UPPSALA UNIVERSITET

Institutionen för arkeologi och antik historia

Aun 49

Fynden från ”Svarta jorden” på Björkö

från Hjalmar Stolpes undersökningar

Studier
Äldre uppgifter

Fynden från ”Svarta jorden” på Björkö Studier Äldre uppgifter Aun 49

Fynden från ”Svarta jorden” på Björkö

från Hjalmar Stolpes undersökningar

•••

Studier
Äldre uppgifter

Aun 49 • Uppsala 2018

© Hjalmar Stolpe-samfundet
Utgiven i samarbete med
Institutionen för arkeologi och antik historia
vid Uppsala universitet

Redaktör för Aun: Anders Kaliff

ISSN 0284-1347 ISBN 978-91-506-2716-9

Omslagsvinjett: hängsmycke av brons. Fyndnr 5208: 12160

Innehåll

Utgivarnas förord 5

Studier

Anne-Sofie Gräslund:
Boplatsfynd och gravfynd – två fyndkategorier som kompletterar varandra 9

Johan Callmer:
Beads and pendants from Stolpe's and Arbman's excavations in the Black Earth and the stray find collections from the Black Earth 19

Eva Hyenstrand:
Kammarna i Svarta jorden 45

Gert Rispling:
Mynten i silverskatten från 1873 49

Äldre uppgifter

Gustaf Hallström,
med förord och efterskrift av Eva Hyenstrand:
Äldre uppgifter om Björkö. Undersökningar därstädes före Stolpe 55

Gustaf Hallström:
Iakttagelser på Björkö 83

Utgivarnas förord

HJALMAR STOLPE undersökte på 1870-talet ca 4 500 m^2 av Svarta jorden på Björkö. Fyndmaterialet katalogiserades på 1940-talet av Erik Sörling på Statens historiska museum och publiceras nu för första gången. Det sker i tematisk form i en katalog.

I denna textdel, som utkommer samtidigt som katalogen, har samlats dels ny forskning som baserar sig på och diskuterar fynden från Svarta jorden. Dels äldre opublicerade manuskript av en annan av Birkaforskningens pionjärer, Gustaf Hallström.

Initiativet till publiceringen kommer från Hjalmar Stolpe-samfundet, ursprungligen bildat av tjänstemän vid Historiska museet. Ett flertal studenter och forskare har under olika perioder deltagit i arbetet. För en utförligare bakgrund hänvisas till förordet i katalogbandet.

Utgivningsarbetet har slutförts av en redaktionsgrupp inom Hjalmar Stolpe-samfundet, bestående av undertecknade.

Stockholm och Uppsala i maj 2018

Anne-Sofie Gräslund
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Jan Peder Lamm
Rune Edberg

Studier

Boplatsfynd och gravfynd – två fyndkategorier som kompletterar varandra

Anne-Sofie Gräslund

Förhållandet mellan gravfynd och boplatsfynd är intressant – ger de funna föremålen oss samma bild av invånarna på en plats och deras dagliga liv, eller ger de oss olika perspektiv? När det gäller fynden från Svarta jorden är frågan högst relevant, eftersom Holger Arbmans mönstergilla katalogpublikation av Birkas gravfynd (Arbman 1940, 1943) har haft en otroligt stor inverkan på vad som anses vara vikingatida föremål. Ibland hör man sägas att materialet från Stolpes boplatsgrävningar 1871–1873 inte har något större värde eftersom den noggranna fältdokumentation av fyndmaterialet från Birka han gjort sig så känd för var något som han började med först när han 1874 övergick från att gräva i Svarta jorden till att uteslutande undersöka gravar. Det var då han blev helt nyskapande genom de skalenliga gravplanerna på rutpapper han ritade av varje grav tillsammans med de noggranna anteckningar han gjorde i fältdagböckerna.

Men trots bristande fältdokumentation från boplatsgrävningarna visade sig hans talang som fältarkeolog redan från början av hans sejour på Björkö 1871: ett vetenskapligt förhållningssätt, nyfikenhet, medveten observant blick och försiktighet när det gällde att formulera hypoteser och tolkningar. Det framgår tydligt av hans första publicerade rapport över grävningarna på Björkö (Stolpe 1872). Hans naturvetenskapliga utbildning gjorde också att han tidigt insåg stratigrafins betydelse, vilket framgår av korta anteckningar i anslutning till somliga föremål (se Hyenstrand i denna volym). Där upplysningar om fynddjup finns är de upptagna sist i respektive katalogtext i katalogdelen av detta arbete.

Givetvis har de moderna Svarta jorden-undersökningarna, 1969–1971 (Ambrosiani & Arrhenius 1973) och 1990–1995 (Ambrosiani & Clarke 1995), inneburit ett oändligt mycket större fyndmaterial speciellt ifråga om massmaterial, t.ex. 25 000 krukskärvor och ca 59 ton ben, med en i det närmaste outtömlig potential ifråga om arkeologiska och naturvetenskapliga analyser när det gäller kontexten, men jag vill ändå hävda att Stolpes material har sitt bestämda värde, med sitt innehåll av mängder av hela eller nästintill hela föremål funna i Birkas Svarta jord.

Ett källkritiskt problem är givetvis representativiteten. Det är påtagligt att Stolpe ibland till största delen samlade in hela artefakter och lämnade fragment (se nedan om sländtrissor). I andra fall, som ifråga om krukskärvor, tycks han ha tillvaratagit mynningsbitar, bottenbitar och bitar med ornamentik, dvs. skärvor som säger något om kärlets form och utseende. En annan viktig källkritisk aspekt är att trots att Erik Sörlings katalog huvudsakligen tar upp fynd från Stolpes grävningar, som alla har inventarienummer SHM 5208 med undernummer, så innehåller den också lösfynd med senare inventarienummer. Det enda som kan sägas om dessas proveni-

ens är att inlämnaren har uppgivit att föremålen är hittade på Björkö; i något fall kan det naturligtvis ha varit lockande och prestigefyllt att uppge detta även för föremål från andra platser och därtill inneburit en högre inlösesumma.

På 1940-talet fick Historiska museets konservator Erik Sörling i uppdrag att katalogisera och teckna fyndmaterialet från Svarta jorden, sannolikt som ett förarbete till en planerad publikation av Holger Arbman. Genom att Arbman år 1945 erhöll professuren i Lund sköts hans arbete med Birkamaterialet på framtiden. Eftersom han tyvärr avled 1968, kort före sin pensionering, kom planerna aldrig att realiseras.

När Vitterhetsakademien på 1970-talet tillsatte en kommitté under Greta Arwidssons ledning för att fullfölja Arbmans bearbetning av Birkamaterialet var det av naturliga skäl gravmaterialet man ägnade sina krafter åt, som en fortsättning på Arbmans Birka I, Die Gräber (Arbman 1940, 1943). Det ledde till publiceringen av band II i Birkaserien Birka II, Systematische Analysen der Gräberfunde, uppdelat på tre volymer (II:1 1984, II:2 1986, II:3 1989), alla under Greta Arwidssons redaktörskap och med ett 40-tal artikelförfattare.

Ett antal monografier i form av doktorsavhandlingar som behandlade Birkamaterial såg också dagens ljus under 1970- och 1980-talen, Inga Hägg om kvinnodräkten 1974, Anne-Sofie Gräslund om gravskicket 1980, Wladyslaw Duczko om filigransmyckena 1985 och Ingmar Jansson om de ovala spännbucklorna 1985. Nämnas bör också Kristina Ambrosianis avhandling från 1981 där kammarna från Birka utgör en viktig del av grundmaterialet. I undantagsfall tas fynd från Svarta jorden upp i dessa avhandlingar, men gravmaterialet är det centrala.

Men Sörlings katalog, ett omfattande arbete i tre stora skinninbundna folianter blev stående i museets katalogrum, tillgängligt endast för ett fåtal. Det är därför med stor tillfredsställelse som vi i Hjalmar Stolpe-samfundet nu ser att publiceringen av en systematiserad version av Sörlings katalog äntligen blir verklighet.

Men låt oss återgå till frågan om den information om det dagliga livet man får av boplatsfynden jämfört med gravfynden. När det gäller gravfynd kan man räkna med att de föremål som finns i graven är medvetet nedlagda. Däremot är det inte så enkelt att veta varför de lagts ner. Avsikten kan ha varit att visa status eller det kan ha haft religiösa orsaker. När det gäller boplatsfynd finns många fler alternativ till att föremålen har hamnat där. Vissa föremål hör ihop med den rumsliga kontexten, t.ex. i ett hus där vävtyngder hittas just där vävstolen en gång stod har de helt enkelt fallit ner på golvytan när vävstolen föll samman. Andra föremål hittas där de en gång tappades, åter andra slängdes bort därför att föremålen var trasiga eller inte fungerade så bra som man tänkt sig. Vissa föremål kan ha deponerats högst avsiktligt av religiösa orsaker, som t.ex. byggnadsoffer.

Jag har tidigare intresserat mig för de vikingatida kvinnornas verksamhet och då bl.a. tagit fasta på textilhantverket som långt fram i tiden var just kvinnornas speciella område. Givetvis kan man diskutera vad som var manligt och vad som var kvinnligt under yngre järnålder. Ett genusperspektiv i den arkeologiska diskussionen har visat att inte bara kön utan också ålder spelar en väsentlig roll när det gäller en individs genus. Man talar om flera genus, ibland till och med många olika. Dock är den grundläggande skillnaden mellan manligt och kvinnligt central.

I fråga om gravmaterial görs med jämna mellanrum försök att visa att vår traditionella uppfattning inte ska tas för given: att kvinnor kunde begravas med vapen liksom att män kunde begravas med pärlor eller till och med s.k. kvinnliga spännen, men trots allt tycks det i sådana fall vara frågan om undantag. I enstaka fall kan en biologisk kvinna ha tillägnat sig ett manligt genus och vice versa. Ett exempel på detta är sannolikt den nu under hösten 2017 så aktuella DNA-analysen av ben från kammargraven Bj 581. Den graven har ända sedan den undersöktes tolkats som en krigarhövdings grav med fullständig vapenutrustning och två hästar. Nu visar DNA-analysen att det är frågan om en drygt 30-årig kvinna (Hedenstierna-Jonson et al. 2017), något som fått ett enormt genomslag i världsmedia. Något motsvarande, men tvärtom, finns i en

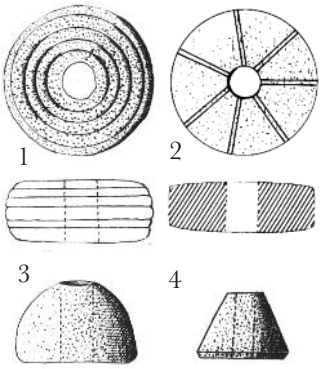

Fig. 1. Sländtrissor från Svarta jorden. 1. sandsten (5208:1914) 2. ben eller horn (5208:1820) 3. avsågad ledkula (5208:1825) 4. lergods (5208:1889). 1:2

brandgrav i Valsgärde (Vgde 94) med en rik utrustning av kvinnosmycken från 900-talet, där två varandra helt oberoende osteologer har konstaterat att de brända benen torde härröra från en man (Gräslund 2008, 73, 75 ff.). Det kan också ha religiösa implikationer som t.ex. den förmodade schamanen på gravfältet i Vivallen, Härjedalen, där under 1100-talet en 50-årig man begravts med kvinnosmycken men med ett manligt bronsbeslaget bälte (Zachrisson 1997, 56 ff., 148 f.). Från Sibirien är det känt att en sådan dubbel könstillhörighet gav övernaturliga krafter; föreningen av manligt och kvinnligt gav helhet, kraft och makt.

Det generella mönstret visar emellertid att den traditionella uppdelningen i manliga och kvinnliga föremål (se t.ex. Petré 1993) i allt väsentligt håller streck. Det historiska bondesamhället under tidigmodern tid tycks ha djupa rötter ner i järnåldern, vilket gör att man vågar använda analogier från historisk tid. I bondesamhället under äldre tid var textilslöjden absolut nödvändig för gårdens överlevnad. Textilier, framför allt i form av kläder måste produceras åt gårdens folk, men också sängkläder, segel, presenningar, säckväv, rep och annat skulle tillverkas. Det innebar att hela produktionskedjan från beredning av ull eller lin (och andra spånadsväxter som t.ex. nässlor och hampa), via spinning, eventuell färgning, vävning och beredning av tyget till tillskärning och sömnad skulle skötas av gårdens kvinnor under ledning av husfrun, en stor och säkert stundom betungande uppgift. Här gäller det dock att undvika en anakronistisk syn: kvinnor i min generation har alltför ofta fått höra att textilt arbete är ”förspilld kvinnokraft”, ett uttryck som speglar tillgången på billiga industritillverkade textilprodukter samtidigt som det visar på en nedvärdering av hantverkets betydelse.

Hur var då förhållandena i Birka som ju inte var ett renodlat bondesamhälle utan en annan typ av närsamhälle? En fråga som osteologen Bengt Wigh ställer är i vad mån man på den lilla mälarön Björkö där staden Birka var belägen kunde hålla den boskap som behövdes för att försörja den antagna befolkningen på 700–1000 människor. Hans slutsats är att grisar och getter förmodligen rörde sig fritt i staden och att det kunde finnas plats för en mindre fårflock där, medan nötboskapen måste ha hämtats från omlandet inför slakten (Wigh 2001, 56). Att getter rörde sig fritt i staden har bekräftats genom fynd av getfekalier i utgrävningsområdet från 1990-talet, bestämningen av dem beror på artspecifika parasiter (Björn Ambrosiani och Mathias Bäck, muntligt meddelande 2016-06-28).

När det gäller textilhantverket och dess redskap kan man jämföra vad man finner i gravarna och vad man har funnit i Svarta jorden. I kvinnogravarna finner man saxar och nålhus ibland med isittande synålar i en ulltuss men praktiskt taget inga sländtrissor. Endast fem gravar innehåller sländtrissor; två av dem anges som osäkra (Arwidsson 1989, 97; för en genomgång av de aktuella gravarna se Gräslund 2001, 74 ff.).

Skulle det betyda att kvinnorna i Birka inte spann sitt garn utan köpte det utifrån, kanske till och med i form av färdigt tyg? Ja, det skulle man kunna tro om man bara hade gravfynden. Bland Stolpes Svarta jordenfynd är däremot sländtrissor mycket vanliga, och ännu mer frekventa tycks de vara i materialet från de nyare Svarta jordengrävningarna, vilket förklaras med att Stolpe inte brydde sig om att ta tillvara fragmentariska keramiktrissor (Andersson 1999, 48). (Fig. 1.) Helt riktigt är detta emellertid inte, i Sörlings katalog finns nämligen ett antal halva keramiktrissor upptagna och avbildade (de har alla någon form av ornamentik), men säkert avstod Stolpe från att samla in små fragment.

Totalt har Eva Andersson registrerat 429 sländtrissor från Birka varav 280 exemplar från

Stolpes Svarta jorden-undersökningar, 42 från undersökningen 1969–71 och 107 exemplar från undersökningen 1990–96. I den första vägledningen för besökare på Björkö omnämner Stolpe fynd av sländtrissor av lera, täljsten, sandsten, bärnsten, korall och bly (Stolpe 1888, 12). I Anderssons material är 50 % av trissorna tillverkade av bergart, i många fall bergart som inte förekommer lokalt, 33 % av keramik, 15 % av ben och 2 % av övriga material t.ex. bärnsten och metall (Andersson 1999, 48). Hon påpekar att den höga andelen bergartstrissor sannolikt beror på att Stolpe som nämnts inte tog vara på fragmentariska keramiktrissor; från de nyare undersökningarna utgör keramiktrissorna nämligen hela 68 %. Sländtrissornas form sammanhänger med materialvalet, de skivformiga och plankonvexa är nästan samtliga tillverkade av bergart medan de koniska trissorna är gjorda av keramik. Beträffande trissornas vikt ligger de flesta mellan 5 och 29 gram, men det förekommer även trissor med betydligt högre vikter. Låg vikt ger ett tunt garn medan en högre vikt ger ett grövre garn. Eva Anderssons slutsats är att det i Birka funnits redskap att spinna samtliga textilkvaliteter i ull och lin som påträffats i gravarna (Andersson 1999, 53).

Så trots att spinnandet var mycket vanligt i Birka har man av någon anledning valt att inte låta sländan med sin trissa följa kvinnorna i graven. Kan det vara olika social status det handlar om? Att garntillverkning sågs som en enklare syssla, medan däremot tillskärning och sömnad var ”finare”? Något som skulle kunna tala för att det var så är att nålhus och saxar tycks ha ett samband med den fint utstyrda dräkten, eftersom de i skelettgravarna oftast återfinns hängande i en kedja eller ett band från en av spännbucklorna.

Vad som talar emot en sådan tolkning är däremot beskrivningen i Eddadikten Rigsthula, där den friborna bondehustrun omtalas sittande med sin slända. Att hon verkligen arbetar med den framgår av strofens fortsättning …”breder ut armarna” (Rigsthula 16, övers. och komm. Björn Collinder 1972, 307). Sländan kan således ses som en symbol för den friborna kvinnan; i den fornskandinaviska mytologin kan den också sägas symbolisera livet, eftersom nornorna, ödesgudinnorna, spinner människornas livstråd. För Villanovakulturen (järnålder) i Italien har Kristina Berggren velat tolka sländtrissan som en symbol för förvandlingen från död till nytt liv, eftersom den kan uppfattas som en abstrakt bild av det heliga bröllopet (Berggren 1993). En tankeväckande studie rörande sländtrissor och status har publicerats av Ursula Koch (1996). På gravfältet Pleidelsheim i Sydtyskland har hon kunnat urskilja tre olika familjegrupper på olika social nivå. Inom varje grupp kan kvinnorna rangordnas hierarkiskt. Textilredskap är utmärkande för husmodern inom bondegruppen. Endast en kvinna per generation, den som har den rikaste smyckeutrustningen hade fått med en slända/sländtrissa, av Koch tolkad som symbol för hennes makt över gårdens textilförråd (Koch 1996, 36). I de mer aristokratiska grupperna påträffades textilredskap antingen hos husfrun eller hos den som kunde tolkas som hennes ”hovdam” (Koch 1996, 39 ff.).

Sländtrissor finns som nämnts endast i fem Birkagravar, varav en är ett fyllningsfynd och därför kan härröra från boplatslagren. De tycks allmänt sett vara nästan okända som gravfynd i det vikingatida Östsverige. När Eva Andersson söker regionalt jämförelsematerial till textilredskapen i Birka är det boplatsmaterial hon använder sig av. Men även på de sex boplatser i Mälarområdet hon har studerat är sländtrissor mycket ovanliga (Andersson 1999, 75). Anderssons undersökningar rörande textilproduktion på skånska boplatser från yngre järnålder visar att sländtrissor i något större antal har påträffats på de stora handelsplatserna Åhus (51) och Löddeköpinge (25). På övriga fem undersökta boplatser, alla med ren bondeekonomi, var antalet sländtrissor i fyndmaterialet lägre eller t.o.m. mycket lågt (Andersson 1996, 63 ff.).

I Norge däremot finns det gott om gravfunna sländtrissor. Enligt Jan Petersen är sländtrissan det vanligaste kvinnliga redskapet i norska vikingatidsgravar. Generellt sett är dock verktyg och redskap vanligare som gravgåvor i norska vikingatidsgravar än i svenska, varför sländor väl passar in i den bilden. Petersen förtecknar 328 gravfynd med sländtrissor, av vilka 257 innehöll

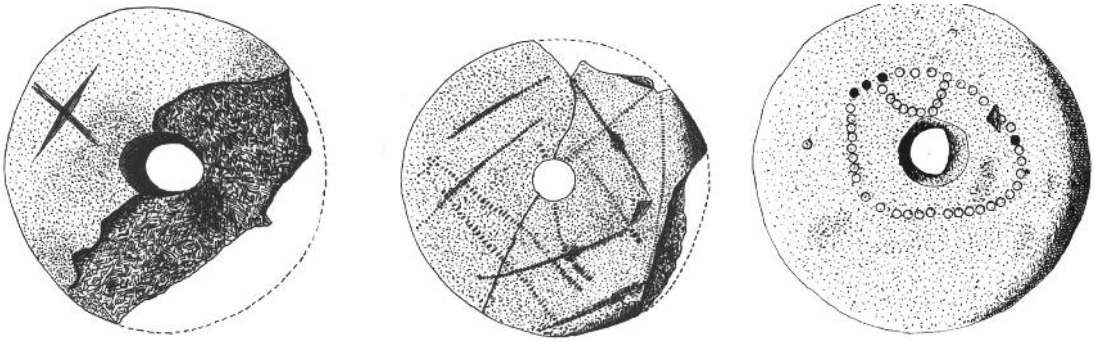

Fig. 2. Vävtyngder från Svarta jorden. Fr. v. fnr 5208: 1973, 5208: 1975, 5208: 1993. Skala 1:3

en, 47 två och 20 fynd tre sländtrissor (Petersen 1951, 309). De allra flesta är kvinnogravar, men några är uppenbara mansgravar. Petersen vill se sländtrissorna i mansgravarnas som ”minnegaver til den døde fra den kvinne som hade eid dem”, inte som ett uttryck för att dessa män själva hade använt dem (1951, 308 f.).

Från Kaupang finns totalt 176 sländtrissor, däri inräknat 27 funna i gravar, 32 från Blindheims boplatsundersökningar och 117 från de nya boplatsundersökningarna 1998–2003 (Øye 2011, tabell 13.4). Fördelningen mellan olika material är 43 % av sten, 32 % av bränd lera, 21 % av bly, 2 % av ben och 2 % obestämbara (Øye 2011, 351). Siffrorna överensstämmer ganska nära med Birkamaterialet vad gäller de två största kategorierna: sten 50 % och keramik 33 %, medan däremot sländtrissmaterialet från Hedeby skiljer ut sig med 88 % keramik och endast 4 % bergart (Andersson 2003, 140). Eftersom Stolpe som nämnts inte tillvaratog fragment utan ornamentik är Eva Anderssons slutsats att siffran för keramik i Birka borde vara betydligt högre (2003, 141) Hon nämner också att tillverkningen av sländtrissor med mer eller mindre identisk form och vikt är enklast att åstadkomma med lera. I så fall framstår emellertid siffrorna för Kaupang, där utgrävningarna började på 1950-talet och alla fragment sannolikt tillvaratogs, som förvånande. När det gäller vikt faller de flesta trissorna från alla tre platserna inom spannet 5–35 g med en topp på 15–24 g (Andersson 2003, 142; Øye 2011, 351).

Låt oss nu övergå till några andra fyndkategorier i Birka och jämföra fynden från gravarna med fynden från Svarta jorden, ytterligare några föremålsformer knutna till textilhantverket: vävtyngder, nålar, nålhus och saxar.

En mycket viktig föremålskategori när det gäller textilproduktion är vävtyngder som höll varpen sträckt i den stående vävstolen. I Stolpes Svarta jorden-material finns ca 640 vävtyngder, de allra flesta av dem av bränd lera, ca 70 av dem har ritats av Sörling i katalogen. (Fig. 2.) Dessa har alla någon form av dekoration, t.ex. intryck av en tvåkloig nyckel, prickar och streck, kors, intryck av rörben och kamstämplar. Mängder av fragment förekommer, så beskrivs 5208: 2578 av Sörling som ”167 större och mindre bitar av vävtyngder av bränd lera, därav 20 helt eller delvis förslaggade av eld”. Som Eva Andersson påpekar är fragment av vävtyngder ofta mycket svåra att skilja från blästermunstycken varför beräkningar av antal blir osäkra (Andersson 2003, 80). De hela vävtyngderna väger mellan 200 och 1900 gram; flest finns från spannet 400–800 g. Eftersom vävtyngder är typiska boplatsfynd är det inte förvånande att de helt saknas i gravmaterialet. Beträffande fyndläget för vävtyngderna skriver Björn Ambrosiani:

> ”På samma sätt som sländtrissor finns i de flesta byggnaderna inom det undersökta områdets övre lager finns också vävtyngder. Dessa är i regel runda, diskusformade, med en vikt av i regel 400–700 g, men de flesta är så söndriga att bara bitar finns kvar i kulturlagret av förhistorisk typ. Resten saknas. Totalt kräver en stående vävstol med tyngder för att spänna varpen ca 20–30 kg

vävtyngder för att fungera. Därför är den låga samlade vikten på i regel under 1 kg per byggnad ett belägg för att denna fyndkategori är starkt underrepresenterad. Troligen har man tagit med sig de hela vikterna när man byggt om eller anlagt en ny byggnad i staden. Kvar blev bara rester av trasiga vikter. Endast i ett mycket sent hus från 900-talets mitt finns en fullständigare rad av vävtyngder, som visar att vävstolen har stått i ett hörn av byggnaden. Detta hus har troligen förstörts av en brand, varigenom det inte har varit möjligt att ta tillvara vävtyngderna" (Ambrosiani 2016, 62).

Sörlings ovan citerade katalogtext om förslaggade vävtyngdsfragment frammanar samma bild av förstörelse genom brand.

För Hedebys del har drygt 4 000 fragment av vävtyngder dokumenterats från boplatsundersökningarna. Beräkningar av mått och vikt har kunnat göras på drygt 500 vävtyngder. Precis som i Birka är en stor del dekorerade med olika intryck och stämplar. Vikten varierar mellan 50 g och 1900 g med en tyngdpunkt i spannet 300–600 g. De varierade mycket i storlek och form. Olika tyngd på vävtyngderna användes för olika sorters vävar, de lättare för vävar med större trådtäthet och de tyngre för tyger med lägre trådtäthet. Precis som för Birka visar det att folk i Hedeby producerade textilier av många olika kvaliteter (Andersson 2003, 123 f.).

I Kaupang kan knappt hälften av de drygt 500 vävtyngdsfragmenten knytas till de tre olika stratigrafiska faserna (övriga är funna i ploglagret), vilket visar att vävning med stående vävstolar har skett under hela bosättningsperioden. Detta är värt att notera eftersom man har räknat med att den första fasen inte innebar permanent utan endast säsongsvis bosättning utan byggnader. Dock måste både vävstolen och de som vävde ha haft någon form av skydd mot väder och vind (Øye 2011, 356).

Nålar utgör också en stor grupp bland Svarta jorden-fynden. Det finns ett antal bronsnålar och 544 bennålar, totalt ungefär 640 exemplar, inklusive halvfabrikat. (Fig. 3.) Troligen hade de olika funktioner, många av de slanka, ögonförsedda var säkert synålar, andra var smyckenålar, några var kanske tandpetare och/eller nagelpetare,

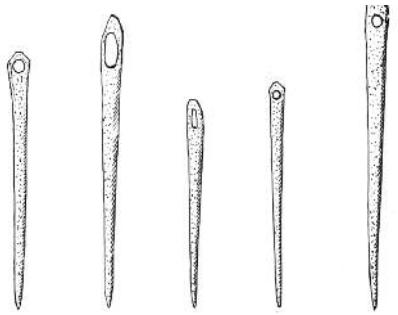

Fig. 3. Exempel på bennålar från Svarta jorden. Fr. v. fnr 5208: 1341, 1342, 1343, 1344, 1345. Skala 1:2

någon kan ha varit en stylus, dvs. ett skrivverktyg. Några av de kraftigare nålarna med stort öga kan tänkas ha använts med kraftigt ullgarn vid s.k. nålbindning. Ett fint exempel på en hel vante i denna teknik samt åtskilliga fragment har påträffats i ett 1000-talslager i Lund (Rosborn 1989, 116). Bennålarna med ögon från Svarta jorden är allmänt så kraftiga att de endast kan ha använts för att sy i grova textilier (Andersson 2003, 87).

I gravmaterialet finns nålar, huvudsakligen av brons, men också av järn i 58 gravar. I Birka II:I är de registrerade under samlingsbeteckningen nålar/prylar med en not att Arbman inte gjorde skillnad dem emellan och att synålar inte är medtagna i genomgången (Waller 1984, 183 fotnot 1). Många av de s.k. nålarna/prylarna har stora huvuden utformade på olika sätt, de var säkert smyckenålar, och några var kanske hårnålar. Några påträffades tillsammans med en örslev eller en pincett, något som antyder att de hörde till hygienavdelningen. När man kontrollerar i Birka II:1 visar det sig att enkla synålar i gravar inte är medtagna i kapitlet om nålar. Enda sättet att komma åt dem är via planschbandet i Birka I (Arbman 1940, Tafel 169: 6–11). Inte heller i textbandets stora avslutande tabell (Arbman 1943, 489 ff.) finns synålarna med. Däremot finner man en hel del synålar i Birka II:1 i kapitlet om nålhus i gravarna (Mälarstedt 1984, 191).

Nålhus finns i 67 kvinnogravar och därtill i två mansgravar, där fyndomständigheterna tycks vara osäkra. 38 nålhus innehöll synålar av järn, i

Fig. 4. Nålhus av ben från Svarta jorden. Med en bronsring och inuti bevarade synålar av järn. Fnr 5208: 1464. Skala 1:1

20 av dem mer än en nål, i enstaka fall upp till fem nålar. För att nålarna inte skulle glida ut var de instoppade i en ulltuss. Dessa nålar var betydligt finare än bennålarna och hade små ögon, vilket innebar att tråden man skulle sy med måste vara tunn, tyget var sannolikt tunt och tättvävt.

Av de 69 gravfunna nålhusen är två av silver, 49 av brons, sex av järn och 12 av ben. Samtliga nålhus av ben kommer från skelettgravar. Eftersom Stolpes Svarta jorden-material innehåller 93 nålhus av ben och två av brons tänker sig Mälarstedt att nålhus av ben var vanligt också i gravmaterialet och att åtskilligt fler nålhus av ben funnits i brandgravarna men förstörts vid förbränningen. Formerna är till största delen enkla rörformer både när det gäller ben och brons. Men det finns också en grupp trumpetformade av metall, både i silver och i brons.

Nålhusmängden från Svarta jorden ökade med 45 exemplar från undersökningarna 1990-1995, det totala antalet är 140 nålhus. Endast fyra av dem är gjorda av brons, resten är gjorda av rörben (Andersson 2003, 87.) (Fig. 4.) En fråga man ställer sig är om bennålar kunde förvaras i nålhus, eller om de var för stora/tjocka. I Sörlings katalog finns sju fall där han noterar att fastrostade järnnålar finns kvar i nålhusen och ett fall med en kvarsittande bronsnål. Här ligger kanske förklaringen till bristen på små synålar av metall i Stolpes Svarta jorden-material: precis som gravfynden visar använde man små smala järnnålar, lämpliga att sy med i fint tyg och med tunn tråd. Om sådana tappades på boplatsområdet kan man förstå att de lätt bröts sönder i småbitar, trampades ner i marken och överhuvudtaget inte gick att återfinna. Bland de senare inkomna lösfynden från Svarta jorden finns en möjlig synål av järn, ca 6 cm lång (13921:22).

Undersökningarna 1990–95 har bidragit med 97 synålar av metall, de flesta av dem så fragmentariska att de inte medger några längdmått (Andersson 2003, 88).

Beträffande synålarna och nålhusen av ben har osteologen Johnny Karlsson gjort intressanta iakttagelser vid genomgången av det benmaterial Stolpe tog tillvara:

> ”Finare synålar har tillverkats av svinets vadben. Nålhus av ben är en föremålskategori som verkar ha tillverkats i stor skala. Av de undersökta halvfabrikaten är det ben av gås som dominerar. Av 29 fragment bedömda som halvfabrikat till nålhus samt benspill från hantverk kan 15 identifieras som gås. Om det rör sig om grågås, sädgås eller tamgås går ej att bedöma. Benslagen som nyttjats är armbågsben och strålben. Ett överarmsben av ejder kan sannolikt också knytas till föremålskategorin.” (Karlsson 2016, 129.)

När det gäller nålar på de övriga handelsplatserna finns uppgifter både från Hedeby och från Kaupang. Det stora bennålsmaterialet från Hedeby boplatsområde (554 bennålar och 173 förarbeten) har utförligt behandlats av Gesine Schwarz-Mackensen (1976). Hon indelar nålmaterialet i tio olika grupper beroende på formen. Det som intresserar oss i detta sammanhang är typ 10 ”Einfache Nadeln” med undergruppen ”Kurze schlanke Nadeln, Nähnadeln” (1976, 44). De är väl bearbetade, jämnslanka med runda ögon och spetsig udd och har en längd på 6 cm och uppåt, en typ som är väl företrädd från Birka i Sörlings katalog. 223 exemplar har ett huvud vars vars bredd understiger 11 mm, vilket medger sömnad i grovt tyg (Andersson 2003, 128 f.). Från Kaupang är nålmaterialet inte alls så stort. Från den senaste utgrävningen 1998–2003 har 45 föremål identifierats som nålar eller möjliga nålar: 11 av järn, 13 av ben och 21 av brons. Nålarna är genomgående fragmentariska och därmed svårbestämda. Ingvild Øye anser att många av dem kan ha använts som synålar i grovt tyg, några kanske för nålbindning (2011, 356). Nålar från gravarna är också få och delvis svåra

att artbestämma. En järnnål från graven Ka. 218 anses vara en säker synål, 7,4 cm lång. Nålhus av brons förekommer, men i mycket litet antal (Øye 2011, 356 f.).

Saxar utgör en liten föremålskategori från Svarta jorden. Det finns endast två hela saxar, därtill tre halva och nio fragmentariska, samtliga bygelsaxar. De är alla av järn och längden varierar mellan 23 och 10 cm. (Fig. 5.) En av de halva saxarna har bygelns översida klädd med en tunn bronsplåt, ornerad i kvadratiska mönster, dvs. pressbleck. I gravarna finns 98 saxar från 97 gravar, nästan uteslutande bygelsaxar (s.k. ullsaxar), den saxtyp som förekommer redan under äldre järnålder (Arwidsson 1984, 194). De är alla funna i kvinnogravar; i kistgraven Bj 1062 påträffades två saxar. Den ena har uppenbarligen hängt tillsammans med en pincett från högra spännbucklan, den andra från vänstra spännbucklan. Tyvärr var de båda förkomna redan på 1930-talet, så det är omöjligt att veta något närmare om deras utseende. Tre saxar tillhör gruppen gångjärnssaxar, de kommer alla tre från praktfullt utrustade mansgravar, kammargravarna Bj 624, 644 och 750. Av bygelsaxarna har åtskilliga (rester av) en dekor av pålagda pressbleck på bygelns utsida, i de flesta fallen av brons, men det finns även av silver. Pressblecken uppvisar olika ornament, framför allt geometriska.

I Kaupang finns två saxar från undersökningarna 1998–2003 och tre starkt korroderade saxfragment från Blindheims undersökningar. Tio av gravarna innehöll saxar, i ett eller två fall t.o.m. två saxar. Endast två av dessa gravar hade ytterligare något redskap för textilarbete, i båda fallen var det sländtrissor (Øye 2011, 357 f.).

Både Eva Andersson (2003, 138 ff.) och Ingvild Øye (2011, 367 ff.) gör jämförelser mellan de tre vikingatida städerna Birka, Hedeby och Kaupang vad gäller textilproduktionen utifrån de bevarade föremålskategorierna. Kaupang har den lägsta mängden fynd, sannolikt beroende på att bosättningen där inte var lika långvarig som i Birka och Hedeby. Andersson har dessutom ingående studerat jämförelsematerial på boplatser i Birkas omland och i Skåne. Øye

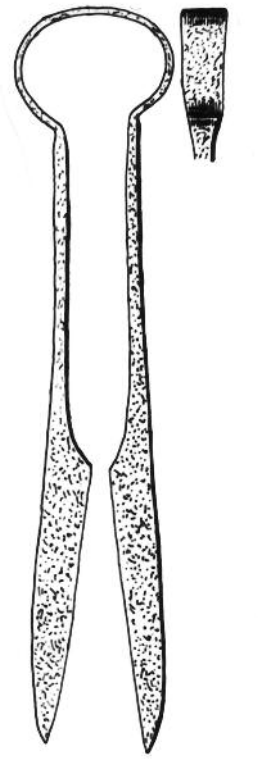

Fig. 5. Sax från Svarta jorden. Fnr 5208: 383. Skala 1:2. Teckningar Erik Sörling

gör något liknande för Norge med utgångspunkt i Jan Petersens arbete om vikingatidens redskap i Norge. De kommer fram till liknande slutsatser, att textilproduktionen i städerna tycks ha varit betydligt större och mer varierad jämfört med den på landsbygdsboplatserna. Med de redskap som stadsborna hade tillgång till kunde de framställa många olika typer av textilier, från exklusiva tyger till mycket grova textiler. Sannolikt förekom import av ull (och även lin) från omlandet, eftersom det behövdes mycket stora mängder och det inte var tänkbart med så stora fårflockar på Björkö.

De framför båda åsikten att man inte ska utesluta professionell tillverkning av textilredskap som sländtrissor, t.ex. av kammakare och krukmakare. Inte heller bör man räkna med att textilproduktionen i städerna enbart skedde för det egna hushållets behov, eftersom den tycks ha skett i mycket stor skala. En specialitet som framställning av segelduk var i hög grad nödvändig i

handelsstäderna. Den krävde stora mängder importerad ull och många människor sysselsatta med produktionen, både spinning och vävning, och var sannolikt organiserad (Andersson 2003, 151). Många av de finare textilier som uppenbarligen framställdes var säkert inte för vem som helst utan enbart för den verkliga eliten i samhället.

Det finns många fler föremålskategorier i Birka som det skulle vara intressant att undersöka huruvida de förekommer både i boplatsfynden och i gravfynden, om dessa skiljer sig åt och kanske ger olika bilder av livet i staden, Sådana föremålskategorier kunde vara smycken, vapen, vågar och vikter, redskap av olika slag, kammar och skedar, liksom föremål med anknytning till religiösa föreställningar. När det gäller föremål med religiös laddning är det påtagligt ont om kristna föremål i Svarta jorden-materialet (Gräslund 2007, 95).

En föremålskategori med en påtaglig skillnad i förekomst mellan gravar och boplats är isläggarna, dvs. en sorts skridskor av djurben, huvudsakligen häst- och nötben. Det finns en enda bevarad islägg från en grav, Bj 86a, och dessutom två isläggar inritade på Stolpes plan av Bj 872, förkomna redan på 1930-talet. Ytterligare två fynd kommer från fyllningen till Bj 573 och Bj 780; de härrör med största sannolikhet från boplatslagret. En genomgång av Svarta jorden-materialet ger en helt annan bild. Två forskare granskade nyligen alla fynd av isläggar från Birka, varav 227 exemplar härrörde från Stolpes grävningar. De kom till slutsatsen att isläggsåkning i första hand varit ett nöje för barn i olika åldrar (Edberg & Karlsson 2015, 45). Det ger oss en fascinerade bild av Birkabarnen lekande på Mälarens is, något som vi inte alls fått om vi enbart hade haft tillgång till gravmaterialet. Där finns barnen visserligen representerade, men i ett helt annat sammanhang utan den levande bilden. I Arbmans katalog uppges 45 gravar vara barngravar, själv har jag genom måttstudier av skelettgravarnas schakt kunnat fördubbla den siffran (Gräslund 1973).

Redan min genomgång av föremålen som hör ihop med textilproduktion visar att de två fyndkategorierna boplatsfynd och gravfynd kompletterar varandra och ger en mer mångfacetterad bild. Där både gravar och boplatser, som tillhör samma fornlämning, kan undersökas finns således större möjligheter att komma fram till en fullständigare bild av livet på platsen i forna tider.

Referenser

Ambrosiani, Björn 2016. *Hantverk och handel i Birka.* Stockholm.

Ambrosiani, Björn & Arrhenius, Birgit m.fl. 1973. *Birka. Svarta Jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970–1971.* Riksantikvarieämbetet rapport C1 1973. Stockholm.

Ambrosiani, Björn & Clarke, Helen (red.)1995. *Excavations in the Black Earth 1990. Birka Studies 2*. Stockholm.

Ambrosiani, Kristina 1981. *Viking Age combs, comb making and comb makers in the light of finds from Birka and Ribe.* Stockholm studies in archaeology 2. Stockholm.

Andersson, Eva 1996. *Textilproduktion i arkeologisk kontext. En metodstudie av yngre järnåldersboplatser i Skåne.* University of Lund, Institute of Archaeology, Report series no. 58. Lund.

Andersson, Eva 1999. *Textilproduktion i Birka – med en jämförande analys av den vikingatida handelsplatsen Hedeby och samtida bosättningar i mälarområdet*. Lund.

Andersson, Eva 2003. *Tools for Textile Production from Birka and Hedeby. Excavations in the Black Earth 1990–1995.* Birka studies 8. Stockholm.

Arbman, Holger 1940–1943. *Birka I. Die Gräber. Text und Tafeln.* Stockholm.

Arwidsson, Greta 1984. Scheren. I: Arwidsson, Greta (red.), *Birka II:1, Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm, 195–198.

Arwidsson, Greta 1989. Spinnwirtel. I: *Arwidsson, Greta (red.), Birka II:3, Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm, 97.

Arwidsson, Greta (red.) 1984–1989. *Birka II. Systematische Analysen der Gäberfunde.* Vol. 1 1984, Vol. 2 1986, Vol. 3 1989. Stockholm.

Berggren, Kristina 1993. Spindle whorls. Their Symbolism in the Villanovan Cemetery of Quattro Fontanilii, Veii. *Current Swedish Archaeology* 1, 7–24.

Duczko, Wladyslaw 1985. *Birka V. The Filigree and Granulation Work of the Viking Period.* Stockholm.

Edberg, Rune & Karlsson, Johnny 2015. *Isläggar från Birka och Sigtuna. En undersökning av ett vikingatida och medeltida fyndmaterial.* Stockholm Archaeological Reports, 43.

Gräslund, Anne-Sofie 1973. Barn i Birka. *Tor* 1972–1973, 161–179.

Gräslund, Anne-Sofie 1980. *Birka IV. The burial customs. A study of the graves on Björkö.* Stockholm.

Gräslund, Anne-Sofie 2001. ”Kvinnan satt där, snodde sin slända…”. Några reflektioner om fynd av sländtrissor i Birka. I: *Vi får tacka Lamm*. The Museum of National Antiquities, studies 10. Stockholm, 71–78.

Gräslund, Anne-Sofie 2007. Some Viking-age Amulets – the Birka Evidence. I: Fransson, Ulf, Svedin, Marie, Bergerbrant, Sophie & Androshchuk, Fedir (red.), *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe.* Stockholm, 90–96.

Gräslund, Anne-Sofie 2008. Some Powerful Women at Valsgärde. I: Norr, Svante (red.), *Valsgärde Studies: the place and its people, past and present*. Opia 42. Uppsala, 65–82.

Hedenstierna-Jonson, Charlotte, Kjellström, Anna, Zachrisson, Torun, Krzewinska, Maja, Sobrado, Veronica, Price, Neil, Günther, Torsten, Jakobsson, Mattias, Götherström, Anders, Storå, Jan 2017. A female Viking warrior confirmed by genomics. *American Journal of Physical Anthropology* 2017;00:1–8.

Hägg, Inga 1974. *Kvinnodräkten i Birka. Livplaggens rekonstruktion på grundval av det arkeologiska materialet.* Aun 2. Uppsala.

Jansson, Ingmar 1985. *Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fynden*. Aun 7. Uppsala.

Karlsson, Johnny 2016. Spill. *Om djur, hantverk och nätverk i Mälarområdet under vikingatid och medeltid.* Theses and Papers in Osteoarchaeology No. 8. Stockholm.

Koch, Ursula 1996. Die Hierarchie der Frauen in merowingischer Zeit, beobachtet in Pleidelsheim (Kr. Ludwigsburg) und Klepsau (Hohonlohekreis). In Helga Brandt & Julia K. Koch (red.), *Königin, Klosterfrau, Bäuerin. Frauen in Frühmittelalter. Bericht der 3. Tagung des Netzwerks archäologisch arbeitender Frauen 19–22 Oktober in Kiel.* Münster, 29–54.

Mälarstedt, Hilkka 1984. Nadelbüchsen. I: *Arwidsson, Greta (red.), Birka II:1, Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm, 191–194.

Petersen, Jan 1951. Vikingetidens redskaper. Oslo.

Petré, Bo 1993. Male and female finds and symbols in Germanic Iron Age. *Current Swedish Archaeology* 1, 149–154.

Rigsthula i *Den poetiska Eddan, översättning av Björn Collinder,* tredje omarbetade upplagan. Stockholm 1972.

Rosborn, Sven 1989. *Vikingarna*. Malmö museum. Malmö.

Schwarz-Mackensen, Gesine 1976. *Die Knochennadeln von Haithabu.* Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 9. Neumünster.

Stolpe, Hjalmar 1872. *Naturhistoriska och archeologiska undersökningar på Björkö i Mälaren. Öfversigt af. Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar,* 1872. N:o 1. Stockholm.

Stolpe, Hjalmar 1888. *Björkö i Mälaren. En vägledning för besökande.* Stockholm.

Waller, Jutta 1984. Nadeln/Pfrieme und Pinzetten. I: Arwidsson, Greta (red.), *Birka II:1, Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm, 183–190.

Wigh, Bengt 2001. *Animal Husbandry in the Viking Age Town of Birka and its Hinterland. Excavations in the Black Earth 1990–95.* Birka Studies 7. Stockholm.

Zachrisson, Inger 1997. Svepta i näver. I: Zachrisson, Inger (red.), *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Statens historiska museum, Monographs 4. Stockholm, 53–71.

Zachrisson, Inger 1997. Vivallen: liv och arbete. I: Zachrisson, Inger (red.), *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Statens historiska museum, Monographs 4. Stockholm, 148–150.

Øye, Ingvild 2011. I: Skre, Dagfinn (red.), *Things from the Town. Artefacts and Inhabitants in Viking-age Kaupang.* Kaupang Excavation Project Publication Series Volume 3/Norske Oldfunn XXIV. Oslo, 339–372.

Beads and pendants from Stolpe's and Arbman's excavations in the Black Earth

and the stray find collections from the Black Earth

Johan Callmer

1. Introduction

Unfortunately the interest in beads as an important archaeological source material has been and still is remarkably low. This is of course strange because beads are numerous, change remarkably over time and have a lot to say about classical topics in archaeology like sociology, cultural history and trade, both long distance and regional trade. Bead making was also one of the more exacting crafts in prehistory demanding high standards of control of sources of heat, very quick and certain movements, excellent knowledge of the material and how to combine glasses with slightly different physical properties, excellent judgment of space allowing the design of very complex design patterns in minute detail. The beads were often small and decoration was minuscule. This craftsman's knowledge could only be gathered through a very long and close apprentice-master relationship. Among archaeologists we sometimes find the erroneous idea that just anybody could produce a bead of glass albeit a simple one without complex decoration. As far as we know workshops both simple and highly complex beads were produced at the same place.

Beads and pendants of glass, semiprecious stones, stone, clay and amber are treated in this survey of the Birka finds. Also beads of bronze and silver are discussed but no pendants of these materials are treated. The purpose of this contribution is to give a general presentation of the little known but rich and highly interesting material. Finds which indicate important aspects on the chronology of the material from the Birka site (sites?) as well as finds which throw light on the long distance connections of Birka are treated in more detail.

A total of 992 beads from the excavations by Hjalmar Stolpe 1871–1875 and 1878 (SHM 5208: 1996–2215) and from Holger Arbman's excavation in 1932 are described and the numerous stray finds (856 beads) from the Black Earth from the 1880s up to 1926 when regular farming was discontinued and the land purchased by the Academy of Letters are also included (SHM 7187, 7342, 7343, 7542, 7982, 8139, 8166, 8440, 8649, 8700, 8702, 8985, 9009, 9126, 9152, 9434, 9993, 9998, 10791, 11344, 12878, 13107, 13739, 13794, 13813, 13838, 13973, 14040, 14052, 14087, 14293, 14464, 14995, 15402, 15731, 15971, 17343:1540, 20300, 23767). Most of these beads were purchased between 1873 and 1917.

During the last twenty years several big collections of beads, some of them from major stratigraphical sites have become available for research (grave finds are not included in this short survey because they pose special problems). Located just south of the contemporary Danish-German border the emporium of Hedeby (Haithabu) has yielded 7,141 beads of glass

Plate I. Some important examples of the wide variation of beads of glass and semiprecious stones from the early excavations and from the stray find collections from the Black Earth are given in colour. The upper row shows some Roman and Migration Period finds (except the rock crystal bead at the far right). The following rows show a chronological sequence. Only the lower two rows have a chronologically mixed content. Drawn by the author.

published in a monograph by Steppuhn (1998; see also the important contribution by Dekówna 1990). Unfortunately the stratigraphical data of the material has not been published possibly as a consequence of the in general low expectations of the stratigraphical value of the finds from the excavations 1930–1939, 1963–1964 and 1966–1969. Many excavated buildings however have dendrodates. It is consequently a pity that these data are not available in print (cf. however also Steppuhn 1998 pp. 56–57). The collection of beads of rock crystal and cornelian comprises 426 specimens and was published by Hepp 2007. From southwestern Denmark the bead material from Ribe has become available through several publications by Näsman (1978), Sode (2004) and the surveys by Feveile (2002). The total number of beads from Ribe is very impressive (today ca. 18,568). The most important material is from the Post office site (ASR 9 Posthus) with 2,430 beads and the stratigraphy for the 8th and 9th centuries is of outmost importance with its backbone of dendrodates.

Again on the German side the important site of Gross-Strömkendorf (close to Wismar), possibly identical with the ancient site of Reric, has yielded numerous beads from the late 8th and early 9th centuries. Pöche has treated 1,395 beads in a well written publication (Pöche 2005). Very interesting bead finds from two other sites on the German Baltic coast, Rostock-Dierkow and Menzlin (close to Anklam), are waiting for publication. A minor collection from Menzlin was published by Schoknecht (1977). All three German sites lack a well developed vertical stratigraphy. The material has an early over weight. Only Menzlin seems to include also 10th century finds. The important site of Janów Pomorski close to Elbląg (possibly the ancient site of Truso) has also yielded numerous finds of beads including beads without a proper perforation. A part of these finds (78 beads from the 2007–2008 excavations) have been published by Dekówna and Purowski (2012). In Norway a publication of the numerous bead finds from Kaupang is under preparation for publication by Wiker. In Sweden the bead finds from the excavations by Ambrosiani and Arrhenius in the Black Earth on Björkö (Birka) 1969–1971 were only published with a highly simplified typology by Danielsson (1973). The stratigraphy of this excavation site however seems to be very mixed and thus of minor interest. The number of beads found was 767. The finds from Ambrosiani's excavations 1990–1995 in the Black Earth have a very high stratigraphical resolution. There is a short discussion of the bead finds which are earlier than ca. A.D. 860 in a detailed presentation of the earlier part of the stratigraphy (Ambrosiani 2013 pp. 58–63, 226–232). The number of glass beads is given at 2,993 specimens and the number of beads of semi-precious stones is given as "a few". The bead finds from the excavations by Holmquist Olausson 1976–1989 have been partly published (1993).

Other large bead materials from Sweden comprise the finds from Helgö near Björkö, Paviken on Gotland and Åhus in Scania. The Helgö beads which include many Migration Period finds (235 early specimens of a total of 660 beads) were partly (ca. 550 specimens) published by Lundström (1981). Early (8th century) Oriental millefiori beads are more numerous at Helgö than at Birka so far. Imported beads with a defect perforation are observed in the Helgö material. The material from Paviken (201 specimens) is published in a simplified manner also by Lundström (1976). The Paviken material is very interesting since it has, although it is a Gotlandic site, an almost total lack of specifically Gotlandic beads. Beads without a proper perforation are represented. The Åhus material is partly published by Callmer & Henderson (1991). The total number of finds from Åhus is 3,007 specimens.

Of outmost importance for research in the North-European bead material is still the classical study by L'vova of the bead finds from Staraya Ladoga in North-western Russia (1968, 1970). The material basis for L'vova's work is a total of 6,456 beads from the excavations of Ravdonikas. Later work with collections from this very important site has been carried out by Rjabinin

(1982, Rjabinin & Galibin 1995) and Frenkel' (1997). The total number of beads from Staraya Ladoga must amount to more than 15,000 beads.

A major problem with bead research in Northern Europe is still (?) unfortunately the sometimes light hearted attitude to bead typology by some archeologists working with the material. Only some scholars like Callmer, Dekówna, Näsman, Pöche, Sode and Wiker have adopted the strict technological principles of classification originally introduced by L'vova in the 1960s (see also L'vova 1979, 2000). Without a strict typology mutual understanding becomes very difficult. In this contribution I will use this typology based on the various technological methods of bead making and bead decoration. In a few details there is still some disagreement but in general there is a common ground among these scholars.

The importance of the early collections from Stolpe's excavations is of course that they have something to say about the general picture from the settlement (settlements?) on Björkö. They represent a fair sample of the totality of the potential find material on the island. Stolpe excavated in several different sectors of the Black Earth with numerous very long and narrow trenches (cf Ambrosiani 2013 pp. 15–24). An obvious deficit with the Stolpe finds is of course the raw find collection methods among the workmen. Although sieving was a well known method among natural scientists and Stolpe was a trained natural scientist, it was not used for the recovery of small finds in his excavation. Not until the turn of the century some archaeologists began to use sieving as a useful method for the recovery of small bones and seeds. This means that beads of small dimensions are strongly underrepresented. Especially small drawn cut beads and small segmented beads are few or lacking. Also a special sort of wound tenth century micro beads is also concerned. Among the stray finds we may also be confronted with occasional finds from graves disturbed by farming. Especially in the south-eastern sector of the Black Earth we may reckon with many over-ploughed cremation graves in barrows.

It is of importance that all descriptions of various types of beads here assume that the bead is orientated with the perforation on the horizontal axis. Unfortunately many bead illustrations are set at various angles. The beads and pendants will be presented divided into groups according to material, technique, style and ornament. As already stated the strict principles of technological classification laid down by the author in a work in 1977 (and based on L'vova 1968, 1970) will be followed but some mistakes in the dissertation will be corrected. Also the grouping of the monochrome wound beads has been slightly changed and more importance has been attached to shape and proportions. For each group the equivalent in Callmer 1977 is given in brackets. Also the equivalents of each bead are in the same way indicated in brackets. A colour plate (Plate I) accompanies the article. The different rows give from above a chronological sequence. Only the lower two rows have a chronologically mixed content.

A short discussion on the meaning of fractured beads and potential bead making waste is added. The few stratigraphical data preserved still today are evaluated in a short summary of the bead finds and their importance end the article.

2. Wound monochrome beads.

This is a very large group of bead finds from the Black Earth. A division will for practical reasons be undertaken into four groups. In the first group (A.) blue and some white, brown, and green beads which could have a connection with the earliest phase at Birka will be brought together. The second group (B.) comprises beads which were especially common in the second half of the 9th century and the beginning/first half of the 10th century. Remaining wound monochrome beads will be treated very summarily in a third group (C.) and a few notes will also be made of withered monochrome wound beads. Pöche tries to differentiate between two basic winding methods: true winding and folding (2005 p. 40). What Pöche has observed is a gradient from quite liquid glass to thickly floating glass metal. This is only

natural in a craft process. Folding as a term should be reserved for beads actually made through folding. True folded beads seldom occur in the North and belong to the Oriental bead making tradition. Wound beads to a large extent were produced in Scandinavia or possibly in Western Europe.

A. Potentially early white, blue, brown and green monochrome beads (groups Ac, Al and An).

Of white beads which fit characteristic relative length of the early 8th century (A021, A025) (Plate I: 16) there are only three specimens from the excavations and a single one from the stray find collection.

More numerous are blue annular beads (A170, 171, 172) (Plate I: 120) with 23 specimens of which one is double. Double beads are frequent among early representatives. In addition to these there are among the stray finds as many as 85 beads including one double and 12 fractured beads. The very high proportion among the stray finds of blue annular beads suggests that this bead is very common in the upper layers of the Black Earth. When we consider the other blue beads the tendency is similar although in most cases less marked. Biconical blue beads (A176) appear with two specimens from the excavations and four from the stray finds (including one fractured bead). Ribbed annular blue beads (A177, A178) (Plate I: 19) count two specimens from the excavations (one fragmentary) and two stray finds (one fragmentary).

Among the rectangular prismatic beads (A181, A182) the dominance of stray finds is strong (six specimens of which two fragmentary) in comparison with a single find from the excavation. Prismatic rectangular beads with cut corners (A183) are represented by six finds (including one fragmentary) from the excavations and five from the stray finds collection (including two fragmentary beads). To these beads we must add a prismatic rectangular bead with cut corners of malva-red translucent glass (stray find).

Consequently it is likely that we have a representation of early white opaque beads of the early and middle 8th century (ca. AD 710–760) and that there are also some early blue beads (for a further discussion of this earliest horizon at Birka see below). The vast majority of the blue annular beads certainly belong to the late phase at Birka (10th century).

Opaque brown cylindrical beads (l. 0.6–0.8, d. 0.4–0.5 cm) with a shiny surface (A134) (Plate I: 24) may be regarded as a distinct type diagnostic of the third third of the 8th century. The best observations are from Ribe and Gross Strömkendorf (Pöche 2013 p. 51). There is one specimen from Stolpe's excavations and one from the stray find collection. Also a late 8th or early 9th century date is a rectangular prismatic bead of reddish brown opaque glass (l. 1.5 cm, d. 0.5 cm). The type occurs in the northwestern part of the Continent (Lower Saxony and Frisia) (Wegewitz 1968 Pl. III; Kleemann 2002 p. 45) (Plate I: 25).

Of similar date are opaque green hexagonal or pentagonal rectangular prismatic beads (l. 0.7–1.2 cm, d. 0.4–0.6 cm) (Plate I: 23). They are found with two specimens in the excavations and there are three additional beads among the stray finds. This type of bead was erroneously classified as cut (Q052, Q062) by me in 1977 (p. 90). The technique is however in my opinion winding and then in a warm state the bead has been given the geometrical shape. Pöche thinks that they (at least some of them) could be drawn beads (2005 p. 49). These beads are made from very characteristic green lead glass (Steppuhn 1997). They are often so heavily corroded that it is very difficult to distinguish them from small bone fragments. There is also a cylindrical opaque green bead (l. 0.8 cm, d. 0.4 cm) from the excavations, which may date to the second half of the 8th century with reference to parallels in Ribe (the Post office excavation).

B. Annular wound beads of white opaque, noncoloured translucent, yellow translucent and opaque, grayish green opaque, white opaque with a turquoise hue and grayish green translucent glass (groups Aa, Ab, Ac, Ae, Ag, Ah, Aq, Ar, and Av).

As already stated these beads to a very considerable part belong to the late 9th and early 10th centuries. They are all Scandinavian products. Generally they have a length which is the half or less of the diameter. From the excavations we can note 34 beads of these types including one composite (of three beads). The colours represented are noncoloured translucent two (A001, A006) (Plate I: 43 (bluish), 89), noncoloured semi translucent one (A012) (Plate I:84), white opaque six (A020, A022) (Plate I: 26, 27), yellow translucent two (A041, A043), yellow opaque one (A060), yellowish grey opaque one (A070), grayish green opaque one (A280), white with a turquoise hue three (A291) (Plate I: 83, 85, 87), grayish green translucent 18 (A340, A341, A342) (Plate I: 68, 69). From the stray find collection we can add a total of 36 beads of the following colours: noncoloured six (A001), white opaque 12 (A020, A022), white with a turquoise hue five (including one split) (A291) and grayish green translucent 13 (A340, A341, A342 (Plate I: 81) of which one was consisting of three beads and four were split. In addition to these smooth annular beads we can mention two ribbed beads of grayish respectively bluish green translucent glass (A345, A346) (Plate I: 44, 70). One comes from the excavations.

These annular wound beads are very typical of beads produced in Scandinavia in the 9th and 10th centuries. They are only known from Scandinavia and from adjacent parts of the Continent as well as from the west (the British Isles) and from the East (Finland, the Baltic lands and Russia).The white beads with a turquoise hue are often strongly corroded which indicate that they are made from glass with a different chemical basis from most contemporary beads. There is some reason to suspect that this glass metal is based on potash, an innovation in the late 9th and 10th centuries. Potash glass is a much less stable glass metal than the traditional natron glass and glass using halophile plant ash in the composition of the glass. Beads made from these two types of glass metal mostly show very little corrosion.

C. Remaining wound monochrome beads (groups Aa, Ab, Ad, Af, Ag, Aj, Al, Ao, Ap, Aq, At).

Of the remaining wound monochrome beads the majority if not all must be regarded as Scandinavian products closely related to the proceeding two groups. From the excavations there are 81 beads of these groups. Many of these beads are barrel shaped opaque orange (nine specimens A090) or reddish brown beads (36 specimens A130, A 131) (Plate I: 36, 113). These types have a long tradition in Scandinavia and still continue to appear in the 11th century. With them we may connect two opaque reddish brown conical beads (A136) (Plate I: 10). Of clear non coloured glass there are two annular beads (A002) (Plate I: 89), one cylindrical (A003), two rectangular prismatic and one biconical bead (A004). Of semi translucent non coloured glass there is only one annular bead (A011). There is also only one black (?) annular bead (A030). Beads of yellow semi translucent glass are represented by one annular example (A050). The noncoloured, the black and the yellow translucent beads most probably date to the late 9th and the first half of the 10th century. A biconical bead of yellow opaque glass could be of considerable age (6th or early 7th century) A062.

In addition to the mentioned beads of reddish brown opaque glass there is one rectangular prismatic bead (A138) (Plate I: 31). Light blue opaque glass mostly occurs early i.e. at the end of the 8th century or in the early 9th but there are occasional later appearances. The shapes represented are two annular/barrel shaped (A210), one ribbed (A211) (Plate I: 42) and one rectangular prismatic with cut corners (A220). Bluish/green translucent and semi translucent beads appear as annular (two, of which one is

split) (A232, A 260; Plate I: 88) and one is a ribbed bead (one) (A265). Opaque bluish green glass occurs only once (an annular bead) (A280). Also translucent green glass occurs only once in a rectangular prismatic bead with cut corners (A312). Greyish green semi translucent annular beads (A350, A351) are represented by as many as ten specimens. There are also some grayish green opaque beads mostly of barrel shape (A360) (five, of which one double) (Plate I: 45, 114).

The types represented among the stray finds are with few exceptions the same as those found at the excavations. There are 82 beads, 15 of which are split. The following colours are represented: noncoloured translucent (three) (A002, A003), noncoloured semi translucent (one) (A012), opaque black (one) A032), yellow translucent (seven) (A041, A045), opaque yellow (one) (A061), opaque orange (seven) (A090), opaque reddish brown (32) (A130, A131, A134), translucent dark blue (six) (A174 and others), translucent light blue (one) (A200), opaque light blue (five) (A210), translucent bluish green (one) (A262), semi translucent bluish green (five) (A270, A271), opaque bluish green (three) (A280, A281), translucent green (one) (A300), translucent greyish green (one) (A346), semi translucent greyish green (three) (A350, A351), opaque greyish green (nine) (A360, A361) (Plate I: 28).

Corroded monochrome beads are found both among the excavation finds (20) and the stray finds (43 of which 12 fractured). A high proportion among the corroded wound monochrome beads certainly date from the 9th and the first half of the 10th century. Many of these beads are most likely made of potash glass, which begins to appear more widely among West-European glass in the second half of the 9th century (cf. above).

Several authors think that the barrel shaped orange and reddish brown opaque beads of type A090 and A131 and associated beads were not produced by winding but rather pressed (in a mould?) (L'vova 1968 pp. 72–73, Dekówna 1990 p. 47, Pöche 2005 p. 52). The often easily visible wavy structure of the glass metal has contributed to this tentative reconstruction of the production technique. However when we consider that these beads mostly were made from glass in the shape of tesserae another production method becomes more likely. These tesserae show us the same layered and wavy structure as the beads have. When the mollified tesserae are gathered on the punty they obviously preserved this heterogeneous structure. The bead making method is basically the winding technique but this glass metal is rather stiffer than is the case with many other bead types.

3. Pierced monochrome beads (group Am).

Whereas most West-European and Scandinavian monochrome beads were produced in the winding technique Oriental beads were often produced by piercing an off cut of a glass stave. Of these Oriental imports there are nine finds from the excavations. Most numerous are rounded malva red beads (six) (A155) (Plate I: 52). There is also a very similar bead of translucent yellowish glass (cf. Deopik 1961 p. 63). Another bead has the same technical characteristics but is strongly withered. To this group we must also count a rectangular prismatic bead with rounded facets (A182). It is made from blue translucent glass (Plate I: 51). The stray finds add another nine finds. Four are translucent malva red (A155), one is a translucent yellowish bead and one is a heavily corroded bead. It is not unusual in finds from the Khazar territory that especially this yellowish glass is much corroded. A rounded blue bead may also be made through piercing (A173). These beads occur in the late 8th and in the first fourth of the 9th century. These beads are well known from Khazaria and from the Northern Caucasus region (Kovalevskaya 2000 p. 6–7). The production was most probably located in the Caliphate.

4. Roman and Migration Period polychrome beads.

In general the transition from one bead horizon – i.e. a complex group of beads almost always appearing together – to the other is abrupt and sharp. Bead production groups are changing their

technique and their supply of glass becomes different. Sometimes the disappearance of a bead horizon is so radical that we are tempted to consider a destructive fate of the members of the bead making community. Sometimes we however also meet strange survivors from many centuries earlier. Roman and Migration Period beads now and then pop up both at trading sites and in grave finds. From where they stem is dubious. It is however well known that graves, especially inhumation graves from the late Roman Period and from the Early Migration Period both on the Continent and in Scandinavia were systematically sought out for plunder. Fair chance to find grave goods of precious metals, high quality weapons and items of glass inclusive large numbers of beads motivated the plundering. We should not completely exclude the possibility that old heirlooms were kept in certain families for very many generations. Examples of beads kept for two and a half centuries are known from 11th century Gotland (Callmer 2006 p. 197). We can also cite the Lejre hoard on Sealand (10th century) with many Roman beads (Panum Baastrup 2010 p. 285).

Among the decorated beads from Birka produced basically in the winding technique there is more than half a dozen of beads which must be of Roman production. They obviously are antiques on the site. A certain inmix of Roman material can be noted throughout the first millennium in Northern Europe especially on trading sites (cf. Pöche 2005 p. 66–67). Roman beads occur, as pointed out, in the graves at Björkö (e.g. graves nr 557, 825, 854).

A large (l. 4.0 cm, d.1.8 cm) biconical greyish green (semi translucent) bead among the excavation finds with a decoration of combed white ribbons dates to the three first centuries A.D. (Stawiarska 1985 p. 23) (Plate I:1). A similar date must be attributed to a black bead, also from the excavation (l. 1.1 cm, d. 1.4 cm) with two red ribbons and three symmetrically set white zigzags (ibidem p. 42) (Plate I:5). The zigzags are markedly angular, which almost never is the case with Vendel- and Viking Period beads. A close parallel is a dark, possibly dark blue bead (l. 1.1 cm, d.1.5 cm) with faint traces of an angular greyish blue zigzag (excavation find) (Plate I:6).

Also among the stray finds there are old Roman beads. A fractured bluish green annular bead (l. 0.7 cm, d. 1.2 cm) with a minuscule yellow, wavy ribbon (Plate I:3) and another similar specimen (l. 0.9 cm d. 1.4 cm) must be mentioned. Another black, fractured bead of very dark green glass with an angular zigzag, now fallen out (l. 1.6 cm, d. 1.6 cm) is also of Roman date (cf. Stawiarska 1985 p. 90) (Plate I: 4). The angular zigzag and the size of a greyish white bead also suggests a Roman origin (Plate I: 7).

In this connection also two beads of Migration Period date should be mentioned. The small fragment of a greyish green (semi translucent) glass with a combed decoration of reddish brown and white ribbons represent an original bead of considerable size (l. 1.3 cm, d. less than 2.0 cm) (Koch 1987 p. 326). Among the stray finds we find a reddish brown opaque bead (l. 0.9 cm, d.1.2 cm) with large bluish green eyes set in white (ibidem p. 68). Both beads are representatives of the bead types of the Reihengräberzivilisation. and date to the 6th century A.D.

5. Wound decorated early eighth century blue-white-red beads (group Bf).

In the period ca. A.D. 710–760 the bead finds in Scandinavia are dominated by blue and white beads already partly dealt with under groups Ac and An (2.A.) (Callmer 2010). The decoration of these beads consists mainly of combinations of straight and wavy lines. Eye decoration is rare. The colours used for decoration are predominantly red and white. "Reticella" cables are quite often found as decoration. These beads were produced in Scandinavia at certain trading places. The production is well known from Ribe and Åhus (Näsman 1978, Sode 2004, Callmer & Henderson 1991). The Black Earth excavations by Stolpe did yield nine decorated beads belonging to this distinct group (B407, B418, B422 and others) (Plate I: 11, 12, 13, 14, 15). As many as five of these beads are fragmentary (mostly split). All but one of these beads feature

patterns well known from beads in grave finds in Eastern Middle-Sweden. The stray finds add another three beads (B422, B430 and another belonging to this group of which two are fractured). The deviating bead has an unusually large diameter (l. 1.2 cm, d. 2.5 cm). Also the decoration is special with crossing red ribbons and in the oval fields thus created a criss-cross of yellow and red ribbons. The impression is rather that of a solitary but most traits can be connected with this group. Beads of these types are found in a very few cases in 9th and 10th century graves at Birka. There is only one cremation grave (nr 682) from the cemetery of Grindsbacka on Björkö, which features a set of beads of this group (Arbman 1943 p. 236). Among the finds from Ambrosiani's 1990–1995 excavations there are also some beads of these types in the earliest layers (Ambrosiani 2013 p. 58). Since beads of these types disappear quite rapidly from the bead spectrum in Scandinavia we must carefully consider the possibility that activities on Björkö in fact started already in the first half of the 8th century. Probably the excavations on Björkö until now have only partly touched on the earliest remains there. They are possibly situated a little higher up than the latest excavation sites.

6. Decorated wound beads of small and middle size of blue or opaque white or yellow glass (groups Bn and Bo).

This is a quite homogeneous group. The diameter varies between 0.6 cm and 1.2 cm and the length between 0.4 and 0.6 cm. The decoration consists generally of either zigzag ribbons or applied eyes. There are few combinations of these two decoration elements. Beads of these types appear in the second half of the 8th century and in the beginning of the 9th. Later they become increasingly rare only to reappear in the late 9th and the early 10th century. There are also some late occurrences in the late 10th and even the 11th century. White beads with a single or two intersecting brown zigzags (B011, B016) (Plate I: 33, 34, 35) occur with four specimens and there are two additional beads among the stray finds. Ambrosiani mentions the white beads with brown zigzags as characteristic of what he thinks is the earliest horizon on Björkö (Ambrosiani 2013 p. 59). Beads of similar size and colour with eye decoration are met with in the excavation material with five specimens (B025, B030) (Plate I: 95) and a closely related yellow bead is found once (B241) (also from the excavation) (Plate I: 94). Yellow beads are often relatively late (10th century).

Blue beads of this size with eyes (B434, B482, and B484) (Plate I:37, 39, 96) are slightly more numerous with seven excavation finds from the Black Earth. There are also four stray finds (B482, B483, and B485). In this connection we must also consider the find of a composite consisting of three blue beads with a white zigzag (B381) (Pl. I:18) (stray find). These beads are generally early and could very well date to the interesting first half of the 8th century. An early date must also be ascribed to a blue bead with three protruding eyes of blue and white reticella (cable) (stray find) (Plate I:46). It is probably not later than the very beginning of the 9th century.

Probably connected with this group are also two greyish blue opaque (B500) and greenish blue ribbed beads, one with a transverse ribbon (Plate I: 41), from the excavations. They have parallels in the late 8th and early 9th century material. An annular blue opaque bead with rayed eyes (B505) (Plate I: 38) from the excavations probably dates to the same time.

A fragmentary, large blue bead with a rayed eye (l. 1.3, d. 1.7 cm) now split is difficult to associate very closely with this group. Since it lacks the characteristics of Oriental beads it will however be mentioned here. A date remains very uncertain but could possibly be quite late. It is an excavation find.

Quadrangular prismatic blue beads with cut corners form a distinct group but will be mentioned here for practical reasons. They occur throughout the middle and second half of the 8th century right up to the middle of the 10th. There are three finds of these beads from Stolpe's excavations (B431, B433) (Plate I: 40). Quite early is another blue bead with this shape. The eye

consists of a circularly twisted blue and white reticella cable (Plate I:17).

In this connection we must also mention two blue annular beads from the excavations with irregular orange spots (one of them fractured (B2004)). Such beads with small fragments of glass of divergent colours rolled on the surface of the bead occur from time to time under many periods e.g. the Migration Period (Mastykova & Plochov 2010) and the 11th century. In this case they may have a rather late date.

7. Decorated wound beads of translucent non coloured, brown, blue, greenish translucent and white glass with a turquoise hue (group Bc and Bp).

Without doubt this group is closely related to beads without decoration of the groups gathered under 2B above and the preceding one. The beads in this group however tend to be larger (d. more than 1 cm) and the length of the bead is ideally half the diameter or are of distinct barrel shape with length and diameter equally large. The beads are translucent greyish green, bluish green, noncoloured, blue or opaque brown and opaque white. Decoration consists of wavy ribbons and straight ribbons. Eyes may be combined with ribbons (often intersecting wavy ribbons) or occur separately. The decoration favors white, brown, red and yellow. Blue is only sparingly used. These beads are typically Scandinavian and only occur outside Scandinavia where Scandinavians turn up. These beads begin to occur sometime after the middle of the 9th century and are then produced for ca. 100 years. The bigger beads are always early and the later ones often smaller. They are rather standardized and the production probably took place at a limited number of trading sites in the Baltic Region, one of which certainly was Hedeby.

From the excavations there are 15 beads of this group and related beads. Five of these beads are fragmentary. There is one transparent noncoloured bead with a reddish brown zigzag (B001) and there is a white bead with two intersecting brown zigzags. Certainly connected is also a brown barrel shaped opaque bead with rayed eyes (B316) (plate I: 80). The single blue bead of this group has a double zigzag of brown and yellowish white (B387). Eight beads are made of translucent green glass of various hues. Three of these have linear patterns of varying complexity and the characteristic proportions (B531, B544, B545, and B559) (Plate I: 60, 61, 63, 65). Three feature eye decoration (B 555, B557) (Plate I:58,59) and of these one is deviating and barrel shaped (l. 0.9 cm, d. 1.0 cm).There is also a more or less cylindrical bead with a decoration of a combination of straight and wavy ribbons in brown (Plate I:64). Another deviating but probably connected bead is a greyish green barrel shaped bead with a plastic decoration of white and brown ribbons (B 537) (Plate I:62). A light turquoise opaque bead with a brown zig-zag (B610) (Plate I: 82) is a good example of the smaller and thinner 10th century beads. There are also two withered beads with a single zigzag of this type. They were probably initially of a slightly turquoise toned white opaque glass. As already commented on this quality of glass has a special chemical composition (possibly potash glass) which makes them wither or corrode in many milieus (cf. above).

In addition to the excavation finds there are 15 specimens of this group among the stray finds. Four of these beads are fractured. There is one noncoloured bead with a brown zigzag (B001), one dark brown with a white zigzag (B050) and two blue beads with a single yellow zigzag (B383) and two intersecting zigzags of the same colour (B414). Another blue bead with straight yellow ribbons and in between a white zigzag (B415) should be mentioned here too. Six beads are of translucent greenish glass of slightly differing hues. Three beads have a simple decoration of single and double zigzags (B531, B535) whereas another two feature antithetically configurating zigzags (B538) (Plate I:67). Two beads, both of them proportionally longer than the average have eye decoration: in one case brown spots (ADB553) (Plate I: 66) and in the other rayed eyes (B555). To this group we must also count a proportionally rather long bead of white glass with a turquoise hue and with reddish brown

straight ribbons and in-between a black zigzag (B615) (plate I:86). Possibly of the same type of glass or of white ordinary glass is a cylindrical bead with now lost ribbons. Ordinary white glass is the material of another bead with three brown eyes (B025).

8. Remaining wound, decorated beads produced according to North- and West-European tradition (excluding cylindrical beads with transverse ribbons and Gotlandic beads (groups Bd, Bl and Bm)).

A small number of decorated wound beads are probably connected with the three groups of Scandinavian beads treated above. General traits like technique, proportions and decoration are closely parallel but they lack characteristics which unambiguously connect them with one or the other of these groups. Some of these beads are also in a withered condition which makes classification partly impossible.

Among the excavation finds there are five such beads. A semi translucent green bead (l. 0.8 cm and d. 1.25 cm) with very irregular, intersecting yellow zigzags gives no clues to an early or a late dating. The same could be said about another semi translucent green bead with eyes (l. 0.7 cm, d. 1.0 cm.). A small (l. 0.4 cm, d. 0.7 cm) dark green semi translucent bead with an irregular decoration in brown poses the same problem. There are also two corroded beads which do not allow a closer classification. Six stray finds also belong to this heterogeneous group. There are two black beads with red respectively turquoise eyes (l. 0.6–0.7 cm, d. 1.1 cm) (Plate I:122), a dark – possibly dark brown – barrel shaped bead with a red and white zigzag (l. 0.9 cm, d. 1.0 cm) (B303) and a small blue bead with red and white streaks (l. 0.6 cm, d. 1.0 cm). The latter two could perhaps be connected with early 8th respectively late 9th century beads. This is however very uncertain. There are also two strongly corroded wound beads. One is ribbed and the other has had large protruding eyes of which two are missing today.

9. Wound decorated beads of Gotlandic type.

Two beads among Stolpe's Birka finds could be connected with specific Gotlandic bead production (see also section 17). Throughout the 7th to the 11th centuries Gotland had a bead production of its own with very special technical and aesthetic traditions (Callmer 2006). Beads from Gotland only appear very seldom on the mainland and vice versa. This is a remarkable testimony of the cultural uniqueness of the island in the above mentioned centuries. In this connection a few Gotlandic objects from Birka including two bracteates, one box fibula and a couple of other pieces of metal jewellery are of interest.

We are here concerned with a small sized bead from the excavations (l. 0.6 cm, d. 0.8 cm) of grey opaque glass with a white cover and a slightly zigzagging yellow and red ribbon (B010) (Plate I:32). Both the technique with a core covered by another quality glass and the decoration are distinctly Gotlandic. There are at least three finds on Gotland of this type of bead. Probably they all date to the 8th century.

10. Cylindrical wound beads with transverse plastic ribbons (group Bk).

Cylindrical black (opaque) or greyish green (semi translucent) beads with plastic transversal ribbons of yellow at the terminals and across the middle (B060, B551) (Plate I:29, 30) are characteristic of the later part of the 8th century and the beginning of the 9th. There are five specimens from the excavations of which one is fragmentary (B060, B551). In addition there is a fragmentary stray find (B060). These beads are imports to the Baltic Region from Carolingian Western Europe. The considerable representation of this group of beads in Stolpe's material is ample evidence of intensive activity at Birka around 800 and possibly in the second half of the 8th century (Rjabinin 1986 p. 45; Pöche 2005 p. 57; cf. Ambrosiani 2013 p. 59).

11. Oriental wound or perhaps in a few cases pierced beads with rounded concentric eyes in two or three colours (group Bg).

The characteristic layered eyes are made in the very demanding drop technique. The technique used for the body of the bead is often difficult to ascertain. However numerous specimens are made in the winding technique (otherwise not so frequently used in the Orient) and only a few obviously through piercing. These beads form a very distinct group among the bead imports from the Orient to the Baltic Region (L'vova 1968 p. 70–72; Andrae 1975 p. 130–131, Callmer 1977 p. 85–97, Kovalevskaya 2000 p. 39–45). They appear in Scandinavia already in the late 8th century and become increasingly rare in the middle of the 10th century. In Eastern Europe they occur occasionally still in the 11th century. There are four specimens from the excavation (B076, B481) (Plate I: 49), three of which are split. All but one are dark blue with blue and white or yellow and white eyes. Yellow and white eyes are obviously an early trait. One bead is black with blue and white eyes. Among the stray finds there is an additional fractured dark blue bead with blue and white eyes (B481) (Plate I: 50). The strong proportion of fractured beads is worth noting. Ryabinin's claim that these beads were produced at Staraya Ladoga is not very convincing (Ryabinin & Galibin 1995; cf. below).

12. Oriental decorated wound beads with rayed eyes and related beads (group Bh).

These beads also form a very distinct group of beads characteristic of the 10th and the early 11th century (Scapova 1956 p. 178, L'vova 1968 p. 77–78, Callmer 1977 p. 85–86). The variations are relatively small. Length and diameter are about equally large. The beads are most frequently black (in reality a very dark ox blood colour since the colouring agent is manganese) but white, yellow, dark blue, greyish green and brown opaque glass is also used. The decoration consists of eyes mostly rayed but also concentric multicoloured eyes but also simple spot eyes occur. The black beads also often feature ribbons in white or turquoise green.

There are six beads of this group from Stolpe's excavations. They include a white bead with rayed eyes (B024) (Plate I: 100), three black beads with rayed eyes and white or turquoise green ribbons (B090) (Plate I: 97, 98), a greyish green bead with red brown, simple spot eyes (ADB693) (Plate I:101) and a reddish brown one with rayed eyes (B364) (Plate I:99). The latter two have a late 10th century dating. The stray finds add another six beads. There are four black standard beads and a black bead with just a single transversal green ribbon is certainly closely connected (ADB504). Rather unusual is a dark blue bead of this type with rayed eyes. As already pointed out these beads are standard characteristics of the 10th century. They have come to the north from the Orient and most probably from the economically important parts of Central Asia, i.e. the Samanid Caliphate (Callmer 1977 p. 97).

13. Blown, drawn beads (group Da).

From a technical point of view this name does not give a strict definition of the group since also drawn cut beads and drawn segment beads are to a certain extent blown. These beads are however blown much more forcefully which results in a combination with the drawing in very thin walls (less than 0.1 cm). There is only one bead of this type among the earlier finds from Birka and it was found during the excavations (D003). They seem to date to the 9th century in Northern Europe and they are imports from the Mediterranean and the Middle East (Deopik 1961 p. 217). Arguing from a representation of as many as 825 specimens Steppuhn maintains that there was production at Hedeby (Steppuhn 1998 p. 40). It is more likely that a bag or more of these imported beads were hidden or lost in the settlement. Hedeby has another similar mass find of drawn cut beads from the harbour (cf. below).

14. Drawn monochrome beads of Roman production.

There are two specimens of early monochrome beads among the finds from the excavations. The earliest one has the shape of a ribbed tube (l. 3.9

cm, d. 1.2 cm) and the colour is greenish (Plate I:2). The bead is semi translucent. It dates to periods B2 and C1/C2 according to the chronology of Eggers, Godlowski and others (Stawiarska 1985 p. 43). Also dating to the Roman Period but rather to the 4th century is a cylindrical opaque green bead (l. 0.4, d. 0.8 cm) (stray find). It is cut from a drawn rod but in a colder state than the preceding specimen. Recent research may suggest that these drawn beads were imported from India (Pion & Gratuze 2016). These monochrome Roman beads connect very well with the decorated Roman beads at Birka.

15. Drawn segmented beads with walls thicker than 0.1 cm (group Ea).

There are 274 segmented drawn glass beads preserved from the excavations. We shall treat them here in two distinct groups. The first group of segmented beads has both an early date (late 8th century to first third of the 9th century) and a late date (10th century). It comprises false gold foil beads, silver silver foil beads, bluish green silver foil beads and blue beads. There are often good possibilities to distinguish early and late segmented beads but it is not always the case. Segmented beads comprising more than two segments are often early. In general it can also be maintained that some early beads are bigger than the late ones. Bluish green silver foil beads are always early.

Most numerous are the segmented blue beads (E060) (Plate I:109, 124). There are 109 specimens from the excavation. The number of segments varies between one and eight. Only 12 beads have more than three segments and a majority of the specimens (82) only feature one or two segments. Since beads with more than two segments, as already pointed out, very often are early we may think that the majority of these beads belongs to the 10th century late group of segmented beads. Among the blue segmented beads there are several defect beads. They are mainly to be dated early. There are ten without a complete perforation, 20 are split and one is half molten. To the early blue segmented beads we must also count an additional defect rounded bead with tordated ends (E062). The early blue segmented beads are often bigger, their necks between the segments thicker and the blue colour more Prussian blue than the later ones. The colour of the late segmented blue beads is often closer to violet than for the early ones.

With 91 specimens the false gold foil segmented beads (E140) are the second most frequent of this group of beads. The majority of these finds certainly date to the early phase (Plate I:53, 123). In this case 27 beads feature more than three segments and only 42 consist of one or two segments. The proportion of defect beads is remarkably high with as many as 25 lacking a complete perforation and 20 split beads. The variations in shape of the segments partly have chronological significance but this problem will not be treated here in detail. Thicker and longer segments are generally early traits. The darker the covering layer of glass the earlier the bead is. Most defect beads have one end lacking any trace of perforation. In many cases the outer glass layer has been damaged and the often greyish core laid bare. In addition to these plain false gold foil beads there is a single ribbed bead consisting of only one segment.

The number of silver foil beads with transparent bluish green covering glass outnumbers the ordinary silver silver foil beads. This is a relationship which is an inversion with regard to beads found in graves in the Baltic Region. Of the former type (E120) there are 14 specimens with one to four segments. Although there is a majority (ten specimens) featuring only one or two segments they all belong to the early phase. The proportion of defect beads is however rather high with three lacking a complete perforation and three split beads. In exactly the same technique and colours as this type of bead there is one balustre shaped bead (rounded with tordated ends lacking perforation) (Plate I: 54). To my knowledge it has not been noted in the literature before but fits well into the general pattern of shapes of early segmented beads. Similarly shaped beads occur as blue, false gold foil and silver silver foil beads (E062, E141 and E111).

There are somewhat surprisingly only ten silver silver foil beads (E110) from the excavations. For some reason the silver silver foil beads are strongly underrepresented among the bead finds from Stolpe's excavations and from the stray find collections. The number of segments varies from one to six (Plate I:106). Only two feature more than three segments and as many as seven have only one to two segments These beads with few segments are most probably late (10th century). One of the beads lacks a complete perforation. To the early drawn segmented beads we must also count a single segment of a multi layered striped bead (E160) (Plate I:55). It is defect. This group of early drawn segmented beads also includes yellow beads. They are however very few in Northern Europe. There are so far no finds of this type among the finds from Björkö but there is a grave find from the nearby Stockholm region of these early yellow beads (early 9th century) (SSM Uppland, Spånga parish, Ärvinge RAÄ 160: A 65).

The second group of segmented beads including the late blue, gold foil and silver silver foil already mentioned is later and could be dated to the 10th and 11th centuries. Very characteristic is the dominance of beads with only one or two segments and the occurrence of middle sized and large ribbed beads with only one segment. The colour spectrum is also widened with beads of yellow, green, violet and non coloured glass. However, the bluish green silver foil beads are by now gone.

There are four specimens of noncoloured glass (E001) featuring only one segment each. Ribbed segmented beads of noncoloured glass (E002) (Plate I:102) are only found twice and they are both split.

Among the later segmented beads the yellow beads (E030) are most common with 29 specimens (Plate I:107). Only three beads feature three segments. The rest has one or two segments. The number of beads with an incomplete perforation is low (two) and there are eight split specimens. Of the ribbed yellow beads there is only one specimen (Plate I:105).

Violet (or malva coloured) segmented beads (E050) are found only once and with two segments. This is a surprisingly low number. Dark blue ribbed beads (E061) can unambiguously be included among the late segmented beads. There are only two specimens of which one is split (Plate I: 104). Green segmented beads number only four specimens. Two of these are three-segmented smooth beads (E080) without defects and two are ribbed beads (E081) each as usual consisting of only one segment (Plate I: 103). One of these latter beads is split. In addition to these beads there are another four segmented beads among the finds from the excavations finds which cannot be classified to distinct types owing to corrosion.

Among the drawn segmented beads we must at last mention three beads of drawn composite beads of yellow, white and malva-red glass. The outer yellow coating is applied so that the red and white comes out in eyelike configurations (Plate I: 118). Beads of this type are known from parts of Russia, Finland and Åland. These beads always occur as one segment beads. There are two finds from the excavation and one from the stray finds. The date is the late 10th century and thus of great interest for the question of when activities at the Black Earth site (sites?) stopped altogether.

The number of stray finds of segmented beads is very significant (239): E001 (non-coloured) 14 specimens featuring one to two segments (one split); E002 (noncoloured) five specimens (one split); E030 (yellow) 27 specimens featuring one to two segments (one defect and four split); E050 (violet) three specimens featuring one to two segments (Plate I: 108); E060 (dark blue) 150 specimens featuring one to eight segments (one defect, eight without a complete perforation and 19 split); E061 (dark blue) five specimens (one defect and two without a complete perforation); E062 (dark blue) one specimen; E080 (green) one specimen featuring two segments; E081 one specimen; E110 (silver silver foil) eight specimens featuring one to five segments (one split); E120 (bluish green silver foil) two specimens featuring two segments (one

without a complete perforation); E140 (false gold foil) nine specimens featuring one to five segments (one without a complete perforation); E110 (silver silver foil) and E140 (false gold foil) four featuring one segment (three split).

The number of early segmented beads is dominating in both populations but the late beads have a better representation in the stray find collection. This is by no means surprising because many of these finds in the stray find collection must, as already suggested, have been surface finds. It is more important to note that the number of early segment beads is so high among the stray finds. It clearly suggests that parts of the cultural layers of the Black Earth eroded heavily in the 19th and early 20th century. This was the result of intensified farming and probably also bone digging.

Drawn segmented beads are imports from the south east, most probably from the Middle East (L'vova 1968 p. 64). As already pointed out, segmented beads appear in two chronologically separate waves, one early and the other late. The first wave may have reached the Baltic Region in the 760s or 770s and is dominating up to the 820s or 830s. The second wave comes some time in the beginning of the 10th century with a distinct peak some time in the middle of the century or slightly later. There are also finds from the 11th century of these types of beads.

16. Drawn cut beads (group Fa).

These drawn beads share the same characteristics as the segmented beads being made from drawn cylindrical tubes. The beads are cut off the cane according to a number of different principles, mostly at a certain angle. Early beads of these types are often cut in a rather hot state which may give one of the sides a distinct rounded profile. The diameter of the early cut beads is also generally smaller than that of the later beads. Also the diameter of the perforation is small. Early beads have brighter colours than later beads. Later beads consequently in general are larger, have a wider perforation (often 0.2 cm or more) and the colours, as already noted, have a somewhat dirty tone. Among the early beads there are no cut beads of noncoloured glass. There is a total of 75 cut beads from the excavations in the Black Earth. This is surprisingly few. As already noted the crude find collection methods of Stolpe's team certainly contributed to appalling losses of finds. However, as we shall see, a few very small cut beads somehow ended up in the find collection.

Most numerous are the cut dark blue beads F051 (Plate I: 125). There are 44 specimens. Of these two have no perforation. One of the beads has a length of 0.9 cm thus by far exceeding the standard length of 0.3 cm. In connection with this type we must mention one bead of dark blue glass of the smaller variation (F 050; d. 0.3 cm or less).

Opaque yellow cut beads (F031) number 15 specimens (Plate I:57) and there are two additional smaller cut beads (F030). White beads with the same technical properties (F011) appear with five specimens only (Pl. I: 126). There are also two green cut beads (F071) (Plate I: 127) and a smaller bead (F070) of the same colour. Turquoise colour appears on one bead (F061) and finally there are four cut beads of noncoloured glass (F001).

Among the stray finds we find as many as 115 cut beads. This even more underlines the underrepresentation of cut beads from the excavations. The stray finds include: F001 (noncoloured) six specimens (Plate I: 92); F011 (white) six specimens; F030 (yellow) one specimen (with a nonfunctional perforation); F031 (yellow) three specimens; F051 (dark blue) 88 specimens (of which four lack perforation); F061 (turquoise) two specimens; F071 (green) three specimens; unclassified drawn cut beads (corroded) four specimens.

The drawn cut beads are imports from the same region as the segment beads. Their earliest appearance in the Baltic region falls already in the 8th century. The volume of imported cut beads is probably less than that of the segmented beads during the 8th and the beginning of the 9th century. In the middle of the 9th century (second third of the century) they however reach a maximum which falls simultaneously with a

decline in the volume of the segmented beads. This is evident through the evidence of many grave finds in Eastern Scandinavia (Sweden and the Åland Islands) and Norway. Of great interest is also a deposition from the harbour of Hedeby with no less than 598 cut beads (mainly blue) and five Scandinavian coins dating to the first third of the 9th century and two coins for Louis Debonair (A.D. 814–840) of the Christiana Religio type (Hatz 1985 p. 135, Steppuhn 1998 p. 104). In the later part of the 9th century the cut beads become rare. Later in the 10th century cut beads do not become dominating in the same manner as earlier but they continue to appear until the second half of the 10th century. Not seldom they have a bigger diameter than the early beads (Plate I: 92, 93).

17. Scandinavian or West-European millefiori beads (group Ga).

From the excavation there are only four specimens. They all four represent different variations of this group. One has a barrel shape, monochrome red ends, yellow spirals and a striped girdle (l. 1.3 cm, d. 1.3 cm) (G001) (Plate I: 21). A slightly smaller one has non structured elements of spirals (l. 1.0 cm, d. 1.3 cm) (G012). There is only one example of the classical type with blue and yellow chequer fields alternating with blue fields with red and white round eyes (l. 1.5 cm, d. 1.8 cm) (G031) (Plate I: 22). Also very traditional is a millefiori bead with cross pattern (three identical components) in yellow, red, grey and black (l. 1.2 cm, d. 1.3 cm) (G040) (Plate I: 20).

Among the stray finds we find only two millefiori beads of this group. There is a rounded bead with irregularly set red and white eyes (l. 1.2 cm, d. 1.2 cm) (G012) and a cylindrical bead with cross patterns and red ends (l. 1.5 cm, d. 0.8 cm) (G002).

These millefiori beads are most common in the 8th century (most frequent in the second half of the 8th century) but occur also later in the 9th and the 10th centuries. Especially the G040 are early. In addition to other distinctive beads (cf. above) Gotland in the 8th to 11th centuries also produced millefiori beads of special Gotlandic types, albeit rather simple ones. There is a fragment of a Gotlandic millefiori bead among the stray finds. In the 8th century we have evidence of production of millefiori beads in Scandinavia (Ribe and Åhus). The complex millefiori staves were however possibly pre-fabricated staves produced in the Mediterranean Region. Some finds from Ribe and from Åhus may indicate that the artisans there were also capable of building the complex millefiori rods.

18. Oriental millefiori beads (group GHJa).

These beads are very easily distinguished from Scandinavian and Westeuropean beads. Both techniques and patterns are generally very different. Among the excavation finds there are only three such beads. Technically speaking they are all pierced off cuts of millefiori staves. They feature concentric rounded eyes (two) and eyes with an inscribed cross set in bluish green glass with yellow streaks which appear light green from outside (J001) (Plate I: 47). They measure l. 1.5–1.8 cm, d. 0.6–0.8 cm.

The stray finds add another four beads. Two of these are cylindrical beads with yellow – red – white – blue – ribbons and eyes of different complexities (G050) (Plate I: 48). They measure l. 1.6 – 2.4 cm and d. 0.7 – 0.8 cm. Closely related is a bead built up with a central striped ribbon and off cuts of eye staves at both sides (l. 1.0 cm, d. 1.1 cm) (H001) (cf Arbman 1940 Tafel 122:12a).

Not directly related to the internally closely connected types just treated although distinctly Oriental as far as the technique is concerned is a bead from the stray find collection. It is a rounded bead made by piercing. The pattern is a chequer pattern in dark brown and white. A similar bead was found in grave 968 (Arbman 1940 Tafel 122:15). Oriental millefiori beads start to appear already ca. A.D. 760 and are most frequent in the beginning of the 9th century. Occasionally they occur still in the 10th century. Some indications of where they were made are rendered by finds of millefiori tiles (Lamm 1941 pp. 27–29, 31) (Museum für Islamische Kunst, Berlin), gaming

pieces and small bowls and perfume bottles (exposed in Davids samling, Copenhagen, von Folsach 2001 p. 218 figs 240, 242). The parallels presumably all stem from central parts of the Abbasid Caliphate. The tiles come from Samarra (Islamisches Museum, Berlin).

19. Cold cut glass beads (group Qa).

Technically close parallels to the production of cornelian and rock crystal beads (cf below) these beads also feature similar forms. From the excavation there are only three finds of two blue (Plate I: 117) and one malva red globular hexagonal – octagonal bead with quadrangular to hexagonal facets. Among the stray finds there are nine cold cut glass beads. Of these beads two are blue rectangular prismatic with cut corners (Q030) (Plate I: 121) and the rest globular hexagonal – octagonal with quadrangular to hexagonal facets. Of the latter four are blue (Q036), one malva red and two black (not glass but recent anthracite beads?). The cold cut beads all date to the 10th century. It is likely that these beads like cornelian and rock crystal beads are imports from the Orient. There are no fractured or half finished beads of this group.

20. Faience beads (group Ra).

Faience beads are imports from the Orient where for example Egypt has a very long tradition of production. Faience beads were however later also produced in other parts of the Orient and Central Asia (Callmer 1977 p. 99). They turn up already in the 9th century in the Baltic Region but are most frequent in the second half of the 10th century. From the excavations there is a fractured specimen and from the stray find collection there is a complete ribbed one (R001) (Plate I: 119).

21. Unclassified and recent glass and anthracite beads.

Three glass beads in the stray find collection were so withered that they could not be attributed to a certain group of beads. From the excavation there are ten anthracite beads of late 19th century date. They could have been lost by female visitors to the excavations or lost in Björkö village and brought with manure to the Black Earth.

22. Beads of rock crystal (groups Sa and Sb).

Among the excavation finds there are no Scandinavian 8th century rock crystal beads with a diameter of more than 1.5 cm (S004) (bead group Sa). Among the stray finds there is however a barrel shaped bead of this type with a diameter of 3.1 cm. It was found downhill from the hillfort (SHM 15698:15) (Plate I: 8).The production is certainly Scandinavian and may have been based on Norwegian rock crystal from the south-western part of Hardangervidda (Myhre 2006). These beads date to the 8th century with a few later occurrences (9th century). Like the blue-red-white wound beads (groups Bf) the crystal bead of the Sa group clearly indicates activity at Birka in the first half of the 8th century. There is also a spherical rock crystal ball with a diameter of 2.2 cm which could perhaps be related. It is however more likely that it is connected with Continental Merovingian crystal balls used as pendants (Hinz 1966).

The remaining rock crystal beads all belong to the late group (Sb). Rock crystal beads occur only with half the frequency of the other dominant group of beads of semi-precious stones, the cornelian beads. Most frequent are the spherical rock crystal beads (S001) which number 73 specimens from the excavation (Plate I: 78). This type of bead is a close parallel to the spherical cornelian beads of the second half of the 9th century and the major part of the 10th century. All specimens have a complete perforation and they measure d. 0.9–1.5 cm. The workmanship is of high quality.

The second most frequent type of rock crystal beads is the rectangular prismatic bead with cut corners (S009) (Plate I: 76). Of the 12 specimens there is one fragmentary bead. They measure 0.7–1.25 cm maximum measurements. Much less frequent are the octagonal (occasionally heptagonal specimens occur) prismatic beads (S011) (Plate I: 77). There are six specimens of

which two have no complete perforation. The length varies between 1.5 and 2.1 cm. Facetted globular beads with hexagonal or quadrangular facets (S012) occur with four specimens. One specimen has quadrangular facets and the other ones hexagonal facets. The diameter varies between 0.6 and 1.4 cm. Of three types of rock crystal beads there is only one specimen: a hexagonal oval bead (S006) measures 1.2 x 0.8 cm; a plane parallel rounded discoid bead with facetted edges (S008) has a diameter of 1.3 cm (Plate I: 79); a symmetrical octagonal bipyramidal bead (S014) has a length of 1.7 cm and a diameter of 1.4 cm. There are also three small rounded regular and irregular beads (S017 and ADS017) without facets.

When we turn to the stray finds there is in general a similar picture. The stray finds number a total of 51 rock crystal beads. A large barrel shaped early bead has already been mentioned (group Sa) and the remaining rock crystal beads are the following: S001 14 specimens including two fragments; ADS005 one specimen; S006 five specimens including two with incomplete perforations (Plate I: 90); S008 three specimens including one with an incomplete perforation and one fire cracked specimen; S009 six specimens of which one lacks a complete perforation, one is fragmentary and two are fire cracked; S010 is not represented among the excavation finds but occurs among the stray finds with four specimens (d. 1.1–1.6 cm) (Plate I: 116); S011 three specimens; S012 nine specimens of which one is fragmentary and one has an incomplete perforation; S016 also has no representative among the excavation finds but occurs with four specimens among the stray finds; AD S017 is represented with one specimen.

The rock crystal beads of group Sb can be seen as direct parallels to the contemporary cornelian beads appearing in Northern Europe. In general the same shapes and the same cutting and polishing techniques are used. They certainly can be derived from the same sources in Iran or India as the cornelian beads. Whether the few small sized irregular beads without facets belong to this southeastern group is however uncertain. There are good grounds for dating the majority of the rock crystal beads to the very end of the 9th century and to the 10th century. A few later appearances in the 11th century could also be noted. Most rock crystal beads have rather distinct, often even sharp facets. There is however one specimen from the Black Earth with markedly rounded facets. This is a late trait which suggests a dating to the end of the 10th century or the 11th century. The perforation of the beads was always bored from two sides to meet in the center of the bead (a standard procedure).

Like among the cornelian beads there are rock crystal beads with an incomplete perforation (Arkell 1936; Callmer 1977 p. 99). They are however less common than among the cornelian beads and directly correspond to the different physical properties of the two semi precious stones. There are no indications of the production of rock crystal beads of group Sb among the Stolpe's excavation finds from the Black Earth. The occurrence of specimens without a complete perforation has nothing to do with local production but is evidence of the conditions under which they were brought to the North.

23. Beads and pendants of cornelian (group Ta).

From the excavation there is a total of 217 beads. Most numerous are the spherical cornelian beads (T001) which also have the widest time span. The number of spherical cornelian beads is 125. They measure d. 0.5–1.2 cm. The slightly flattened poles from which the perforation was executed like in the case of the very similar rock-crystal beads (bored from two sides) are characteristic. Only two of the beads have an incomplete perforation and one bead is fragmentary. Circa 15% of the spherical beads are of quite small dimensions (d. less than 0.9 cm) and somewhat irregular (not perfect geometrical spheres). Some (but not all) of these smaller beads are of a cornelian of lower quality (Plate I: 56). These early spherical cornelian beads have no parallels in rock crystal among the finds in Northern Europe. In South Eastern Europe there are

several contemporary cornelian beads of other shapes (Deopik 1963, Kovalevskaya 1998). They are not known from the Black Earth but there is one grave find (grave nr 550, Arbman 1940 Tafel 120) and a few other finds from Sweden of these early cornelian beads.

The early spherical cornelian beads are important indicators of the early inflow of Oriental beads from the South east. These beads are completely unknown from the rich bead find collections in Central Europe and Northwestern Europe. This is one of the most important arguments against the strange idea that all contacts of the Baltic region in the early Viking Age were with the west. In his latest work however even Ambrosiani admits that he has early cornelian beads from early layers at Birka (Ambrosiani 2013 p. 62).

The remaining cornelian beads all belong to the main phase of cornelian beads in Northern Europe i.e. from the very end of the 9th century to the beginning of the 11th century. Facetted cornelian beads have the same rather sharp facets and the cornelian is of a high quality. Only a few late finds from the end of the 10th and the beginning of the 11th century feature soft, rounded facets.

Most numerous of the cornelian beads of the 10th century are the rectangular prismatic beads with cut corners (T007) (Plate I: 71). There are 43 specimens of this type. As many as eight lack a complete perforation. The maximum height varies between 0.7 and 1.4 cm. Three beads are burnt and have consequently changed their colour to white.

Octagonal rectangular prismatic beads (T009) (Plate I: 72) number 23 specimens of which one bead lacks a complete perforation and three are fragmentary. The maximum length varies between 1.4 and 2.0 cm. Facetted globular cornelian beads, mostly octagonal with hexagonal facets (T010) (Plate I: 74) occur with 14 specimens. In one case the perforation is not even started and in three cases it is not completed. The maximum diameter is between 0.7 and 1.0 cm. Slightly less numerous are the plane parallel rounded, discoid beads with facetted edges (T005) (Plate I: 73). There are 11 specimens of which one is fragmentary and as many as seven lack a complete perforation. The fragmentary bead is part of a discarded silver wire pendant (Plate I: 112). The diameter is between 0.9 and 2.0 cm and the thickness between 0.4 and 0.7 cm. In addition to these five types with numerous specimens there is also one cylindrical cornelian bead (T014). This is a rare type with a probable late date in the 10th century.

Among the stray finds from the Black Earth there are additional 84 cornelian beads. They mostly belong to the same types: T001 35 specimens including one fragmentary; T005 13 specimens including three fragmentary; T007 21 specimens including one without perforation and two fragmentary beads; T009 eight specimens. There is however also one specimen each of the biconical type (T002) (Plate I: 75) and the asymmetrical octagonal bipyramidal type (T011) (Plate I: 91). Both have a main dating to the first half of the 10th century.

The cornelian beads were of course never produced in Northern Europe notwithstanding several assertations of the opposite (e.g. Lundström 1981 p. 92). The occurrence of cornelian beads with a high percentage of specimens with an incomplete perforation is typical of trading places and the phenomenon is of course in line with the occurrence of incomplete drawn beads (segmented and cut). The percentage of defect beads is highly varying (from 2% to more than 50%). Cornelian beads were imported in great numbers from the Orient. The high quality specimens, i.e. the majority of the beads certainly come from workshops with a long tradition and a very high standard of workmanship. It is probable that they were products of Iran or India (Cambay) (Arkell 1936, Kovalevskaya 1998 p. 45). The cornelian beads of poor quality among the earliest cornelian beads, which are all of the spherical type (T001) could emanate from the Caucasus area.

In connection with the cornelian beads a pendant of cornelian in the shape of a beetle (possibly a scarab) must be mentioned. It measures l. 2.4 cm, br. 1.9 cm and thickness 0.7

cm. It is white burnt but otherwise intact (SHM 5208: 1996; Plate I :110). Very similar pendants are known from Jämmertuna, Köping, prov. of Västmanland (SHM 25006:33) and from later excavations at Birka (Danielsson 1973 pp. 67–68), and further east from Staraya Ladoga, Bolgary and Agac-Kale in Dagestan (Davidan 1988, Poluboyarinova 1991 p. 62). Closely related is a group of lazurite pendants of similar shape from Central Asia. They are somewhat later (10th to 11th century) (Makarova 1962). Also related to these beetle pendants is a group of amber pendants known from graves in the Caucasus region (Kuznecov 1963 p. 10, 14, 18). These graves date to the second half of the 10th century and the beginning of the 11th century. The amber pendants may be imports from Iran or Central Asia.

Of special interest in this connection with the beetle pendants and related pendants is a pear shaped flattened pendant of polychrome glass (l. 2.4 cm, br. 1.9 and thickness 1.1 cm) (SHM 5208:1997; Plate I:111). The pendant is made of semi translucent, almost opaque blue glass with a decoration in white, red and green. Only one side of the pendant is decorated. There is a thin white ribbon running roughly from the upper part all round along the edge of the pendant. Inside the field thus delined there are two longer crossing streaks of red and white respectively flanked in the upper part by two short streaks of white. In the lower part of the field there is also an oval white dot. the lower part of the pendant has a green ribbon along the edge. At present there are no known parallels but without doubt it is an import from the Orient or Central Asia.

24. Amethyst beads and pendants (group Ua).

Among the beads of semiprecious stones there are also three pendants or beads of amethyst. Probably they were produced in the Alpine area as pendants to be used in breast ornaments or as pendants in ear rings. They occur already in the 7th century in Scandinavia but linger on into the Viking Period. Two drop shaped specimens with a longitudinal perforation (U001) measure 1.8x1.4x0.9cm and 1.4x1.1x0.8 cm (Plate I: 9). There is an additional drop shaped amethyst pendant among the excavation finds but with a flatter form and with a transversal perforation at the pointed end measuring 1.3x0.9x0.4 cm (Plate I: 115). Among the stray finds there is also a closely connected but more rounded flat amethyst bead with a longitudinal perforation it measures 1.0x0.9x0.4 cm.

25. Agate beads.

There are two finds of beads of banded agate. One is a spherical bead with a diameter of 1.5 cm and the other one is a cylindrical specimen measuring l. 1.0 cm and d. 0.8 cm. There is an additional cylindrical agate bead among the stray finds (length 1.0 cm and d. 0.7 cm). Agate beads occur very sparingly in Viking Period context and are imports from the same area as the cornelian beads and the majority of the rock crystal beads. It is not seldom that you find notes in archaeological reports that cornelian beads are thought to be agate beads.

26. Beads of stone and clay.

Most stone beads so denoted in the Black Earth catalogue must be regarded as spindle whorls. There are however possibly a few stone beads. A large limestone bead (l. 0.8 cm and d. 1.9 cm) from the excavation has a distinct decoration of three undulating intersecting lines along the edge. There is also an encrinite bead from Gotland from the excavations and another one without perforation from the stray find collection. The single clay bead is irregular, rounded (l. 1.0 and d. 1.6 cm). It belongs to the stray find collection.

27. Amber beads and pendants.

The amber finds in the Black Earth were the reason why in the first place Stolpe came to Björkö in 1870 looking for amber with enclosed insects. Beads of amber were manufactured at Birka. From the excavations there are 21 beads (one fragmentary) varying in size from l. 1.5 and d. 3.4 cm to l. 0.4 and d. 0.8 cm. There are also 22 raw outs. From the stray find collection there are 14 beads (four fragmentary) and 14 raw outs.

Together with the beads we must also mention the pendants of amber. There are two stave shaped pendants with a rectangular section from the excavation and an additional two similar pendants from the stray find collection. A rough cut for a pedant of this type has also been found in one of the excavations. A similar pendant but with a circular section also comes from the excavation. These pendants of amber as well as similar pendants of slate could possibly be connected with Donar club pendants from the Continent (Werner 1964, Callmer 2006). In a similar way pendants of jet occur in the Early Viking Period. The chronology of amber beads has not been well worked out but many variants occur over considerable time spans (cf. also Ulbricht 1990 who has systematized the amber forms at Hedeby). There is also a simple rounded rectangular pendant and an axe pendant of amber from the excavations. Axe pendants of amber were introduced already in the late 8th century as we can see from the finds from Åhus, prov. of Scania (cf. also Thunmark-Nylén 2006 p. 223).

28. Shell and bone beads.

Shell beads are best known from Gotlandic finds. Among Birka beads treated here there are two finds of shell beads from the excavations and one from the stray find collection. They are all three of Cyprea pantherina shell and thus imports to Scandinavia from the south-east. Shell beads occur on Gotland in the Vendel and Viking periods and occasionally also on the mainland. From the island there are more than 20 finds dating from the 7th to the 10th centuries (Trotzig 1988 p. 289). They are good evidence of long distance exchange and trade connections in the Baltic Region also before the Viking Period. A single bone bead appears among the beads found during the excavations. It is short and biconical (l. 0.4 and d. 1.4 cm).

29. Beads of bronze and silver.

There is only one bronze bead among the stray finds. It is a baluster shaped bead (l. 1.6 and d. 1.4 cm). These beads occur most frequently in the Ladoga area and in Finland. They can be dated to the late 10th and early 11th century (Kočkurkina 1973 pp. 26–27). For the Birka chronology this is a very interesting late date with clear eastern connections. The Finnish cultural connection is also very important. The single silver bead is decorated with filigree. It has been exhaustingly discussed by Duczko (1985 p. 82).

30. Fractured beads and bead making waste.

The question of local bead production has been raised many times on the basis of fractured beads, beads without a proper perforation and production waste. In most cases the evidence has been slight or even nonexistent. First of all we must ask ourselves what a production site would really yield as a relevant find material. We are very lucky to have in Scandinavian research two very well studied production sites: Ribe and Åhus. The only negative thing with these two sites is that they are indeed not Viking Period sites but Pre-Viking sites. They both date to ca. A.D. 710–760. The characteristics of these two sites are: 1. a production based on imported glass; 2. the preponderance of winding technique and a little millefiori fusing in the production; 3. the waste material shows all phases in the bead production; 4. an immense lot of production waste was left on the site.

In many cases the point of departure for arguing for local production is not production waste proper but fractured beads and beads without a complete perforation. This was mostly observed on drawn cut beads, drawn segmented beads, rock crystal beads and cornelian beads (L'vova 1970 pp. 95–106, Dekówna & Purowski 2012, Steppuhn 1998 p. 40–41). However all these types of beads for many other reasons must be considered imports to Northern Europe from the South-East. The highest proportion of defect glass beads we find among the drawn segmented beads of which almost a third of our finds were defect, many of them lacking a complete perforation. This is, we may add, a general trait which we also meet at all the other more or less excavated trading sites like Staraya Ladoga and

Hedeby. The observations are the same at Gross Strömkendorf (Reric), Rostock Dierkow, Menzlin, Janów Pomorski (Truso), Åhus and Kaupang. Most numerous are the defect beads dating to the late 8th and early 9th century. Later drawn segmented beads are more seldom defect.

In contrast to the drawn segmented beads drawn cut beads do not appear with such high numbers of defect beads. This must be connected with slightly different production methods. There are also other observations to suggest that the drawn segmented beads and the drawn cut beads were produced in different workshops. The composition of the glass is however basically the same characteristic for the Early Medieval Orient (the soda source is plant ashes). Also decorated wound and pierced beads of Oriental origin occur as defect beads but the highest ratio of defect specimens we find among beads with round concentric polychrome eyes (bead group Bg). Also the production of these beads, as we have seen, was certainly located in the Abbasid Caliphate. The rock crystal and cornelian beads generally have a lower percentage of defect beads probably as a result of the completely different raw material and the production technique. However especially among the cornelian bead types there are sometimes relatively high figures for defect beads. What is most important is that there is no real production waste, only defect beads. Even more fantastic is the idea of Rjabinin and Galibin (1995) that glass metal of the plant ash type was actually produced at Staraya Ladoga from imported raw materials. We can only politely reject this suggestion. The occurrence of burnt beads at this site is most likely connected with a fire in the settlement. It is not surprising that a stock of trade beads became damaged. This is most probably also the explanation for finds of half molten beads and quite often also of drops of glass (but not for all) found in the trading settlements at Birka, Hedeby and Staraya Ladoga.

The defect beads of glass and semiprecious stones from the Orient have something completely different to say to us. It seems glass beads were only sparingly used by the dominant population groups in the Caliphate. Beads were mainly produced for the lucrative trade with barbarians outside the Caliphate. They are perfect evidence of the trading techniques and of the packing of the products. The beads produced at these manufactures (early factories) under semi industrial forms were packed there for export into packages, most probably small sacks of textile. Among the beads also some defect beads were present but since there was no complete control of the packing they went as well along. The beads were procured by agents of trade who brought them along on the trade routes. It is more than likely that they were sold and bought according to weight. The quality and properties like colour, design patterns, decoration were ascertained by opening the sacks and by taking out a few specimens for control. Only at the far trading places in Northern Europe were all the beads taken out of their bags and sold by the piece or stringed and sold as necklaces. It is only natural that in this process a few defect beads got into the packages together with the rest. This pattern with packages arriving from far away has also something to say about the different composition of the bead material in various regions although parts of the general picture are much the same. It is very reasonable to think that the prize of beads for the trader was not very high. It agrees well with a classical pattern of sky high differences of values between developed societies like the Caliphate of those days and the Byzantine Empire on one side and the Barbarians on the other.

More relevant to the question if there ever was a local bead production at Birka are materials related to the Scandinavian monochrome and polychrome wound beads. Among these beads the number of broken beads could in connection with finds of real production waste be an indication of bead making since one of the most critical phases in bead making with this method is the annealing of the beads. Insufficient care will result in fractures and split beads. The average percentage of split and fractured wound monochrome beads is a little more than 10% but some distinct types have significantly higher

figures. All of them seem to belong to the late 9th and 10th century. A production of these and similar beads seems to be demonstrated at Hedeby (Dekówna 1990 p. 54–55, Steppuhn 1998 p. 28, 45–46, 80, 92). Middle-sized blue annular beads are found split in considerable numbers (44 specimens of A172, of which seven split). All the split beads come from the stray find collection, which could mean that that they belong to a late phase. Also middle sized annular beads of greyish green translucent glass have rather high numbers of defect beads. Also the withered beads comprise a remarkable number of split beads.

Among the Scandinavian decorated beads we do find some very high figures for fractured or split beads too. Interestingly the beads dating to the first half of the 8th century belong to more than 50% to that category. The other group is that comprising Scandinavian beads of the second half of the 9th century and the first half of the 10th. This observation agrees very well with what we could note when discussing the Scandinavian monochrome beads. It is likely that also these decorated beads were also produced at Hedeby.

When we turn to positive bead making waste from Stolpe's excavations and from the stray finds collection we can conclude that there are very few finds. Four tesserae could be connected with bead making as a form of raw material. However they could as well be amulets as grave finds from the 8th to the 10th centuries indicate. There are two semi-translucent blue tesserae and one of translucent blue glass. The fourth specimen is turquoise green and opaque. There are also four rods. A single rod is dark blue and semi-translucent. It is 3.2 cm long and has a quadrangular section 0.4 x 0.4 cm. This means that this rod is a prefabricated rod and no production waste in the true sense of the word. Three rods are light green, opaque with an irisation of the surface (l. 1.7 – 3.9 cm and d. 0.2 – 0.3 cm). There are also two chips of greenish grey translucent glass. Glass chips form an important group of glass raw material for bead making. In addition there are from Björkö some fragments of glass rods found in graves which are possibly of some interest in connection with the question of bead making. The earth in which the finds were collected probably derives from the settlement (settlements?). They are light blue in two cases and light green in one. They measure 1.6 – 2.3 cm in length and the diameter is 0.2 – 0.4 cm. The section is rounded in two cases and rhomboid in one.

In conclusion we must state that it is not impossible that beads were actually produced at Birka. On the contrary we think it is rather likely that wound beads were produced there in several phases of the settlement (settlements) at Birka. Most likely is the production in the first half of the 8th century. Further on there was certainly a production of wound beads both decorated and plain in the second half of the 8th century and the beginning of the 9th. Production of wound beads could have continued throughout the 9th and into the 10th century. It could be that Scandinavian bead production was almost out in the middle of the 9th century. Scandinavian production was less important in the 10th century but did not dry out completely. It is indeed very likely at least some of the production of beads in the 8th to 10th centuries was located at Birka. However the extreme paucity of the extant material makes it improbable that the trenches dug by Stolpe and Arbman did touch upon a workshop area. Also later excavations by Ambrosiani and Arrhenius, Ambrosiani and Holmquist Olausson although yielding in two cases some scattered bead making material have failed to come up with a production zone.

The extant material could, if somewhat over-interpreted suggest that bead making could have been going on in the neighborhood of the trenches in the late 9th and early 10th century and perhaps at the very end of activities at the trading place. This does not mean, as I have stressed, that we can rule out the possibility of earlier and later bead making in parts of the settlement (settlements?) little touched upon by Stolpe's excavations.

31. Stratified bead finds from the excavations by Stolpe.

After the termination of the excavations in the Black Earth in 1878 the whole find material was packed and not unpacked until the late forties. The majority of the finds lost their exact trench provenance. Only 47 beads have kept their trench provenance. The data noted for these finds comprise the number of the trench or possibly part of the trench (with Roman numbers and letters and a figure to indicate the depth in Swedish feet (0.2969 m). The relationship between these values and our present conception of Stolpe's trenches are still uncertain. Possibly all trench indications refer to the trial trenches. Of consequence are however the depth indications. Unfortunately there is no local sequence of stratified bead finds. The documented excavation levels all but one come from different trenches.

A depth of two to three feet seems still to indicate a 10th century date. So for example trench XIX at 2 – 3 feet contained A131 (one), T007 (one), E060 (one). Also a depth of 3.5 feet seems to indicate the 10th century like in trench XX: S001 (one), E030 (three). At a depth of 4 and 4.5 feet the picture is mixed. In one case (trench XII–XIII) we can note indicators for a late part of the 9th century: T001 (one) T009 (one) but also some for an early part of the 9th century: E110 (one), E140 (two). In another trench (nr I) we find indicators of the second third of the 9th century: A131 (one), B484 (one), AD B687 (one) and six cut drawn beads (Bead group Fa).

Of special interest are the finds from the deepest levels. At a depth of five feet the oblong opaque, reddish brown bead of Westeuropean type was found (Plate I :35). The bead clearly indicates a date at the end of the 8th century or the beginning of the 9th. The deepest find comes from trench IVb where a globular millefiori bead of Scandinavian or West-European type was found. These beads also mostly belong to the late 8th and the early 9th century.

These stratigraphical data from Stolpe's excavations together with the finds collected themselves show us that already this overlooked material has something very important to say about the chronology of the site, not earlier realized.

32. Conclusions.

The bead finds very well conform to other indicators of a special milieu at trading places. Beads played an important role in the exchange and trade of these places and beads were handled in great quantities. The number of finds is much, much smaller at "ordinary" sites and the defect beads are extremely rare. During the last twenty years more than a dozen settlement sites have been excavated with a reasonably accurate collection of small finds. Beads are always present among the finds but the numbers are low, seldom more than between ten and 20 finds. Beads were certainly used in great masses for the purpose of trade.

The bead finds give us very precise information about the geographical scope of some of the trade links connected with Scandinavia. Of special importance are the beads for the illumination of the eastern trade connections. It is interesting that when Oriental beads begin to turn up in the second half of the 8th century they arrive along different routes. The pierced monochrome beads, some Oriental millefiori beads, beads with concentric round eyes and the earliest cornelian beads reach Northern Europe from the South-east. They are most common along the coasts of the Baltic and seldom appear in the west. Other Oriental beads reach the North probably via Italy. Segmented and drawn cut beads arrive both ways. However the western links are less well marked in the material except for the earliest phases. Definite western imports are the lead beads and the wasp and associated beads. Another thing was that glass metal, prefabricated staves, millefiori staves and other composite staves and glass chips were obviously imported to the North from the Continent for the production of wound Scandinavian beads more or less throughout the 8th to 10th centuries to feed the Scandinavian bead production running (only in the middle of the 9th century is there a sign of decline and possibly a hiatus).

References

Ambrosiani, B. 2013. *Excavations in the Black Earth 1990–1995. Stratigraphy Vol. 1. Birka Studies, vol. 9.* Stockholm.

Andrae, R. 1975. Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa. *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 4. Berlin. Pp. 101–198.

Arbman, H. 1940, 1943. *Birka I. Die Gräber.* Stockholm.

Arkell, A. 1936. Cambay and the Bead Trade. *Antiquity*, 10. Pp. 292–305.

Callmer, J. 1977. *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca. 800–1000 A.D.* Lund.

Callmer, J. 2006. Gotlands Perlenmaterial ca. 800–1100 im vergleichendem Sicht. In Thunmark-Nylén, L. *Die Wikingerzeit Gotlands, III:1. Text*. Stockholm. Pp. 196–197.

Callmer, J. 2007. Blue, white and red. *Archaeologia Polona*, 45. Pp. 85–97.

Callmer, J. & Henderson, J. 1991. Glassworking at Åhus, S. Sweden (eighth century A.D.). *Laborativ Arkeologi*, 5. Pp. 143–154.

Danielsson, K. 1973. Glas och halvädelstenar. In: Ambrosiani, B. et al. (eds). *Birka. Svarta Jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970–1971.* Riksantikvarieämbetet Rapport C1. Stockholm. Pp. 54–83.

Davidan, O. 1988. Skarabej iz Staroj Ladogi. *Archeologičeskij sbornik*, 29. Leningrad. Pp. 112–116.

Dekówna, M. 1990. Untersuchungen an Glasfunden in Haithabu. *Die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 27.* Neumünster. Pp. 9–64.

Dekówna, M. & Purowski, T. 2012. Znaleziska zwiazane ze szkłarstwem oraz okazy z kwarcu ze stanowiska Janów Pomorski 1. *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badan archeologicznych w latach 2007–2008*, tom 1:3. Elblag. Pp. 65–260.

Deopik, V. 1961. Klassifikacija bus Jugo-Vostočnoj Evropy VI–IX vv. *Sovetskaja archeologija*, 1961:3. Pp. 202–232.

Deopik, V. 1963. Klassifikacija i chronologija alanskich ukrašenij VI–IX vv. *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 114. Pp. 122–147.

Duczko, W. 1985. *The filigree and granulation work of the Viking Period. Birka V.* Stockholm.

Feveile,C. (red.) 2006. *Ribe Studier. Det ældste Ribe. Udgravninger på nordsiden af Ribe Å 1984–2000.* Bind 1. 1–2. Aarhus.

von Folsach, K. 2001. *Kunst fra Islams verden i Davids Samling.* København.

Frenkel', Ja. 1997. Importnoe steklo na Rusi v X. v. – raznye istočniki, raznye sudby. In *Kulturnye vzaimodejstvija v usloviach kontaktnych zon. Tezisy konferencii molodych učenych Sankt-Peterburga i SNG. Archeologičeskie Izyskanija*, 41. Sankt Peterburg. Pp. 65–68.

Hatz, G. 1985. Malmer: CE II/Hus. *Hikuin*, 11. Pp. 133–144.

Hepp, D. 2007. Die Bergkristall- und Karneolperlen von Haithabu und Schleswig – Ein Beitrag zu Handel und Handwerk im südlichen Ostseeraum. *Die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 36*. Neumünster. Pp. 13–181.

Hinz, H. 1966. Am langen Band getragene Bergkristallanhänger der Merowingerzeit. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 13. Pp. 212–230.

Holmquist Olausson, L. 1993. *Aspects on Birka. Investigations and surveys 1976–1989.* Theses and papers in archaeology, B: 3. Stockholm.

Kleemann, J. 2002. *Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert. Eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde.* Isensee.

Koch, U. 1987. *Der Runde Berg bei Urach, VI. Die Glas- und Edelmetallfunde aus den Plangrabungen 1967–1983.* Sigmaringen.

Kočkurkina, S. 1973. *Jugo-vostočnoe Priladož'e v X–XIII vv.* Leningrad.

Kovalevskaya, V. 1998. *Chronologija vostočno-evropejskich drevnostej V–IX vekov. Vyp.* 1. *Kamennye busy Kavkaza i Kryma.* Moskva.

Kovalevskaya, V. 2000. *Komp'juternaja obrabotka massovogo archeologičeskogo materiala iz rannesrednevekovych pamjatnikov Evrazii.* Moskva.

Kuznecov, V. 1963. Issledovanija Zmejskogo katakombnogo mogil'nika v 1958 g. *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 114. Moskva. Pp.8–47.

Lamm, C. 1941. *Oriental glass of medieval date found in Sweden and the early history of luster painting*. Kungliga Vitterhets, historie och antikvitetsakademiens handlingar, 50:1. Stockholm.

Lundström, A. 1976. *Bead making in Scandinavia in the Early Middle Ages.* Antikvariskt arkiv, 61. Stockholm.

Lundström, A. 1981. Survey of the glass from Helgö. *Excavations at Helgö, VII*. Stockholm. Pp. 1–38.

L'vova, Z. 1968. Stekljannye busy Staroj Ladogi, 1. Sposoby izgotovlenija, areal i vremja rasprostranenija. *Archeologičeskij Sbornik*, 10. Pp. 64–94.

L'vova, Z. 1970. Stekljannye busy Staroj Ladogi, 2. Proischoždenie bus. *Archeologičeskij Sbornik*, 12. Pp. 89–111.

L'vova, Z. 1979. Technologiceskaja klassifikacija izdelij iz stekla (po materialam rannesrednevekovych stekljannych ukrašenij). *Archeologičeskij sbornik*, 21. Pp. 90–103.

L'vova, Z. 2000. Technika izgotovlenija severokavkazskich bus vtoroj poloviny I tys.n.e. In Kovalevskaja, V. *Komp'jutornaja obrabotka massovogo archeologičeskogo materiala iz rannesrednevekovych pamjatnikov Evrazii*. Moskva. Pp. 257–279.

Makarova, T. 1962. Ukrašenija i amulety u kočevnikov X–XI vv. *Archeologičeskij sbornik*, 4. Pp. 127–134.

Mastykova, A. & Plochov, A. 2010. Datirovka i proischozdenie stekljannych bus iz mogil'nika u oz. S'ezžee. In Musin, A. (red.) *Dialog kul'tur i narodov srednevekovoj Evropy. K 60-letiju so dnja roždenija Evgenija Nikolaeviča Nosova*. Sankt Peterburg. Pp. 337–357.

Myhre, B. 2005. Produksjon av bergkrystallperler i Suldal og Röldalsheiene i yngre jernalder. *K.A.N.*, 25. Oslo. Pp. 76–91.

Näsman, U. 1978. Die Herstellung von Glasperlen. In Bencard, M. & Danielsson, K. & Bender Jørgensen, L. & Brinch Madsen, H. & Nielsen, I. & Näsman, U. Wikingerzeitliches Handwerk in Ribe. *Acta Archaeologica* (København), 49. Pp. 124–133.

Panum Baastrup, M. 2012. *Kommunikation, kulturmode og kulturel identitet – tingenes rejse i Skandinaviens vikingetid*. København.

Pion, C. & Gratuze, B. 2016. Indo-Pacific glass beads from the Indian subcontinent in Early Merovingian graves (5th–6th century AD). *Archaeological Research in Asia*, 6 (2016). Pp. 51–64.

Pöche, A. 2005. Perlen, Trichtergläser, Tesserae. Spuren des Glashandels und Glashandwerks auf dem frühgeschichtlichen Handelsplatz von Gross Strömkendorf, Landkreis Nordwestmecklenburg. *Forschungen zu Gross Strömkendorf II. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns,* Band 44. Schwerin.

Rjabinin, E. 1982. Busy Staroj Ladogi po materialam raskopok 1973–1975 gg.). In Stoljar, A. et al. (eds) S*evernaja Rus' i ee sosedi v epochu rannego srednevekov'ja.* Leningrad. Pp.165–172.

Rjabinin, E. & Galibin, V. 1995. New data concerning early glass making in Ladoga (in the 8th to 10th centuries). In Rasmussen, M. & Lund Hansen, U. & Näsman, U. (eds). *Glass beads. Cultural History. Technology. Experiment. and Analogy*. Studies in technology and culture, 2. Lejre. Pp. 109–112.

Ščapova, Ju. 1956. Stekljannye busy drevnego Novgoroda. *Materialy i issledovanija po archeologii SSSR*, 55. Pp.164–179.

Schoknecht, U. 1977. *Menzlin. Ein frühgeschichtlicher Handelsplatz an der Peene.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg, Bd. 10. Berlin.

Sode, T. 2004. Glass bead making technology. In Bencard, M. & Kann Rasmussen, A. & Brinch Madsen, H. (eds). *Ribe excavations 1970–1976*, 5. Höjbjerg. Pp. 83–102.

Stawiarska, T. 1985. *Paciorki szkłane z obszaru Polski pólnocnej w okresie wplywów rzymskich.* Wroclaw.

Steppuhn, P. 1997. Bleiglasperlen des frühen und hohen Mittelalters in Nordeuropa. In von Freeden, U. & Wieczorek, A. (eds) Perlen. Archäologie. Techniken. Analysen. *Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994.* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, 1. Bonn. Pp. 203–209.

Steppuhn, P. 1998. Die Glasfunde von Haithabu. *Die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 32*. Neumünster. Pp. 11–229.

Thunmark-Nylén, L. 2006. *Die Wikingerzeit Gotlands*, III:1. Stockholm.

Trotzig, G. 1988. Beads made of cowrie shells from the Red Sea and the Indian Ocean found on Gotland. *Trade and exchange in prehistory. Studies in honour of Berta Stjernquist*. Lund.

Warnke, D. 1992. Rostock-Dierkow – ein Wirtschaftszentrum des 8./9. Jahrhunderts an der Unterwarnow. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters,* 20. Pp. 63–80.

Wegewitz, W. *1968. Reihengräberfriedhöfe und Funde aus spätsächsischer Zeit im Kreis Harburg.* Göttinger Schriften zur Vor und Frühgeschichte, 10. Neumünster.

Werner, J. 1964. Herkuleskeulen und Donar-Amulett. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, 11. Pp. 176–201.

Kammarna i Svarta jorden

Eva Hyenstrand[1]

Antalet kamfynd i Svarta jorden på Birka är stort och ca 14 % av fyndnumren är just kammar och kamdelar, kanske beroende på de goda bevaringsförutsättningarna. Materialet är inte bara omfattande, det är även relativt väl dokumenterat: 62 % av det totala antalet kamfyndnummer är djup- och/eller områdesbestämt, jämfört med ca 40 % av det totala fyndmaterialet. Hjalmar Stolpe var själv intresserad av kammar och skrev i sin dagbok 1871:

> ”Bronsprydnaderna hafva hittills stått högst i värde hos arkeologerna derför att man medelst dem lättast kunnat urskilja utvecklingslinier och dymedelst leta sig till beröring med främmande folk (bland annat). Ho kan veta hvilken betydelse andra utensilier få då man en gång börjar studera dem, t. ex. kammarna!?”

Kammar har sedan en lång tid varit en del av den personliga utrustningen, och detta märks inte minst i gravmaterialet. Från de stora gravfälten på Björkö finns 325 kammar från 269 gravar (K. Ambrosiani 1981:58) och just kammar är ett av de vanligaste fynden i vikingatidens gravar. Seden att placera en kam i graven har förekommit långt fram i tiden, då det hörde till de efterlevandes plikter att kamma den dödes hår och den kam som då användes skulle brännas eller läggas i kistan (Hagberg 1937:130f). Ibn Fadlan, den arabiske diplomaten som mötte nordbor vid Bulgar i början av 900-talet, talar om *rus* vana att kamma sig dagligen (Wikander 1978:64). Denna litterära källa tillsammans med kammarnas frekvens i gravmaterialet har tagits som belägg för att kammen varit ”var mans/kvinnas egendom”. Kammarna bars troligen i väskor eller pungar och i vissa fall fanns även kamfodral, som skyddade tänderna (K. Ambrosiani 1981b:135).

Kammarna under sen järnålder var tillverkade mestadels av horn, antingen älg- eller hjorthorn. Enstaka konstruktionsdetaljer kan också vara av ben (Persson 1976:331). Kammarna förkommer i olika konstruktioner, t.ex. hel enkelkam, hel dubbelkam, sammansatt enkelkam och sammansatt dubbelkam. I Svarta jordenmaterialet finns en sammansatt handtagskam (823), två hela enkelkammar (818, 824) och två sammansatta dubbelkammar (816, 817). Den resterande mängden är sammansatta enkelkammar.

Kammarna hålls ihop av nitar av järn eller brons. Troligen är bronsnitar ett yngre drag, då de inte förekommer på de traditionellt äldre daterade A-kammarna från Birka (K. Ambrosiani 1981:72; B. Ambrosiani & Arrhenius m. fl. 1973:42).

Kammarna ansågs förr vara frisisk import (jfr Arbman 1937:238; Jankuhn 1943:154) men nu talar alltmer för en skandinavisk tradition, en

1) Manuskriptet avslutat 1992

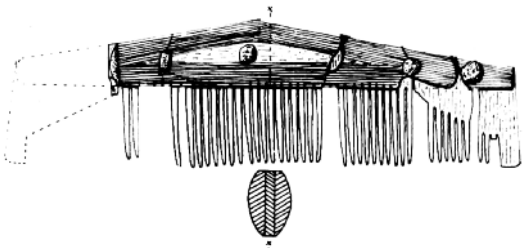

Figur 1. Kam 704.

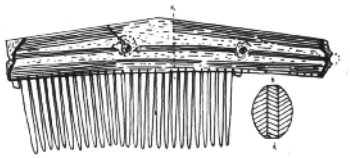

Figur 2. Kam 705.

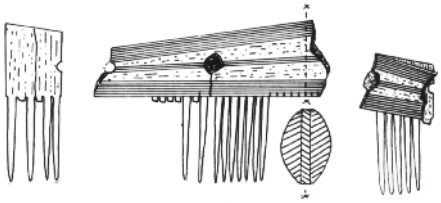

Figur 3. Kam 706.

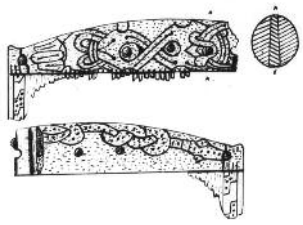

Figur 4. Kam 814.

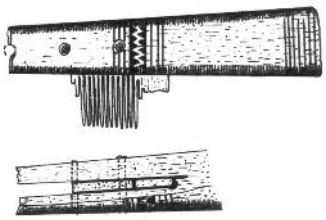

Figur 5. Kam 823.

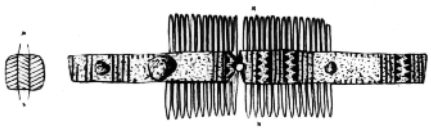

Figur 6. Kam 816. Skala 1:2

Teckningar Erik Sörling

fortsättning av en äldre kamtillverkning (K. Ambrosiani 1981:182). Typerna och dekoren var vida spridda i Norden, något som lett till olika tankar om tillverkningen. Eventuellt tillverkades kammarna av kringresande hantverkare, kammakare som besökte många platser (K. Ambrosiani 1981:157f). Mot detta har anförts att verktygsfynd och fynd av råmaterial och halvfabrikat lika väl kan tyda på en lokal tillverkning (Gräslund 1989:152). Kammarna är dock tillverkade av specialister, de är inte någon hemtillverkad vara (Tempel 1979:153; Ulbricht 1978:121).

Efter en genomgång av det samtida kammaterialet kan man konstatera att Svarta jordens material, med vissa undantag, är mycket representativt för vikingatida kammar. Det finns även skillnader mellan kamtyperna i gravmaterialet och i Svarta jordens boplatsmaterial. Dessa skillnader kan kanske tolkas så att gravarna anlagts under en relativt kort period under 800–900-talet och att boplatsytan använts under en betydligt längre period.

Den övervägande delen av Svarta jordens kammaterial är alltså sammansatta enkelkammar av en relativt vanlig vikingatida typ. Det finns dock några kammar i fyndmaterialet som helt avviker från det det typiska. Några kammar och kamdelar tycks vara av en helt annan och betydligt äldre typ (704, 705, 706, fig. 1–3). Dessa kammar har en vinklad rygglinje och flera kantföljande linjer, båda typiskt folkvandringstida

drag (Petré 1984:71ff; jfr Nerman 1969 Taf. 242). Kammarna är hopnitade med stora, grova järnnitar. Intressant är också att den av dessa som har en djupbestämning hamnar på 5 fot, dvs närmare 1,50 m djupt. Det fins inga liknande kammar i gravmaterialet. Liknande kamtyper finns från Elisenhof, och är där den äldsta gruppen och förs till tidigt 700-tal (Tempel 1979:167ff).

En annan annorlunda kam är 814 (fig. 4), där endast halva är bevarad, men den är dekorerad med figurer utformade i en senvikingatida stil, närmast Mammenstil med ett glosögt ormliknande djur. Liknande figurer återfinns på runstenar, bl.a. de som behandlar Ingvarståget t.ex. Gripsholmsstenen (Sö 179). Kammens tvärsnitt är nästan runt, vilket tyder på en sen datering. Kammen fanns på 1,5 fots djup, dvs ca 40 cm, och dess form sammantagen med dekoren tyder på en datering närmare år 1000.

En sällsynt form är en ensidig kam med handtag (823, fig. 5). Den är avbruten, och endast en del av den infällda tandraden är bevarad. På handtaget finns dekor i form av tvärgående parallella linjer och zigzagband format av trekanter mellan parallella linjer (jfr 816). Handtagskammar är ovanliga, men finns i en del av de medeltida städerna. I Bergen fann man en handtagskam med runinskrift och daterade den till 1100-tal (Grieg 1933:224ff). En liknande kam finns från Lund, även den med en runinskrift. Denna kan på språkliga grunder dateras till perioden 1100–1350, troligen med en dragning åt det tidigare årtalet (Blomqvist 1942:138f). Handtagskammar finns också från Dorestad, där dekoren är mer utvecklad med punktcirklar och zigzagband (Holwerda 1930:92f). Liknande kammar är också kända från engelskt område och anses där ha frisiskt ursprung, eller ha distribuerats via frisisk handel. En handtagskam från York är mycket lik exemplaret från Svarta jorden, och har även den zigzagband och de tvärgående parallella linjerna (Waterman 1959:89f).

Kammen från Svarta jorden har även den ansetts vara frisisk (Arbman 1937:238), och den är funnen på 4 fots djup, dvs ca 1,2 m djupt. Detta gör det knappast troligt att den är så sen som 1100-tal. Zigzagdekoren är relativt vanligt förekommande på kammaterial från 700-talet (Tempel 1979:165f; jfr Nerman 1969 Taf. 242 och 292), och dekoren kan vara en antydan till tidig datering både på denna kam och en av dubbelkammarna (816).

Det synes vara två olika grupper av handtagskammar, en äldre grupp med zigzagband och tvärgående linjer, eventuellt en frisisk handelsvara. Det finns även en medeltida typ, dekorerad med kryssornamentik och runinskrifter (Tempel 1979:170).

Det finns två sammansatta dubbelkammar i Svarta jorden (816, 817) och denna typ anses vara en typisk medeltida artefakt, vanlig först i 1000-tal och därefter (KLNM, bd VIII, sp. 181). Det finns dock exempel på tidig import av dubbelskenkammar som påträffats i gravar med frisisk keramik (se K. Ambrosiani 1981:131 och där anförd litteratur).

Kam 816 har bevarade tänder och man kan se att den varit utrustad med olika täta tandrader. Mittskenan är dekorerad med lodräta linjer och zigzagband i grupper (fig. 6; jfr 823; Waterman 1959:89). Dekoren är ensidig. Kammen är ihopnitad med stora järnnitar och har ett rektangulärt tvärsnitt.

Den andra dubbelskenkammen (817) har inga bevarade tänder, men spår efter uppsågningen av tandskivorna kan tyda på att även denna haft olika täta tandrader. Den ena sidan av kammen är bevarad och den har haft raka ändskivor med inte helt nedskurna yttre tandrader. Stödskenans tvärsnitt är sexsidigt och dekoren består av en kryssornamentik liggande i rektanglar avgränsade av vertikala och horisontala linjer. Nitarna är symmetriskt placerade i de vertikala linjefälten. Kammar av denna typ är mycket vanliga i stadsgrävningar i de skandinaviska medeltida städerna, t.ex. Uppsala, Ribe, Århus, Söderköping, Oslo, Bergen och Lund och dateras till 1200-tal (Broberg & Hasselmo 1991:72ff; Grieg 1933:237f; Persson 1976:331; Madsen m.fl. 1971:153f; Andersen 1968:33f; Wiberg 1977:207ff).

Referenser

Ambrosiani, B. & Arrhenius, B. 1973. *Birka. Svarta jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970–1971.* Stockholm.

Ambrosiani, K. 1981. *Viking Age Combs, Comb Making and Comb Makers. In the light of finds from Birka and Ribe.* Stockholm.

Ambrosiani, K. 1981 b. Kammar. *Vikingatidens ABC.* Stockholm.

Andersen, A. 1968. Mitterälterlische Kämme aus Ribe. *Res mediaevales Ragnar Blomqvist Kal. Mai. MCMXVIII oblata.* Archaeologia Lundensia 3 s. 24–42. Red. H. Arbman.

Arbman, H. 1937. *Schweden und das Karolingische Reich.* Stockholm.

Blomqvist, R. 1942. Kammar från Lunds medeltid. *Kulturen* s. 133–162.

Broberg, B. & Hasselmo, B. 1991. *Keramik, kammar och skor från sju medeltida städer. Fyndstudie. Medeltidsstaden 30.* Stockholm.

Grieg, S. 1933. *Middelalderske byfund fra Bergen og Oslo.* Oslo

Gräslund, A.-S. 1989. Resultate der Birka-Forschung in Jahren 1980 bis 1988. *Birka II:3*, red. G. Arwidsson.

Hagberg, L. 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning.* Stockholm.

Holwerda, J. H. 1930. *Opgravingen van Dorestad, Oudheidkundige Mededeelingen* 11, Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, s. 32–36.

Jankuhn, H. 1943. *Die Ausgrabungen in Haithabu (1937–1939).* Berlin.

KLNM = *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.* Malmö 1956–1978.

Madsen, J. H. 1971. Kamme. *Århus Söndervold, en byarkæologisk undersøgelse*, s. 143–155. Red. H. H. Andersen m.fl. Köpenhamn.

Nerman, B. 1969. *Die Vendelzeit Gotlands II, Tafeln.* Stockholm.

Persson, J. 1976. Kammar. *Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund.* Red. A. W. Mårtensson. Lund.

Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 4.* Stockholm.

Tempel, W.-D. 1970. *Die Kämme aus Haithabu. Das archäologische Fundmaterial der Ausgrabung Haithabu. 1. 1963–1964. Berichtungen über die Ausgrabungen in Haithabu* s. 34–43. Red. K. Schietzel. Neumünster.

Tempel, W.-D. 1979. *Die Kämme aus der frühgeschichtlichen Wurt Elisenhof.* Frankfurt a. M.

Ulbricht, I. 1978. *Die Geweihverarbeitung in Haithabu.* Neumünster.

Waterman, D. M. 1959. Late Saxon, Viking and Early Mediaeval finds from York. *Archaeologia* 97, s. 59–105.

Wiberg, C. 1977. Horn- og benmaterialet fra ”Mindets tomt”. *De arkeologiske utgravningen i Gamlebyen, Oslo,* Bd 1, s. 202–211. Red. H. I. Høeg. Oslo.

Wikander, S. 1978. *Araber, vikingar, väringar.* Lund.

Mynten i silverskatten från 1873

Gert Rispling

VID STOLPES undersökningar i Svarta jorden påträffades två silverskatter. En större, 1872, (inv. nr SHM 5208:3). En mindre, 1873 (inv. nr SHM 5208:7). Mynten i den sistnämnda publiceras här.

Red.

Det mest anmärkningsvärda med detta fynd är den stora andelen mynt från områden utanför Kalifatet (39 imitationer och volgabulgarer), dvs. 36 procent. Inget annat fynd av någorlunda storlek i Skandinavien kan uppvisa sådana siffror. Vid inventering i april–maj 2016 fanns 68 mynt av ”Birka 5208:7” i KMK. 29 var enligt låneuppgifter på påsarna utställda i SHM (eller Birka-museet?). 13 mynt fanns inte, uppenbarligen skingrade (genom byte etc. vilket tyvärr ofta skedde på 1800-talet). Huvudkälla är C. J. Tornberg, manuskript II, 262–263. I ingressen där ges antalet 24+85=109, vilket med tillägg av det bysantiska blir 25+85=110. I själva listan beskriver dock Tornberg 40+65=105 mynt (alltså 41+65=106). Han glömde 4, vilket Thomas Noonan noterade redan på 1980-talet. De bevarade mynten – med tillägg för mynt som enligt listan i manuskript II måste ha funnits – uppgår till just 110. Att antalet fragment inte är detsamma är vanligt och förklarligt.

BIRKA

Svarta jorden, skatt 1873. 108 islamiska och bysantinska mynt samt 2 plantsar
Äldsta mynt 280 e.H. (893/4 e.Kr.) och yngsta 346 e.H. (957/58 e.Kr.).

Kungl. myntkabinettet, Stockholm.
Inventarienummer: SHM 5208:7.
Litteratur: Tornberg, manuskript II, 262–263 (i Lunds universitetsbibliotek); Hammarberg, Malmer, Zachrisson, *Byzantine coins found in Sweden*, Stockholm 1989, fynd nr 5; *Sveriges mynthistoria landskapsinventeringen 4*, Uppland, Stockholm 1989, fynd nr 4.16D.

KALIFATET (28+79=107)

’Abbasid

al-Mu’tadid

1 Madinat al-Salam 288 e.H. (900/1 e.Kr.), frg

2 al-Shash 280 e.H. (893/94 e.Kr.)

al-Muttaqi

3 Myntort? 329 e.H. (940/41 e.Kr.)

Saffarid

al-Muktafi och Tahir b. Muhammad

4 Madinat Zaranj 294 e.H. (906/7 e.Kr.)

Buwayhid

al-Radi och ('Imad al-Dawla)
'Ali b. Buwayh

5 Shiraz 327 e.H. (938/39 e.Kr.)

al-Muttaqi och ('Imad al-Dawla)
'Ali b. Buwayh

6 Myntort? (329–33) e.H. (940–44 e.Kr.)

al-Muti' och 'Imad al-Dawla och Mu'izz al-Dawla

7 [al-'Askar min al-Ahwaz] 33[5] e.H. (946/47 e.Kr.)

al-Muti' och Rukn al-Dawla

8 (Arrajan?) 33[9?] e.H. (950/51? e.Kr.), frg

Samanid (20+40=60)

Isma'il b. Ahmad

9 al-Shash 283 e.H. (896/97 e.Kr.), frg
10 – 284 e.H. (897/98 e.Kr.)
11 – 285 e.H. (898/99 e.Kr.), frg
12 – 288 e.H. (900/1 e.Kr.)
13 – 292 e.H. (904/5 e.Kr.), frg
14 – 293 e.H. (905/6 e.Kr.), frg

Ahmad b. Isma'il

15 Samarqand 295–299 e.H. (908–12 e.Kr.), frg
16 – 300 e.H. (912/13 e.Kr.), frg
17 al-Shash 296 e.Kr. (908/9 e.Kr.)
18 – 297 e.H. (909/10 e.Kr.), frg
19 – 299 e.H. (911/12 e.Kr.), frg
20 – 300 e.H. (912/13 e.Kr.)
21 – 301 e.H. (913/14 e.Kr.)

Nasr b. Ahmad (35)

22 Andaraba 305 e.H. (917/18 e.Kr.), frg
23 – 305 e.H. (917/18 e.Kr.), frg
24 – 310 e.H. (922/23 e.Kr.), frg
25 Balkh 313 e.H. (925/26 e. Kr.), hål
26 Naysabur 302 e.H. 914/15 e.Kr.)
27 Samarqand 302 e.H. (914/15 e.Kr.), frg
28 – 306 e.h. (918/19 e.Kr.), frg
29 – 311 e.H. (923/24 e.Kr.), frg
30 – 301–315 e.H. (914–28 e.Kr.), frg
31 – 310–19 e.H. (922–32 e.Kr.), hål, frg
32 – 315–320 e.H. (927–32 e.Kr.), frg
33 – 322 e.H. (933/34 e.Kr.), frg
34 – 323 e.H. (934/35 e.Kr.), frg
35 – 325 e.H. (936/37 e.Kr.)
36 – 325/328 e.H. (936/37 / 939/40 e.Kr.), frg
37 – 328 e.H. (939/40 e.Kr.)
38 – 322–29 e.H. (934–40 e.Kr.), frg
39 al-Shash 301 e.H. (914 e.Kr.)
40 – 305 e.H. (917/18 e.Kr.), frg
41 – 309 e.Kr. (921/22 e.Kr.)
42 – 309 e.Kr. (921/22 e.Kr.), frg
43 – 315 e.H. (927/28 e.Kr.)
44 – 315 e.H. (927/28 e.Kr.), frg
45 – 315 e.H. (927/28 e.Kr.), frg
46 – 316 e.H. (928/29 e.Kr.)
47 – 316 e.H. (928/29 e.Kr.)
48 – 316 e.H. (928/29 e.Kr.)
49 – 317 e.H. (929/30 e.Kr.), frg
50 – 319 e.H. (931/32 e.Kr.), frg
51 – 321 e.H. (933 e.Kr.),
52 – 323 e.H. (934/35 e.Kr.)
53 – 325 e.H. (936/37 e.Kr.)
54 – 328 e.H. (939/40 e.Kr.), frg
55 – 322–29 e.H. (934–40 e.Kr.), frg
56 – 322–31 e.H. (934–43 e.Kr.), frg

Nuh b. Nasr (9)

57 Bukhara, 335=946/47, 1.71 (f);
58 – 337 e.H. (948/49 e.Kr.) frg
59 Samarqand, 337=948/49, 3.35;
60 – 338 e.H. (949/50 e.Kr.), frg
61 – 338 e.H. (949/50 e.Kr.) e.Kr., frg
62 – 333–39 e.H. (944–51 e.Kr.), frg
63 – 333–39 e.H. (944–51 e.Kr.), frg
64 – 340 e.H. (951/52 e.Kr.) , frg
65 – 331–43 e.H. (943–54 e.Kr.), frg

'Abdalmalik b. Nuh (3)

66 Bukhara 346 e.H. (957/58 e.Kr.), frg
67 – 346 e.H. (957/58 e.Kr.), frg
68 – 346–350 e.H. (957–61 e.Kr.), frg

EFTERPRÄGLINGAR (4+30=34)
ImUgly (4)

69 Utan myntort och årtal, frg. Rispling S 1007
70 – – frg
71 – – frg
72 – – frg

Volga-bulgarer
Utan myntherre

73 ”Naysabur 295” e.H. Rispling K223/R3. Hål
74 ”Samarqand 282” e.H. Rispling S1019
75 ”Samarqand 300” e.H. Rispling K101 11/R50, frg
76 ”Samarqand 332” e.H. Rispling K101 51/R17, frg
77 ”Samarqand 33 (=333)” e.H. Rispling S66, hål, frg
78 ”al-Shash 283 e.H.” Rispling K43 2/R2, frg
79 Utan myntort och årtal. Rispling S7, frg
80 – , hål
81 – Rispling K 101 43/R25, frg
82 – Rispling K61/O2, frg
83 – Rispling K101 53/R34, frg
84 – Rispling K 101 54/R34, frg
85 Utan årtal. Rispling S58, frg
86 Utan myntort 106 e.H. Rispling K 101 14/R8
87 Utan årtal. Rispling K6 1 /R1, frg

Mika'il b. Ja`far (5)

88 Utan myntort och årtal. Rispling K 101 R13/R36, frg
89 – Rispling K 101 R13/R45, frg
90 – Rispling K 101 R13/R45, frg
91 – Rispling K 101 R13/R45, frg
92 – Rispling K 101 R13/R45, frg

Mika'il b. A (6)

93 ”Naysabur 8 (=308)” e.H.). Rispling K4 1/R1, frg
94 – Rispling K4/R1, frg
95 – Rispling K4/R1, frg
96 ”Naysabur” utan år. Rispling K4 2/R1, frg
97 – Rispling K4 2/R1, frg
98 – Rispling K4 2/R1, frg

Ruser? (1)

99 ”Samarqand 305” e.H. Rispling K51 1/R1, frg

900-tal (3)

100 Utan myntort och årtal, frg
101 – , frg
102 – , frg

Volga-Bulgar (0+5=5)
al-Mustakfi och Talib b. Ahmad

103 Suwar 338 e.H. (949/50 e.Kr.). Rispling S780, frg
104 – 338 e.H. (949/50 e.Kr.). Rispling S780, frg
105 – 338 e.H. (949/50 e.Kr.). Rispling S780, frg
106 – 338 e.H. (949/50 e.Kr.). Rispling S780, frg

'Abdallah b. Tegin

107 [Bulghar?] [1] (=341?) e.H. (952/53? e.Kr.). Frånsidan: L/Muhammad/'Abd Allah/bin Takin Rispling K17 R1/R2, frg

BYSANTINSKA RIKET
Konstantin VII och Romanus II
945–59

108 Konstantinopel

Förkortningar

KMK = Kgl. myntkabinettet
SHM = Statens historiska museum
Rispling + nr = Gert Risplings opublicerade stampkatalog
Frg = fragment
e.H. = efter hijra (16 juli 622 e.Kr.)

Äldre uppgifter

Äldre uppgifter om Björkö.
Undersökningar därstädes före Stolpe

Ett ofullbordat manuskript från 1913 av Gustaf Hallström.

Med förord och efterskrift av Eva Hyenstrand[1]

Förord

Föreliggande arbete är författat av Gustaf Hallström (1880–1962) och var ursprungligen avsett för publicering i den av honom påbörjade serien om Björkö och Birka.

Efter Hjalmar Stolpes död i januari 1905 fanns inte längre hoppet kvar att denne själv skulle publicera sina undersökningar på Björkö. Därför gav Vitterhetsakademien 1909 istället uppdraget till Hallström. Han var då nytillträdd amanuens vid akademien. Tidigare hade han arbetat vid Livrustkammaren och på Riksmuseets etnografiska avdelning, där han bör ha haft goda möjligheter att informera sig om Stolpes Birkaprojekt. Tyvärr blev det endast en första volym, Birka I, som behandlade gravarna. Hallström ansåg att gravundersökningarna var det viktigaste vetenskapliga materialet, och den dokumentation bestående av notiser han kände till från grävningarna i Svarta jorden ansåg han vara för ”få och kortfattade för att göra materialet ur därifrån fullt vetenskapligt fruktbringande”.

Redan under 1910-talet vändes dock hans håg till egen forskning, främst rörande norra Skandinavien dit han företog många resor, och även till det som skulle bli hans stora bidrag till forskningen: hällristningar och hällmålningar.

”Äldre uppgifter om Björkö” var tänkt att ingå i Birka-serien. Delar av manuset lämnades in för provtryck 1913, men kom inte längre än så.

Mycket har sedan dess skrivits om de äldre undersökningarna i Svarta jorden men det finns ändå anledning att sent omsider publicera detta tidiga försök till sammanställning.

Illustrationerna är delvis de som Hallström själv tänkt använda i sin text. Text, noter och referenser är inte bearbetade i efterhand, utan går direkt tillbaka på det maskinskrivna manus jag påträffat på ATA.

Eva Hyenstrand

HALLSTRÖMS av Hyenstrand inskrivna text har kontrollerats mot originalmanuskriptet. Hallströms koncept har också konsulterats på enstaka punkter. Dessa handlingar förvaras i Umeå universitetsbiblioteks forskningsarkiv. Fotnoterna har givits en löpande numrering och placerats som slutnoter. Bilagorna är kontrollerade mot Hallströms avskrifter (däremot inte mot respektive original). Motsvarande gäller för de källcitat som är insprängda i efterordet. Redaktionella anmärkningar och hänvisningar till här *de facto* publicerade figurer och bilagor har satts inom [hakar]. Inkonsekvenser i originalets stavning har inte åtgärdats. Latinska citat och uttryck har kursiverats. *Red.*

1) Manuskriptet avslutat 1992

Redan i den af Anskarii lärjunge Reinbert omkring år 865 författade Vita Anskarii har man trott sig finna en antydan om det mest framträdande draget i Björkö-Stadens utseende, nämligen borgens dominerande läge öfver själfva staden. I kapitlet om den svenska konungen Anoundus belägring[1] af Birka säges, att invånarna i staden, *"in magna ergo angustia positi, ad civitatem quae iuxta erat, confugerunt"*[2]. Denna "*civitas*", som uttryckligen säges ligga "invid" och till vilken befolkningen i Birka flydde i sin nöd, anses nu allmänt betyda den än i dag intill "bystaden" belägna borgen. Uttrycket har emellertid vållat forskarna stort bekymmer i flera hundra år och många ha sökt identifiera denna civitas med Sigtuna[3]. Terminologien hos Reinbertus är särdeles krånglig. Ett stycke nedan ovanstående citat synes han benämna samma plats, dit Birkaborna flytt (*in quam confugerant*) för "staden" (*urbem*). Hela Birka benämner han i samma berättelse "*vicum*". Han sammanställer begreppen och nämner *"civitatem* et *vicum"* alltså med en viss bestämd artskillnad, men ändå samhörande.

Några fler upplysningar om själfva stadens yttre utseende lämnar icke Reinbertus, trots att han själv vistats där ett à två år (853–855) tillsammans med Ansgarius. Några antydningar ges dock i uttrycken "*portus regni*"[4] samt då han[5] talar om hur i Birka finnas "*multi negotiatores divites et abundantia totius boni atque pecunia thesaurorum multa*" (många rika köpmän, öfverflöd af allehanda gods och stora skatter). Två kyrkor tyckas ha blivit byggda, dock är det osäkert huruvida de uppförts på ön eller annorstädes. Den ena byggdes vid Ansgarii första besök av själfva "*praefectus vici ipsius et consiliarius regis*" Herigarius "*in hereditate sua*"[6], "uppa sino eghno fädhärne" som den medeltida öfversättningen säger[7]. Den andra byggdes vid eller omedelbart efter Ansgarii andra besök. Konung Olef gaf själf[8] "*in praefato vico atrium unum ad oratorium fabricandum; domnus quoque episcopus presbitero ad habitandum alterum cum domo emit*". Eller som öfversättningen säger[9]: "gaff konungin thässom fornämpda klärkenom heriberto et ärlighit heman som han skulde byggia ena kirkio uppa i thom forempda stadhenom byrkö. Oc sanctus ansgarius köpte thär til eth annat tholkit heman oc gaff honom til prästabool".

Af "*civitas*" eller borgen och af "*vicus*" eller själfva staden därinvid äga vi ännu kraftiga lämningar. Af hamnanläggningarna äga vi åtskilliga spår och den välmåga, hvarom Rimbert talar, afspeglar sig i de rika fynden såväl ur "bystaden" som grafvarna. Af kyrkorna äga vi däremot inga säkra tecken. Det som sägnen nämner "kyrkan" nere vid Korshamn i norr (se härom nedan), är icke ens en vanlig husgrund och de fåtaliga mer eller mindre problematiska husgrunder som finnas, dels straxt innanför östra vallen, dels längst nordost i Hemlanden äro icke eller också alltför ofullständigt undersökta för att man skulle därmed identifiera en eventuell kyrkolämning.

Ännu som samtida eller åtminstone så gott som samtida med Birka är kaniken Adam i Bremen, "Adamus Bremensis", "mäster Adam". Han skrev på 1070-talet sin historia om det Hamburgska episkopatet och hade därvid tillgång på synnerligen goda sagesmän äfven då det gällde att skildra de afsides liggande Svealandslandskapen, som han aldrig själf besökte. Om Birkas utseende lämnar han inga som helst upplysningar, nämner endast att ärkebiskop Unne år 936 här blef begrafven. Han säger till slut att Birka "*nunc in solitudinem redacta est, ita ut vestigia civitatis vix appareant: quare nec tumulus sancti Unni Archiepiscopi potuit inveniri*".

Stolpe[10] öfversätter: – – Birka, som nu (då författaren skriver detta) är så förstördt att knappt spår af staden äro synliga: hvarföre ej heller erkebiskop Unnes graf har kunnat anträffas". Uttrycket "*vestigia civitatis*"[11] var nog ej afsett att tydas efter bokstafen, utan endast såsom "hvarje spår af stadens existens som stad" eller något dylikt.

Ännu mindre uppgifter från och om Birka ha vi att vänta hos de öfriga tidiga medeltidsförfattare, som nämna Birka. Alla, Gualdos[12], Helmoldus, Albertus Stadensis, Saxo[13], hämta sitt vetande uteslutande från Rimbertus eller Adamus[14]. De isländska sagorna visa som bekant icke med ett ord att Birka varit ens bekant för deras författare.

Från Sverige äga vi inga källor där Birka omtalas, förrän vid midten af 1400-talet, då Vita Ansgarii öfversättes. Den handskrift Geete begagnat för sin upplaga[15] daterar han till senast 1442. De namnformer, som t. ex. nämnda handskrift gett äro ”byrkö” (p. 30 m. fl.), ”birkö” (p. 62). Samma former träffa vi så godt som öfverallt mot slutet af medeltiden i det sammanhang då en tidigare (och utländsk) källa haft namnformer af *Birka*-typen. Eller också identifieras kort och godt Birka med Björkö. Så t. ex. i den s. k. prosaiska krönikan som är skrifven vid midten af 1400-talet[16]: ”Birka han laa vppa ena öö j maelar som hether birköö”[17]. Ericus Olai har i sin krönika[18] (skrifven före 1470[19]): ”Bijrkö”, och Brevarium Upsaliense[20], 1496, har ”Birchoe”. Ingen af de svenska medeltida författarna ger oss något nytt angående staden själf, om jag undantar ”S. Ansgarii lefverne”, som kallar ”byrkö” en ”hamfn som bästa insighling var til”, hvilket är ett tydligt tillägg till den ursprungliga texten[21]. Men jag har i alla fall velat påpeka namnformerna, hvilka otvifvelaktigt peka på hur allmänt utbredd den tradition måtte ha varit i medeltidens Sverige, som den prosaiska krönikan så uttryckligt uttalar, nämligen att Birka låg på Björkö[22]. Otvifvelaktigt har denna tradition varit stödd på en vetskap om de väldiga fornlämningarna på Björkö och lokalsägner, som satte dem i förbindelse med Birka. Att öfverhufvudtaget omnämna fornlämningar låg ännu icke i tidens kynne. Något som med säkerhet bidragit till att göra Björkö med sina fornlämningar kändt i Sverige och äfven hållit traditionen vid makt var att vintervägarna ströko alldeles förbi Björkö, liksom ännu i dag.

Den tradition som man sålunda kan spåra här i Sverige börjar i öfvergången till den nyare tiden att sippra ut i världen. Ofvannämnda breviarium trycktes sålunda i Nürnberg 1498[23] och har på samma ställe i texten sitt ”Birchoe” och en ”*Seqventia de S. Ansgario*” ur samma mesale[24] har ”*civitatem Byrkö*”. Namnformen ”Pircho” i Jakob Zieglers Schondia[25] 1532, såväl text som karta, återgår som H. Hildebrand öfversätter det på ett svenskt Birkö. Ziegler beskrifver platsen: ”*Super boreali litore Meler lacus. Fuit olim urbs magna & quae armaret xiiij. m. hominum, nunc bellis redacta est in oppidi formam*”[26]. Utom upplysningen om läget norr om Mälaren, som efter Hildebrand[27] bör förklaras som ”vid norra sidan af segelleden genom Mälaren”, ligger det för litteraturen nya i denna Zieglers uppgift däri att staden ”nu förvandlats till en bondby”. Detta tyder, liksom äfven namnformen på en med förhållandena väl förtrogen sagesman och som bekant nämner Ziegler denna eller dessa i sitt företal. Den ena var Johannes Magnus, den andra Peder Månsson och båda träffade Ziegler i Rom, antagligen på 1520-talet. Johannes Magnus hade redan då ”börjat en beskrifning öfver Skandien, hvilken han lät mig studera”[28].

Ungefär ett tusen femtio år ha nu förflutit sedan Rimbertus skref Ansgarii lefvernesbeskrifning. Af dem skulle ungefär 650 år förgå utan ett *direkt* omnämnande af fornlämningarna vid det gamla Birka. Detta första omnämnande är dock särdeles blygsamt. Stolpe skrifver härom[29] ”Den äldsta uppgiften om fornlämningarna på Björkö finna vi i reformatorn Olai Petri svenska krönika”[30]: Pläghade icke heller folket så begraffuas alt i hoop i kyrkiogårdar som nu skeer, utan hwar släkt hade sin eegen ättahaga i sin boolstadh, hwilka man än nu monga seer för öghonen… Sådana begraffningar synas många städes än nw medt jordh högar, sådana som är widh gamble Upsala, ther konungar (vtan tuiffuell) begraffne äro, på Byrköö teslikis” .

För Olaus Petri var liksom för hans föregångare klart att Birka låg på Björkö, han har öfverallt, där han talar om Ansgarius, formen ”Biörcköö” (”som tå hufvudstaden var”) och nämner i kapitlet om handeln: ”the städer som något kunde räknas för Kiöpstäder, voro tre Byrcköö, Sigtuna och Skara, och synes Byrcköö hafva varit äldst: ty att thädan hafva andra städer fått theras Stadslag, och kallas ännu sommestäds Byrcköö rätt”. Det är troligt på grund af sammanställandet med Upsala högar att Ol. Petri haft kännedom om arten af fornlämningarna på Björkö. Det sist angifna citatet har intresse däri att det visar det första sammanställandet mellan Bjaerköa-rättens namn och Birka, en sedan otaliga gånger omtuggad historia.

Äfven Laurentius Petri och Johannes Magni nämna Birka som liggande på Björkö, den senare har som inledning, kallad ”Situs Scandiae”, i sin Historia tryckt ofvannämnda Jac. Zieglers ”Schondia” med bl. a. dess Björköuppgifter. Olaus Magni nämner underligt nog icke alls Birka eller Björkö.

Med de sistnämnda författarna är kan man säga den medeltida litterära skolan slut och en ny och mer kritisk tid bryter in, en tid som vill gå egna vägar och som äfven söker att hopa nya, ej förr använda argument i sin framställningskonst.

Öfver den medeltida svenska uppfattningen att Birka legat på Björkö är dansken A. S. Vellejus (Vedel) den första att bryta stafven i sin upplaga, Hafniæ år 1579, af Historia ecclesiastica (Adamus) och han försöker där bevisa att Birka legat vid Borgholm på Öland. Från denna tidpunkt daterar sig nu en oafbruten ofta hetsig fejd mellan den stora mängd af framför allt svenska forskare, som sysslat med frågan om Birkas läge. Utan att här vilja ingå på en framställning om förloppet af denna strid, vill jag endast nämna att ett flertal af svenska städer och orter i denna identifierats som det gamla Birka, t. ex. Sigtuna, Stäket, Stockholm, Söderköping, Kalmar, Borgholm, Jönköping[31]. Som ett genomgående drag tycker man sig dock finna att de af författarna, som själfva besökt Björkö icke det ringaste draga i tvifvelsmål att Birka där legat. Så imponerande ha fornlämningarna där synts dem och samtidigt så öfverensstämmande med de gamla utsagorna om Birka liksom äfven Björkös läge med den i källskrifterna nämnda stadens läge. I den följande framställningen tar jag endast hänsyn till dessa författare eller sådana som meddela samtiden något direkt nytt angående ön.

Först vill jag dock som en egendomlighet påpeka att Johannes Bureus ej ger oss något nytt angående Björkö. Det är desto mer förvånansvärdt, som han faktiskt själf besökt Adelsö och där aftecknat runstenen ”för kyrkedören”[32] och man bör kunna förutsätta att denna af våra fornlämningar så oerhördt intresserade man icke skulle ha underlåtit att besöka Björkö. Af hvad som jag i ett nästa kapitel kommer att beröra är det dessutom ej otroligt att Bureus haft ett rent personligt intresse af Björkö vid den tiden omkring 1604 samt vidare fullt säkert att hans kusin Jonas Bureus år 1612 förlänades några gårdar på ön. Att emellertid Bureus haft klart för sig att Birka legat på Björkö visas af följande uttryck i hans år 1602 skrifna ”Runaräfst”[33], kapitlet ”om bokstafvarnes namn”: Birke (däraf namnet Birköstadh, ty ön är sålunda satt B)[34] – –.

Från den nyssnämnda Jonas Bureus vistelse på Björkö känner man intet annat än det som Ole Worm i sitt arbete ”Museum Wormianum” omnämner nämligen att han där i sjön vid ön anträffat bärnsten[35]. Detta är första gången som den sedan i litteraturen så bekanta Björkö-bärnstenen omtalas.

Med kännedom om tidens uppfattning om sammanhanget mellan Birka och Bjaerköarätten kan man knappt värja sig för den tanken att förlänandet af Björkögårdarna till Jonas Bureus år 1612 står i samband med det uppdrag han 1613 får af Gustaf Adolf att utgifva Stadslagen. Helst då man vet att denna länge efter sin tillkomst kallades bjärkörätt och bjärkölag.

Johannes Messenius ”lägger” som Stolpe säger[36], ”i beskrifningan öfver de fem förnämsta och äldsta hufvudstäderna i Svea- och Götaland, sin personliga kännedom om Björkö i dagen, i det han lämnar en ganska igenkännlig beskrifning öfver borgen, som på den tiden naturligtvis ansågs för öns förnämsta märkvärdighet”. Stolpe lämnar den Messenii latinska text i en not[37], för svenska läsare kan det vara lika godt att läsa samma text i den svenska öfversättningen[38] af Messenii arbete, hvilken företogs 1612.

> ”Jag näpliga troor en Pilt i Swerige wara som icke weet hwar som Biörckö Stad hafver legat. Thet han (Adam af Bremen) ock säger, at man icke ett Tekn til honom i Dag wijsa kan, ther med gör han sanningen efter sitt sätt myckit orätt: Medan ther höge Stenröös och i synnerheet Konungz Husetz tjocka Wall med twå wijda Portar ännu i thenna Dag på Björckö wijsade warda hoos hwilket Rum ligger en Bondeby ther fyra Bönder uthi boo, som råda öfwer heela Öön och göra Konungen i Sverige theras Skatt”.

I sin ”Schondia illustata” upprepar han endast[39] Zieglers uppgift om Birkas härsmakt och nämner vidare[40] hur Birkas storartade ruiner väcka

beundran hos de samtida sjöfarandena på Mälaren. Hans i samma arbete[41] omtalade Benediktinerkloster på Björkö är antingen en ren dikt eller också en missuppfattning av i Ansgarii Vita gjorda uttalanden. Där säges nämligen (p. 36) om denne ”Symon” (Ganzbert) *”coepitque cum benivolentia et unanimitade omnium ecclesiam in ibi* (h. e. i Sverige någonstädes) *fabricare* – – –” etc. Messenius hävdar även att Bjärköarätten härrör från Birka[42].

Storhetstidens fornforskning specialiserade sig till en början icke i detaljer. I de stora ”Ransakningar om antiqviteterna” som påbjödos av Karl XI:s förmyndareregering och utfördes åren 1667–1684[43] av rikets kronofogdar och kyrkoherdar, är Björkö avfärdat med följande korta notis: ”på Björköö hafver fordom warit Hufvudh Stadh j Swergitt och nu synes ther efter stora Jordhe Högar och en Stenskans, eftter Sockenmennernes berettelse antecknat är uthj Adeljöö Socken, Stufwa d. 2 Junij Anno 1667”.

Olof Rudbäck d. ä. tycks icke själv ha besökt Björkö och nämner endast ön några gånger i förbigående, men av ”Atlantican” får man emellertid den upplysningen att riksantiquarien Joh. Hadorph redan före år 1679 (arbetets tryckår) besökt Björkö. Rudbäck säger nämligen där[44] efter uppräknandet av fyndplatser för bärnsten i Mälaren, ”det och Herr Hadorphius mig tedde taget wid Biörkö”. (Huruvida J. Scheffer besökt Björkö, är mig omöjligt att avgöra, men enligt ett av E. C. Werlauff[45] cit. brev från Scheffer från senast 1666 ”fandtes Rav hyppigen på Biörköe”.)

Med Hadorph inbryter en ny tid för Birkaforskningen. Hadorphs gärning för vår fornforskning är för välbekant för att här närmare behandlas[46]. På 1670-talet erhöll han fullmakt att årligen resa omkring ”till antiqviteters uppsökande”. Från denna period härrör antagligen hans första besök på Björkö, som måste ha inträffat före år 1679 (jfr. ovan), antagligen i samband med förarbetena till ”Färentuna häradz’ runestenar” som utkom 1680 och där en runsten vid Hovgården på Adelsö[47] är upptagen. År 1687 utgav Hadorph Bjärköarätten, vilken, såsom ovan är visat, enligt tidens uppfattning härrör från Birka. I sitt företal till denna omnämner han att han ”för några åhr sedan” åter (?)[48] besökt ön och ”alt granneligen beskådet”. Det är nu som han företager den grävning i borgen, som av Stolpe[49] kallas ”den första arkeologiska undersökning i Sverige” och för vilken han redogör i nämnda företal jämte alla sina andra observationer från ön. De delar av företalet, som beröra dessa frågor äro avtryckta som Bil. 1 här nedan[50]. [BILAGA 1]

Vetskapen om Björköns fornlämningar blev genom detta arbete betydligt utvidgad och det skulle dröja ännu över 130 år innan något väsentligt nytt skulle bringas till forskningens kännedom. Man kan för övrigt säga att den skarpsynta gamla riksantikvarien (han var från 1679 ensam sådan) skisserar huvuddragen även för vår nuvarande kunskap om ön. Det som brister eller är feluppfattat, är kanske ofta beroende på felaktiga kombinationer. Att t. ex. vallen öster om ”staden” uppfattas som en ”smal sandåhs”, kan nämligen bero på det för Hadorph svårförklarliga i ett försvarsverk här i så ogynnsam teräng och med gravhögarna omedelbart inpå (läget för denna vall står som något enastående i hela Sverige).

Några lokala smärre ortnamn å ön nämner han icke[51], men har fullt klart för sig Svarta jordens betydelse. ”tekn til Stadzens Grund, fins där ännu Swarteste Kohlen aff upbrände Husen, hwarest nu Bönderne hafwa sin fetaste Åcker” – – – – – Han berömmer även mycket denna åkers goda beskaffenhet i odlingsavseende och förstår antagligen varför så är. Han synes emellertid anta att staden haft än större utsträckning: ”Den öfrige Deelen af Stadzens Grund som icke har warit bränd, hafwer Bönderne rögdt sigh til Åker”… …

Ekpålarna vid stranden ser han och tyder ”Men der Stadzbryggan warit widh Siön Norr om Skantzen, der finnes ännu i Wattnet stora Ekepålar” – –. De ”Ungzgrundar af Huus” som ”synes och ännu widh Stranden” äro möjligen att identifiera med de stenrösen som ännu i dag ligga i vattenbrynet nedanför Bystan.

”Åhsen” (vallen) öster[52] om staden iakttar han och ser även därigenom ”skurne Wägar” (vallens portöppningar), ”som Lijken hafwa buritz igenom ifrån Staden”.

Gravfälten beundrar han såsom ”otalige” och ”aldrig ära flere Högar på ett Ställe i Rijket, det iagh någon tijdh kunnat märkia, som nu snart i 16 åhr alt Swea och Göta Rijket har igenom farit”.

Hadorph har trots sin fasta tro på Birkas läge på Björkö en skarp blick för olägenheterna för en handelsstad därstädes. – –”ty widh samma Öö är ingen godh Hampn at liggia medh Skiepp – – – för stoor Storm af Biörköofierden, ikke heller godh Strand at komma til Landz medh Farkostar” – – – –. I samband därmed talar han också om infartsvägarna till ön, över Tälge och ”Agnefit” och ger en karaktäristik av dessa vägar.

Han lämnar till slut också beskrivning av sina fynd och de iakttagelser som därmed voro förbundna. I norra borgporten[53] eller, som han säger ”der Skantz Portarne hafwa stått”[54] fann han ”en Portnagel” på ett kvarters djup. Den är avbildad som fig. B å den av Peringskiöld utförda, men i Bjärköarätten införda teckningarna av de Hadorph-Peringskiöldska fynden från Björkö. Se vidstående fig. 00. [FIGUR 1.] Det är en vanlig nitnagel.

Svarta jordens sammansättning har han fullständigt klar för sig och går där som så många hundrade efter (och antagligen även före) honom gjort ”öfwer en Tima”, för att leta fornsaker eller som han säger ”finna Lijknelser effter någon Metall, alldenstund Bönderne hafwa migh sådant berättat”. Han fann det föremål ”af Malm”, som är avbildat i A å fig. 00 [FIGUR 1.], ett knivblad (G) och en ”rund Twåål-Steen” (C). Det första är ett sällsynt och svårförklarligt föremål och mig veterligt endast känt i ännu ett svenskt exemplar, från Gotland. ”Twåålstenen” är en vanlig sländtrissa av täljsten. I F avbildas ett stycke av en ekpåle i stranden och i I, K, L tre små bärnstensbitar[55], som ”iagh der i Siöstranden sielf upsökt hafwer”, alltså följande även i detta fall en ännu omtyckt sed på ön, något som vi ju även sett Jonas Bureus göra vid århundradets början.

Sägner och andra muntliga uppgifter från befolkningen föraktas inte. Sålunda förklarar han med sådana just bärnstenens förekomst (antingen från ”strandade Skiep” eller att den ”växer

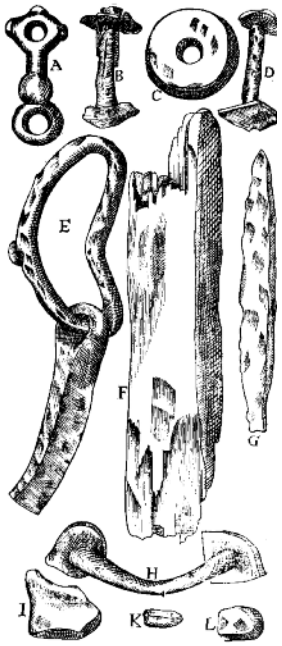

[FIGUR 1.] *Hadorphs och Peringskiölds fynd.*

der uthi Siön”) och huru den ”åhrligen upkastas af Siöbottnen”. Uppgiften om bärnstenens rika förekomst är av vikt, vidare av stor vikt även uppgiften om fogden ”öfwer Föringzöön”, som låtit uppdraga ”en stoor deel” av pålarna i stranden.

Det ligger en frisk fläkt av upptäckarglädje över den skildring Hadorph ger oss och man anar och förstår den tjusning som vandringarna över den gamla klassiska marken skänker honom. Bäst förstår honom den, vilken som han ivrigt fått söka i plogens fåror i Svarta jorden eller efter stormar fått leta i det våta ”strandvraket” i stränderna. Jag vill här kraftigt hävda den meningen, att Hadorph på fullgiltiga grunder kunnat säga som han gör: ”Här af är nu bewijst, at Biörköö gambla Stad har legat hoos oss här uppe i Swerige – – – så at Biörköö kan aff alla misstrogna hoos oss igenfinnas och beskådas” – – –. Till sin framställning i inledningen till Bjärköarätten har Hadorph fogat en karta, ritad av C. Gripenhielm[56]. Huvudpartiet av denna karta, själva Björkö, återges här i fig. 00. [FIGUR 2.] Som karta förtjänar den beröm för sitt goda återgivande av öns konturer, vilka påden enda ännu äldre karta, som jag sett över ön[57], av år 1685 (?) äro fruktansvärt misshandlade. Som emellertid

av nedstående bil. 2 [BILAGA 2] synes, ett brev av den 2 juni 1687 från Hadorph till Gripenhielm, dåvarande generaldirektör över lantmäteriet, ber Hadorph själv att få låta ”illustrera och utsticka medh alla tomma Ställen af Gambla Staden” en kopia av den ”planta” över Björkö, som han hört ”i denne sommar” skulle utföras. Denna omtalade ursprungliga karta har jag icke kunnat återfinna, men väl den sedan av Hadorph eller rättare efter Hadorphs anvisningar av Gripenhielm själv utförda. Den förvaras nämligen i original å Kungl. biblioteket[58], och är i huvudsak lik den i Bjärköarätten. Plåten har jag lyckats återfinna[59] i K. Vitterhetsakademiens arkiv och har Klemming där av densamma låtit göra ett avdrag, som förvaras därsammastädes. Sticket och plåten äro signerade ”Reitz Sculps.” I bil. 3 [BILAGA 3] avtryckes ett förslag till kontrakt mellan Hadorph och ”Studioso Monsr Errick Reitz att utsticka Biörköö afrijtade tafla i koppar”, vilket är uppsatt den 6 mars 1689. Av detta synes som om ”Stickningen” skett senare än det år 1687, som står som Bjärköarättens tryckår[60].

Kartan är av största intresse, då den ju på ett helt påtagligare sätt gav samtiden ett begrepp om lämningarna på ön samt ett synnerligen viktigt dokument för den modärna forskningen om ön[61].

Den ger goda supplement till vår uppfattning om vad Hadorph visste om ön, vilket sannerligen icke blir litet. ”Sahlwijksgropen” nämnes sålunda här för första gången, likaså ”Inga Graf”. Namnet ”Bystaten” i vattnet nedanför åkern med beteckningen ”Stats-Plats” visar att detta ord var känt och rätt uppfattat. Alla de viktigare namnen på öns uddar, holmar m.m. finnas också, om även en del oegentligheter här finnas, t. ex. Kuggholm i st. f. Kugghamn, Engholmen i st. f. Ångholmen o. s. v. vilka fel antagligen få skrivas på renritarens räkning. Viktigt är att se hur alla de största gravfälten voro kända, även Grindsbacka och Kärrbacka. Ormknös och de övriga längst i öster befintliga gravarna äro de enda som saknas, men de sistnämnda omtalas ej ens så sent som av Stolpe. Att finna en utförlig fördelning mellan in- och avrösningsjord[62], är även särdeles viktig för ett studium av fornlämningarnas äldre utsträckning.

En hel del av de på kartan meddelade uppgifterna behöva naturligtvis ej vara upptecknade av Hadorph. Framför allt namnen äro nog utsatta av kartritaren om nu detta varit Gripenhielm eller någon annan. Det synes mig som om Generaldirektören i sitt nydanade ämbetsverk icke själv borde kunna ha tid till en sådan speciell sak, men väl att han kunnat göra en sammanställning efter en en bottenkarta varå Hadorphs tillägg ritats[63]. Åtskilliga observationer gjordes nog även av en samtidig besökare på ön, Hadorphs ”Medarbetare” och ”Coll. Antiqvitatum Medledamot Mons:r Johan Peringer” (sedan berömd som riksantikvarien Peringskiöld).

Som Hadorph omnämner (se bil. l) hade denna ”effter mig” besökt ön och där företagit utgrävningar. Sålunda på samma ställe som Hadorph, där han också gjorde ett par fynd, nämligen ”en Skepz-Nagel Lit. H (å fig. 00) [FIGUR 1] – – – och en sådan Nagel Lit. D såsom ock en Höska eller spänne af Järn som synes warit brukat till Portens igensättiande Lit. E” (Had. l. c.). Var grävningen företogs visas av den originalanteckning som ännu sitter kvar å dessa gamla i Statens Historiska Museum förvarade fynd. Anteckningen[64] lyder som följer: ”Biörkö borgz Porte Naglar och märla med portestolparnes ekekåhl uti sielfwa ingången brede wid Bystan Anno 1686 d. 6 Maij igenfundna af Johan Pering”. Vid samma snöre hänga ett par av Hadorphs fynd såsom A, B, C, G alltså ett par även från Svarta jorden.

Om denna Peringskiölds grävning få vi veta mera i nedanstående bil. 4, [BILAGA 4] som är ett utdrag ur hans arbete ”Swea och Göthernas Minnings Märken”[65]. Där talar han om borgen och ”Borgarlukan eller Porten – – –” där han ”åhr 1686 d. 6 Maij hafwer sielf wid Jordens upkastning, af Bonden Erich Anderssons tillhjälp, med en spade, uthi Ingången funnit både en råstig Järnnagel och Märla med många Ekekåhl”.

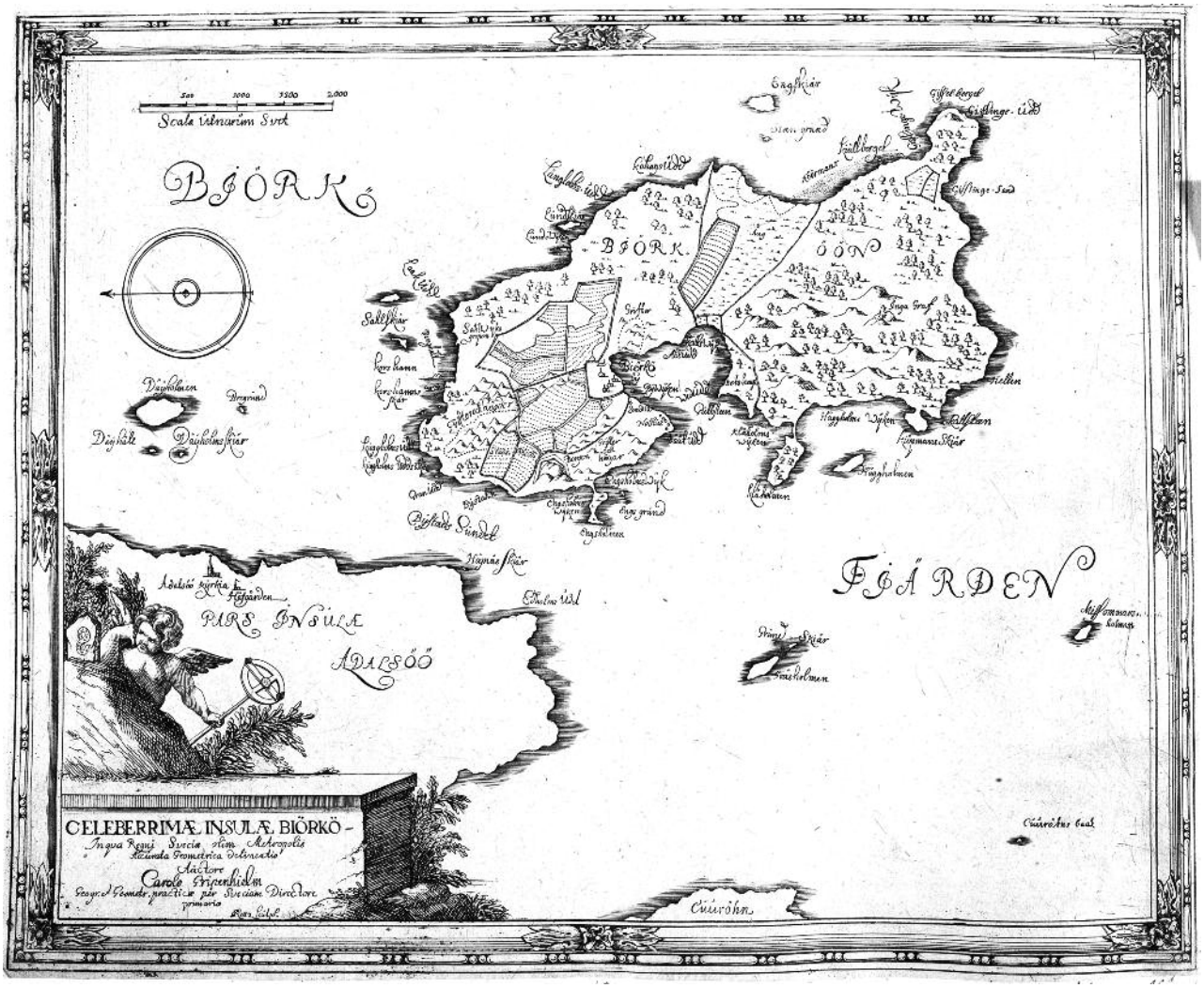

[FIGUR 2.] *Gripenhielms karta*

Att P. även snokade i Svarta jorden framgår av Hadorphs uppgift (l. c.) att P. där fann en ”Skiepz-Nagel”.

Peringskiölds nämnda anteckningar äro icke vidlyftiga. Han gör dock en ungefärlig beräkning av gravhögarna, ”öfwer tusende” och räknar upp de största grupperna. Av intresse är att han talar om högar ”kring Borgen”, men behöver ju ej detta tas alldeles efter orden. Ett par nya namnformer som han ger äro viktiga. Så Kugghamn för första gången rätt, vidare ”By-lande (thet är Stadzlandet)” såsom ett namn på hela Björkö (antagligen endast norra ön!). Det är enda gången detta namn mött mig, men ger i en ny form den i ortnamnet Bystan dolda traditionen om den forntida staden. ”Galgslätan” kan jag icke identifiera. ”Offer Lunden” möter likaså här för första gången, utan att man dock kan identifiera dess plats. Den kommer sedan att spöka flera gånger i litteraturen, synes f. ö. icke återgå på någon lokalsägen, utan på en av Messenii underliga funderingar[66].

I Peringskiölds manuskript fann jag också den av honom utförda originalteckningen av hans och Hadorphs fynd. Teckningen är signerad ”J. Peringer pinx.”, vilket är utelämnat i sticket i Bjärköarätten, efter vilken Stolpe gjorde en fotolitografisk kopia[67]. Ovanstående fig. 00 [FIGUR 1] är tagen direkt efter originalteckningen.

Ännu en samtida källa ger bidrag till den stora fond av ytterligare rediga iakttagelser, som den karolinska tiden och sedan frihetstiden kunde

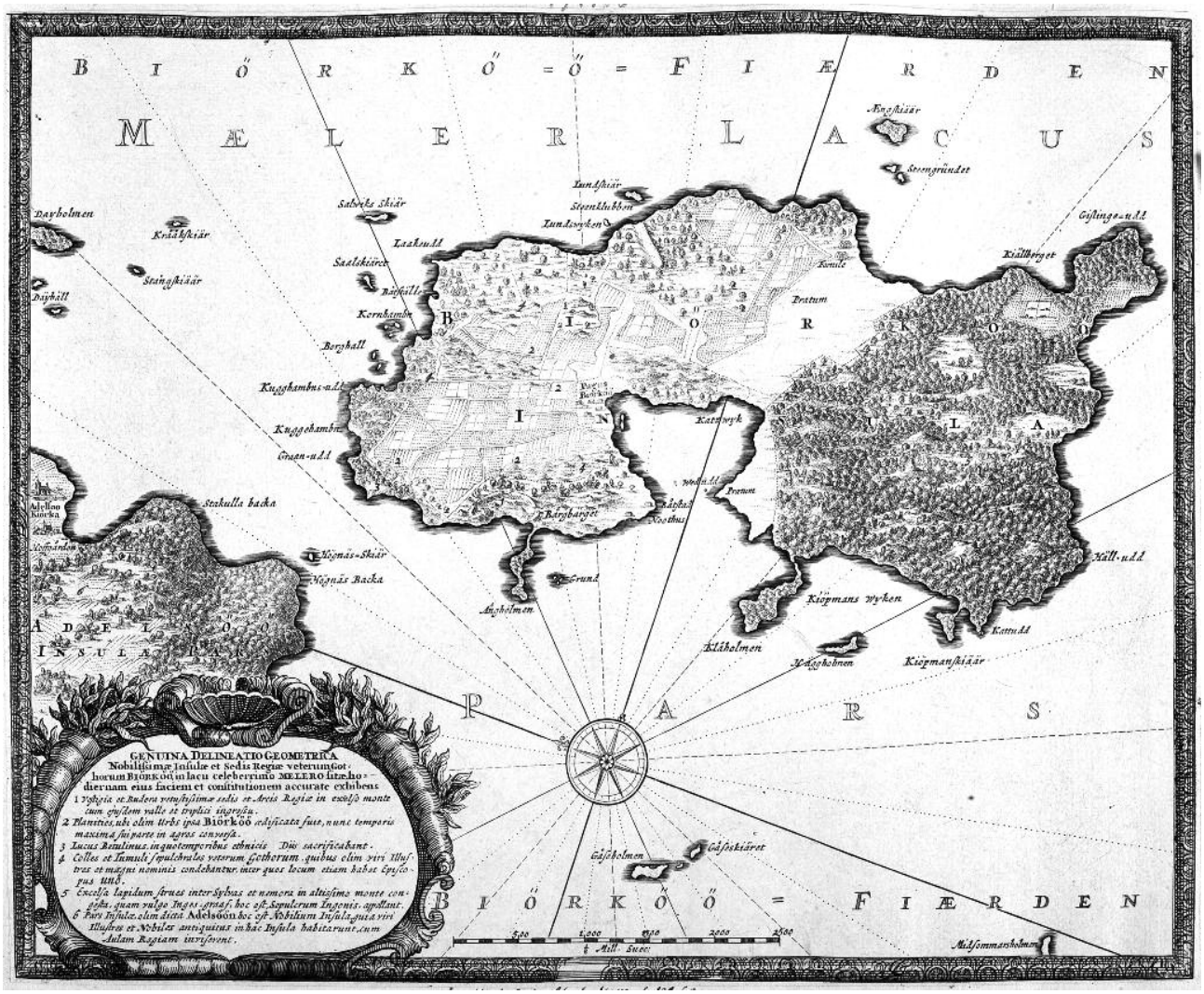

[FIGUR 3.] *Dahlbergs karta*

röra sig med angående Björkö. Det är Dahlbergs karta till Sueciaverket[68]. I den nya upplagan av detta uppges[69] att den är ritad av C. Gripenhielm samt att originalteckningen ännu finnes och att den graverats av W. Swidde[70] år 1693. Till sist också att den ”innehåller flera detaljer, som saknas å den tryckta kartan”. De givna upplysningarna förde mig till K. Bibl, där jag också[71] anträffade den. Av detta original är fig. 00 [FIGUR 3] tagen, d.v.s. endast det mest intressanta partiet för att få originalets naturliga storlek. Det visar sig emellertid att denna karta är utförd av Dahlberg själv och icke av Gripenhielm. Detta bestyrkes också av följande utdrag ur Dahlbergs ”Brev Koncepter”[72] – – ”Biörköön och des Situation hafwer jag sielf reda afrijtatt och förmodeligen Correctare än H. Hadorphi – – –” (1690).

Den i nya Sueciaupplagan omtalade originalkartan måste vara den nyss nämnda och av Gripenhielm signerade i Neschers Suecia-samling. Den förvaras också på samma nummer (I:69), som Björkökartan i Sueciaupplagan har. Granskar man den närmare får man emellertid se en hel massa anteckningar och ändringar med blyerts på densamma. Dessa anteckningar härröra från Dahlberg och han synes till och med haft detta sin föregångares eget original med på Björkö av anteckningarnas vittomfattande art att döma. Samma grundliga behandling skulle ensamt för sig visa att Dahlberg besökt ön, även

om man ej haft nämnda uttalande av honom själv.

Jag vill först tala om dess intressanta ändringar. Vi se bland dem först alla de nyheter på den sedan stuckna kartan i Sueciaverket som skilja denna från Gripenhielms stick hos Hadorph. Sålunda namnändringar: ”Engsholmen” till ”Ångholmen”, ”Grääsholmen” till ”Gååsholmen”, ”Kuggholm” till ”Kugghabn” o.s.v. Vidare ändringar i kartan, t. ex. udden längst i nordost, ”Granudd”, Klåholmen. Av fornlämningarna ändras borgen till sin rätta skapnad och med tre portar, vidare utsättes östra vallen med ett par genomgångar. Det är första gången som denna vall är rätt uppfattad[73]. Av tillägg märkas en del notiser, som då vid ”Salviksgropen” står skrivet ”Båtstelle”[74]. Även vid Bystan står skrivet ”Båtar” och där äro tecknade två med med varandra paralella streck som gå vinkelrätt ut från stranden.

Bland tillägg som måste betraktas som missförstådda i sticket är däremot den vall, som öster om alla åkerfälten går ner mot Lundsviken. Denna vall, om vilken se ovan i kapitlet om ön, har vållat en del forskare några felslut. Den har emellertid icke av Dahlberg uppfattats som en konstgjord vall, ty där densamma med blyerts finnes intecknad å Gripenhielms original står tydligt ditskriven anmärkningen: ”lång stenbacke”, den riktiga förklaringen. Å sticket står däremot endast vallen ej förklaringen.

Andra tillägg äro av mindre vikt, annat än för öns nyare historia. Sålunda står ett ”torp” utsatt ungefär rakt norr om Ormknös, ett stycke sydost om Salviksgropen.

Längst upp i övra kanten står en blyertsteckning, 3,6 cm. lång, av borgen, som är noga återgiven med sitt åt väster tvärbranta berg.

Går man till Dahlbergs egen ritning och till sticket i Suecia finner man där en del oegentligheter framför allt i namnen, t. ex. ”Kornhabn” i stället för Korshamn[75], ”Borghall” i stället för Berghäll (som även Hadorphsticket har), ”Hakullabacka” (på Adelsön) i stället för Stakullabacka, som å originalet. Flera saker äro helt enkelt utelämnade. Sålunda den östra vallen, som fanns av Dahlberg blyertstecknad å Gripenhielms original, namnet Salviksgropen är borta, Bystan likaså, likaså ”Torp” med sin beteckning. Hemlandsgravfältet har blivit än mer förminskat i samband med att åkerfälten svällt ut i oproportionerlig grad. Den förklaring som fanns på den naturliga vallbildningen längst i öster är borta och helt naturligt uppfattas den nu av kommande forskare som ett försvarsverk.

Nytt är gravbeteckningar å den plats där ”Ormknös”-gravfältet befinner sig.

Det hela ger i jämförelse med föregångaren och i jämförelse med det material Dahlberg tycks ha haft (se ändringarna å Gripenhielms original) ett mycket slarvigt intryck.

Dahlbergs karta visar sig som karta vara helt och hållet bygd på Gripenhielms karta och icke på egna mätningar, angående landskulpturen och andra ytdetaljer samt fornlämningarna har den dock mycket nytt att bjuda på. Öns konturer äro dock som Stolpe påpekat, betydligt sämre hos Dahlberg.

Sueciasticket har också en text, om också kort. Den är uppställd i punkter 1–6 och siffror 1–6 finnas också utsatta å kartan för identifiering av platserna. Punkt 1, 2 och 4–6 äro av mindre intresse och ge intet nytt[76]. Punkt nr. 3 däremot för vilken motsvarande siffra står utsatt i sticket, nämligen på Granudd, straxt intill norra hörnet av Svarta jorden, som här sticker ner, är av mer sensationellt intresse. ”Den björklund, där man under hedna-tiden offrade till gudarna”. Här är otvivelaktigt samma ”offerlund” som fanns hos Peringskiöld, men nu strängt lokaliserad.

Till sist må påpekas, att Sueciaverket även[77] har en ”*Veteris Orbis arctoi Typus*”. Den är enligt nya upplagan[78] graverad av Drogenham 1695. På den är ”Bircha” upptaget mitt i ”*Laugern lacus*”. Å den följande kartan[79], ”*Nova et accurata Orbis arctoi tabula Geographica*”, graverad av de Reuter 1696[80] står på samma plats ”Biörköö”.

Den karolinska tidens forskare hade gjort sin sak väl och studerat Björkö med allvar och klarsynthet. De gjorde sina uttalanden på grundval av en självförvärvad arkeologisk kunskap, som var god och dessutom grundad på ett jämförelsematerial från hela riket. De hade full rätt att draga den rätta slutsatsen om Birkas läge på Björkö.

•••

Vid samma tid synes även ortsbefolkningen ägnat stort intresse åt vad Björkö hade att bjuda på från forntiden. Men helt naturligt vände sig deras uppmärksamhet mera åt vad jorden dolde än vad den visade på ytan. Vi sågo hos Hadorph hur han letade fynd i Svarta jorden ”alldenstund Bönderna hafwa mig sådant berättat”. Att dessa åkrar liksom även bärnstensstranden sedan århundraden varit omtyckta skattsökareplatser anser jag självklart.

Men ren gravplundring förekommer även och med verklig valuta, som jag redan skildrat (ovan i första kapitlet) angående ”Inga grav” på södra ön. I början av 1660-talet gjordes ett rikt fynd i en av åkrarna, antagligen Svarta jorden. J. Mehmer skriver därom i sin disputation om Birka[81]: ”*Etenim ante octo ferme annos (verbasunt nobilissimi Palmschöldii) puella rustica, nomine Christina Andreae filia, frustum puri auri, aliquot gemmis, ut Sarda, Jaspide et Achate distincti, in arato agro invenit. Torquem olim fuisse, verosimile Nobilissimo Dahlbergio tribuno militum A° 1664 visum fuit*”. Stolpe översätter[82]: ”en flicka vid namn Christina Andersdotter har vid pass åtta år förut i den plöjda åkern hittat en bit rent guld, besatt med några stenar, såsom carneol, jaspis och agat, och hvilken på sin tid antogs hafva tillhört ett halssmycke”. Vidare berätter Mehmer efter samma översättare[83]: ”en av de trovärdiga män berättad sägen, enligt hvilken några okända personer från Stockholm skulle några år förut hafva uppe i sjelfva borgen nattetid uppgräft och hemligen bortfört en stor kista fylld med dyrbarheter af alla slag”[84]. Denna skattgrävning av bönder och obekant folk från Stockholm synes tyda på att ryktet om vad som fanns att se och få på Björkö väckt ett visst uppseende.

Mehmer har för övrigt en bestämd känsla av att ännu flera skatter finnas dolda på ön[85].

•••

På 1700-talet se vi ett livligt intresse för Björkö och för Birkafrågan. Alla de flitiga historieskrivare, som nu med mer eller mindre kritisk blick, och mer eller mindre Rudbeckii epigoner, behandla vår forntid, yttra sig i frågan Birka–Björkö.

Några av dem, dock ej de förnämsta, arbeta med eget iakttagelsematerial från ön, utan att dock bringa synnerligt nytt i dagen. Även dessa använda sig dock mest av Hadorphs och Gripenhielm-Hadorphs och Gripenhielm-Dahlbergs kartor som huvudkällor vid sidan av de litterära Birkakällorna. Den tidigaste av dessa Björköbesökare på 1700-talet, som jag känner, är den även av Stolpe[86] citerade uppländingen Joh. Arenius. Hans avhandling om Fjärdhundraland[87] utkom år 1717. Mycket nytt bringar han icke utom vad beträffar fornlämningarnas bygnad. Borgen uppskattar han till ”ett Tunland” och beskriver dess vall som bygd av ”jord, sten och grästorv, försedd med 2 portar –”[88]. Han har tydligen förbisett den tredje porten, som Dahlberg har utsatt. Att han beskriver vallen som ”cirkelrund”[89] är naturligtvis ett missvisande uttryck. Dess höjd[90] uppskattar han till sex alnar eller mer.

Då han beskriver den ena porten som ”vättande mot söder, där staden stod” är detta ett tydligt misstag, så framt han ej menar den östra porten, i vilket fall han ej skulle ha observerat den södra. Pålarna i stranden i norr har han reda på och tyder som ”lemningar aven bro som gått öfver till Adelsö”[91]. Svarta jorden omtalar han som den plats, ”der husen fordom stått”[92] och som nu är en åker, ”så fruktbar att knappast i hela Sverige finnes någon bättre”[93]. I den öster därom belägna vallen, räknar han fem ”genomgångar”, från vilka vägar sträcka sig i rät linje till kusten[94] (jämför Hadorph).

”Om bernstenen säges att den plägar uppkastas på stranden vid nordliga stormar[95], att den förekommer både rå och bearbetad – – –”[96] (Stolpe).

”Åt grafvarnes form synes han hafva egnat en berömvärd uppmärksamhet och han omtalar att somliga äro omgifna af cirkelrunda, andra af fyrkantiga eller tresidiga stensättningar. På några grafvar fann han endast 2 resta stenar.”[97]. Under tre timmars tid vandrade han runt på ön, iakttagande och försökande att räkna de otaliga högarna men utan att lyckas.

Arenius har även senare haft tillfälle att besöka Björkö, han blev nämligen pastor i Sånga, men vi höra intet av honom vidare.

Nästa man är stockholmaren Joh. Mehmer som år 1727 skriver en disputation ”de Birca”[98]. Det mesta nya han har att förtälja, utgöres av ovannämnda berättelser om de fynd, varom han ”förlidet år” hörde trovädiga män tala på Björkö. Han är den första som nämner namnet Grönsö som namn på den södra ön och lokaliserar där[99] den ”björklund” efter vilken ön fått sitt namn, som ju redan Messenius uppgiver[100].

På den enligt honom nära 1/2 mil långa och 1/4 mil breda ön uppräknar nu Mehmer summariskt (nästan med Messenii ord) dess fornlämningar. ”Författaren, som synes hafva samlat flera notiser om Björkö än som rymmas inom det häfte, ur hvilket ofvanstående uppgifter äro hemtade, utlofvar en andra del af sin afhandling, åtföljd af en karta öfver ön, men detta löfte tyckes aldrig hafva blifvit infriadt”[101], utan slutar med dessa löften[102] såväl boken som Mehmers roll i Birkaforskningen.

”Som ytterligare bevis för att Björkö under förra århundradet ansågs väl värd ett besök, må anföras att den namnkunnige Strengnäs-Biskopen Jacob Serenius (d. 1776) företagit en färd dit, vid hvilken han att döma af ett af Werlauff[103] citeradt bref till Dansken Gram, synes hafva särskildt fästat sig vid förekomsten af bernsten uti svarta jorden” (Stolpe). Serenius borde ha kunnat vara en god kännare av Björkö, emedan hans liv förflutit å de nära Björkö belägna Mälarstränderna. Han föddes i Färentuna, där hans far var präst samt var en tid själv v. pastor därstädes.

För 1700-talet ges för övrigt föga mer. Av intresse är att även 1746 och 1751 finna[104] hovrättsrådet Gudmund Adlerbeth, farfar till den sedan bl. a. som riksantikvarie (1786–1793) bekanta Gudm. Gör. A., som ägare av frälsehemmanet i Björköby. I den senares anteckningar i K. Vitterhetsakademiens arkiv har jag dock icke funnit något minne av detta besittande, som möjligen var av endast kort varaktighet.

Innan jag lämnar 1700-talet kan jag icke neka mig nöjet att ge ett exempel på hur tidens skriftlärda handskades med dokumenten. Historieforskningen florerade nu som bäst i den gynnsamma jordmån som bereddes å ena sidan genom de nyvaknade arkeologiska intressena, å andra sidan av de nu allt rikare flödande isländska sagorna. Det är – och var ju redan sedan Bureus' dagar – på modet att identifiera platser i sagorna med platser i de nordiska länderna, och personer i sagorna med personer nämnda i bygdesägnerna. Den Inge eller Inga som nämnes i uttrycket ”Inga grav” på Björkö är naturligtvis en tacksam sådan figur och inrangeras utan tvekan i konungalängderna. Vildast vantolkas emellertid ett uttryck hos Saxo[105], där platsen ”Bøcherør” kort och gott göres till Björkö, som sedan till sagans utfyllning och förståelse göres till en under forntiden mondän badort, där älskande stämma möte och varest en enlevering lätteligen låter sig arrangera[106].

En liten, mera kuriös notis är det som Tuneld[107] tillfogar sin i övrigt efter Mehmer o. a. kompilerade beskrivning: ”Ifrån thenna platsen (Björkö) hämtar man jord, som af trovärdige berättas wara af then beskaffenheten, at then fördrifwer råttor utur husen”. Antagligen menas Svarta jorden[108].

•••

Med 1800-talet ”kan ett nytt skede i Björköforskningarnas historia sägas vidtaga, i det man nu först börjar att med mera ifver vinnlägga sig om att tillvarataga de fornsaker, som i tid efter annan komma i dagen på ön.” (Stolpe).

Av dessa fynd upptar jag endast här sådana, vars åtföljande uppgifter ger oss något nytt om ön och dess fornlämningar.

Ett av dessa fynd[109] består av två spjutspetsar och en yxa, allt av järn. De anträffades vid en utgrävning år 1811 av dåvarande Riksantikvarien B. Rutström. Om denna den andra, ”vetenskapliga” utgrävningen på Björkö, känner man för övrigt intet.

En annan och verkligt vetenskaplig undersökning – den första – rörande Björkö ha vi att anteckna omedelbart derpå. Den utfördes av J. Berzelius[110] och kallas: ”Undersökning af en serdeles frugtbärande jord, som i urminnes tider icke blifvit gödd, från den såkallade Byvreten i

Bystads gärde på Björkö". Avhandlingen är av stort intresse såsom påvisande tydliga förekomster av animaliska beståndsdelar, vilka åter förklaras som härrörande från den stora mängden i denna jord inblandade och sönderkrossade ben. Berzelii undersökning bör få en hedersplats i den kommande publikationen om Svarta jorden på Björkö.

En kännare av Björkö från 1800-talets början, som ej fullt kommit till sin rätt är G. J. Dahlström[111]. Sjöborg[112] är den enda som tycks känna honom och säger att han "känner noga denna tracktens (Björkö) märkvärdigheter och har benäget lämnat mig flera upplysningar". Han har också hjälpt Sjöborg med den karta denna i fig. 96 meddelar.

I K. Bibl.[113] förvaras i avskrift ett mindre manuskript (med en karta) över Björkö, undertecknat 1817 av Dahlström. Det följer här nedan som bil. 0. [BILAGA 5]

Han beräknar däri bystans areal till 11 1/2 tunnland och på tal om dess förträfflighet som jord förklarar han, detta bero på att den "till större delen utgöres af animaliska förrutnelser". Han har här företagit grävningar och fann överallt till 1 1/2 alns djup "menniskoben" (!), "brynstenar, som synas warit nytjade" och flintor. Därunder "finner man reguliera stenläggningar, såsom efter gator, hwlika – – – – merendels sträcka sig utföre till sjön". Ett par år före hans besök fann man under ett röse därstädes ett skelett med en rund skål av någon metall över huvudet. Bärnstenen från stranden hittas aldrig mycket av på en gång, och är den antingen obearbetad i större stycken, eller "arbetad i perlor, kors, flerkantiga bitar".

Stenrösena i stranden tolkas som lämningar av en stenbro över till Adelsö. Han tycks vara den första som observerar dem[114] och sätter dem i förbindelse med ett slags anläggning i vattnet. – Längden på borgen är 208 alnar, vallen 3–4 alnar hög inifrån. Den branta västra väggens betydelse observeras, likaså borghöjdens betydelse som utkikspunkt. Salviksgropen omtalas, fastän utan namn, kallas "en upgräfd damm, hwilken ännu höst och wår håller watten." – Ormknösarna – utan namn – nämnas som de högsta på ön. Däremellan observerar Dahlström "en rundel af upresta stenar med en högre i mitten" (en viktig iakttagelse, då denna lämning nu är förstörd). Gravplundringar omtalas och deras spår i högarna i form av gropar. Högarnas konsistens beskrives så noga, att man får ett intryck av att Dahlström själv grävt här, vilket synes bestyrkas då han säger: "Man träffar numera (!) sällan någon hel urna, utan under stenarna ligga" o.s.v. (se bil.). [BILAGA 5].

Den "mindre kartan" han talar om, synes av beskrivningen vara originalet till den som Sjöborg sedan publicerade. Den manuskriptet medföljande kartan är ganska lik den den hos Sjöborg men har en del olikheter. Sålunda finnes en dubbel linje (vägmarkering) som går över sundet från ungefär där ångbåtsbryggorna finns i våra dagar å Björkö och Adelsö. Denna karta kallas emellertid en kopia i halv storlek av originalet till den föregående. En i "vida större Scala" tecknad karta med fornlämningarna inlagda utfördes som D. säger 1817. Den kan jag icke nu återfinna.

Ett besök av synnerligen stor betydelse för ön var det som N. H. Sjöborg gjorde där 1821[115]. Sjöborg hade år 1814 förordnats att ha uppsikt över "fäderneslandets antiqviteter" och han var synnerligen nitisk, vilket nogsamt framgår av hans skrifter, framför allt det stora arbete, vari han också lämnar Björkö en ingående beskrivning och behandling[116].

Det är den mest ingående beskrivning av ön som finns före Stolpe och den är i de flesta avseenden väl användbar ännu idag. Stolpe har i sina anteckningar ägnat Sjöborg en ingående granskning, bl. a. har han på ett särskilt blad utsöndrat det som här mest intresserar, nämligen "eget hos Sjöborg". Jag vill här…

•••

Efterskrift

Så slutar Hallströms manus. Jag skall här nedan försöka slutföra kapitlet om äldre uppgifter om Björkö och undersökningar därstädes före Stolpe.

Det stora verk av N. H. Sjöborg som Hallström nämner, var Samlingar för Nordens fornälskare som utkom 1830. Däri nämns även andra grävningar i Svarta jorden, t.ex. en doktor Blad som fann mynt och pärlor, och flera av öns bönder, t.ex. en bonde Anders Andersson som fann ”ett benrangel med ett svärd vid hvar sida, och ett annat med hår ännu på hufvudskålen” (Sjöborg 1830:15).

På det papper Hallström syftade på i sin sista mening i manuset, finns Stolpes egna kommentarer till Sjöborgs skildring. Han avfärdar t ex Sjöborgs tanke (s. 13) att det finns ”grundvalar af spisar o. eldstäder” i Svarta jorden med ”Troligen orätt.”.

Ett manus om Björkö som Hallström inte kände till var det som skildrar en resa till Björkö 1811. Det inkom till Vitterhetsakademiens bibliotek 1939, och har refererats i sin helhet av Dagmar Selling (1942). Hon fastslår att författaren var F. W. Brannius, sedermera stadskirurg i Strängnäs. Hans berättelse är en blandning av egna iakttagelser, litterära traditioner och meddelanden från Björköbor om vad de funnit i öns jord. Han berättar bland annat om Sundholms skelettfynd, om ihopböjda svärd, om Ingas grav, om bärnsten och om Svarta jorden.

Ur Hallströms lista över påtänkta illustrationer, kan man utläsa att han troligen tänkte fortsätta sin redogörelse med Alexander Setons grävningar på Björkö under den senare delen av 1820-talet. Dessa är ingående skildrade av Dagmar Selling (1945), så därför följer här endast en kortfattad redogörelse, baserad på hennes skrift.

Alexander Seton var född 1768 på familjens gods i Skottland som Alexander Baron, sin faders namne. Fadern adopterades av sin morbror George Seton, bosatt i Sverige, och blev med sin familj naturaliserade svenskar. Endast två av sönerna överlevde till vuxen ålder, Patrick-Baron och Alexander. Tyvärr var förhållandet mellan de båda bröderna inte det bästa. 1793 fick Alexander nervfeber och fördes till England där han kom att vistas i över 30 år. Han ägnade sig åt studier av fornminnen och försök att restaurera dem, men var tidvis intagen på mentalsjukhus, troligen utan anledning. Hela denna långa förvisning kan ha varit ett sätt för brodern att tillskansa sig arvet.

Först 1825 när Alexander Seton var 57 år återkom han till Sverige. Första sommaren vistades han hos sin bror, men redan på hösten blev de osams och våren 1826 påbörjade Alexander Seton en process om faderns arv. Alla tillgångar tillföll den äldste sonen och Alexander erhöll endast en blygsam pension. Det utvecklades till en bitter strid, och båda sidor lät trycka rättegångsberättelser med sin syn på saken.

Någon gång under sensommaren 1825 grävde Seton på Björkö första gången. Han undersökte då två gravhögar och lämnade i april 1826 in föremålen till Vitterhetsakademien (SHM 463: 1–5). I augusti 1826 återvände Seton till Björkö med en arkitekt, Jacob Wilhelm Gerss, som på hans uppdrag kartlade fornminnesområdet**.** Medan denne var sysselsatt passade Seton på att gräva ytterligare några gravar. Fynden inlämnades 16 augusti till Vitterhetsakademien tillsammans med ett runstensfragment och fynd från Svarta jorden som saknar närmare lägesbestämning, bl. a. pärlor, bärnsten, en blyvikt och ett treflikigt bronsspänne. För den utgrävningen fick Seton motta en allvarlig tillrättavisning av Vitterhetsakademien, men detta ledde inte till någon avmattning i hans iver. I maj 1827 grävde Seton åter på Björkö, åtta gravar vars fynd inlämnades. Även denna gång finns lösfynd från Svarta jorden med bl.a. ett ringspänne, en bärnstensspelpjäs, pärlor och en liten spjutspets i silver (jfr

Selling 1945:50, fig. 22). Efter denna grävning blev Seton alltmer ivrig och önskade öppna flera hundra ättehögar på Björkö. Detta förslag vann ingen större uppslutning och innan beslut hunnit fattats avled Alexander Seton 1 oktober 1828 efter en båtfärd i kallt väder. Han testamenterade storstilat alla sina tillgångar till antikvarisk forskning, men hans bror Patrick-Baron vann processen om fadersarvet och hade ingen tanke på att uppfylla sin yngre brors önskan.

En annan expedition till Björkö, som dock inte tidigare är beskriven, är de resor som företogs i Geologiska byråns regi under somrarna 1859 och 1861. Hallström hade material samlat och renskrivet, men hann av någon anledning inte infoga det i sitt manus.

Bakgrunden till Geologiska byråns intresse för Björkö var den år 1858 grundade Sveriges Geologiska undersökningar. Chef för verksamheten var Axel Erdmann, som var professor och vid den tiden en av Sveriges mest framstående geologer. Han var mycket hängiven sin uppgift och stannade kvar som ledare för undersökningarna trots många erbjudanden om andra, mer framstående och ärofulla uppdrag. Erdmann befann sig ständigt på resande fot och instruerade sina rekognoscörer.

Ett av de första kartbladen i serie Aa var Södertälje, inom vars gränser Björkö fanns, och uppdraget att undersöka detta område gick till den nyanställde rekongnoscören, ingenjören vid Tekniska institutet, Alfred Elis Törnebohm. År 1859 och 1861 ägnade han åt undersökningar i Södertäljeområdet. Kartan trycktes 1862 tillsammans med ”Några ord till upplysning om bladet ’Södertelje’ af A. E. Törnebohm”. Det var en ambitiös beskrivning av kartbladet med en förteckning av påträffade fornlämningar. Från dessa år finns två rapporter över undersökningar på Björkö. [Följande enligt Hallströms avskrifter.]

Erdmann skrev följande i sin dagbok den 23 augusti 1859:

> ”Från Stockholm med Ångf. Arboga till Bukholmssund, hvarifrån i båt till Björkön, att där råka Herr Törnebohm”.

Törnebohm skrev i sin tur om samma dag:

> ”På morgonen roddes från Stenby till Björkö, hvarifrån holmarne Gåsholmen, Pingst och Midsommar besöktes. Efter återkomsten gjordes en tour kring de märkvärdigaste af öns fornlemningar”.

Dagen efter fortsätter Törnebohm skildringen:

”På eftermiddagen verkställdes gräfning i Svarta jorden”, men inget redovisas om fynd denna dag. Däremot berättar han om fornlämningarna på den södra delen av ön.

> ”2/ Backe, hvars öfversta lager består af krosstensgrus ... Här funnos jemte flera fyrkantiga och runda stensättningar äfven tvenne mindre Skeppssättningar af omkr. 27 fots längd.
>
> 19/ Backe bestående af krosstensgrus belägen vid Sjöstranden. N.N.O. om Björkö by och utlöpande i en udde midt emot Salvikskären. På nordliga delen af denna backe finnes en mängs ättekullar, hvaraf flera äro försedda med bautastenar. De af dessa kullar som ligga närmast sjöstranden äro belägna omkr. 25 fot öfver Mälarens nuvarande vattenhöjd. Oaktadt marken på hvilken ättekullarne äro belägna består af krosstensgrus, eller stundom lera, bestå de samma dock af rullstensgrus eller tallmosand.”

Den 25 augusti på eftermiddagen, efter att prof. Erdmann rest tillbaka till Stockholm med ångbåten Westerås, ägnade Törnebohm uppmärksamheten åt den nordvästra delen av ön. Han berättar om ”ättehögar med fotkedja samt några fyrkantiga stensättningar” vid torpet Höglund, om Skansberget som omges av en jordvall, och om Svarta jorden:

> ”5/ Åker N.N.O. om föregående. Här finnes den s. k. svarta jorden, hvilken intager den nordvestra delen af Björkö gärde till en vidd af omkr. 16 tunnland samt äfven något af de strax N.N.O. derom belägna hagarne så att dess hela vidd möjligen kan uppskattas till omkr. 20 tunnland. Den utgöres öfverst af en svartaktig lös jord samt derunder ofta lager af aska blandad med ben och kol. På de närmast sjöstranden belägna åkrarne finnes dock inget lager af aska utan jorden blir nedåt mer och mer sandblandad tills den vid 2–4 fot djup öfvergår till Sand och grus. I fordna tider har den Svarta jorden aldrig behöft gödas och dock burit goda skördar men på sednare tider har den dock blifvit så utmärglad att gödning måst användas.

6/ På detta Ställe, der den Svarta jorden synes vara djupast verkställdes gräfning hvarvid fanns följande resultat.
Svart lös jord 1,00
Aska (blandad med kol) 1,300
Aska blandad med kol och jord 1,50
Aska med ben 0,50
Sten och jord blandad med kol 1,50
Grus. – –
Äfven fanns ett par små bitar af lerkärl."

Han berättar också om stranden och ekpålarna i vattnet som han uppger anses "utgöra lemningar efter fordna bryggor", och nämner bärnstenen "af vågorna uppkastade" och skriver att man förmodar att "de härröra af något strandadt fartyg."

Törnebohm ägnar också uppmärksamhet åt gravfälten, och beskriver Hemlanden och trakten vid Kugghamn:

"På densamma finnas flera ättekullar och stensättningar, hvaribland må märkas ett par trekantiga, som har tvenne sidor något inböjda. Ättehögarna voro här som nästan öfverallt uppkastade af rullstensgrus. Vid gräfning, som för några år sedan verkställdes i åtskilliga ätthögar fanns vanligen en urna af ler och något aska, kol och ben. Äfven anträffades några gamla vapen samt en silfverskål."

Det är troligen Setons undersökningar som avses, även om "silfverskålen" var av brons (Selling 1945 s. 52 f).

Herrarna Erdmann och Törnebohm anlände till Björkö andra gången den 27 augusti 1861 efter en färd från Stockholm över Kaggeholm och så vidare med båt till Björkö. Deras syfte var att granska grusavlagringar och "de antiqvariska förhållandena på den s.k. Svarta jorden eller s.k. Bystadsjorden" (Erdmanns dagbok). I detta syfte ägnades hela nästa dag åt "gräfning på åtsk. ställen af de åkrar, som är bekanta under namn af Svarta jorden" och man fann både stratigrafi, konstruktioner och fynd:

"I). … På circa 2 fots djup under den svarta jorden träffades en flera alnar lång radformig (i rigtning tvärt öfver dälden i Ö–W utsträckt) sättning af 1–2 kubikfots stora stenar. Oaktadt förnyad gräfning för båda ändarne i den förmodade fortsättningsrigtningen kunde ingen fortsättning däraf upptäckas: icke heller gaf gräfning bekräftelse på den förmodan, att en fyrkantig eller med stensättning [ETT ELLER FLERA ORD SAKNAS I MANUS] här var till finnandes. Wid westra ändan af denna stensättning träffades flera under 1 tum tjocka och 4–5–6 tum i diameter trissor af dels bränd, dels obränd lera med ett ½ – ¾ tum vidt hål i midten och på några af dessa skifvor funnos på ena sidan intryckta cirkelborrningar eller annorledes skapade märken i viss figurlig ordning. De obrända trissorna föllo alla sönder vid upptagningen, men af de brända fingos 2 oskadade och några half, treqvarts eller en qvarts kula (!).

Närmast under dessa trissor var jorden alltid svart af kol, hvaraf tydliga smärre bitar bemärktes, och under ett par af trissorna upptäcktes några ¼ – ½ tum tjocka alldeles förkolnade tågstumpar, hvilkas snorning tydligen var bibehållen. Lagerföljden vid denna gräfning gaf följande resultat:

Svart benskärf- och sandblandad mylla
Hvitt lager af aska?
Trissorna
Svart jord med kolbitar tågstumpar
Tegelfärgat lager (ej tegel) men af förmultnade ben
Ett litet svart lager
Hvitt lager af förmultnade ben, finkorniga, grynigt
Kol och ben
Sand, grof först, sedan fingnuggad
Lera, obetydl. lager, ett par tre tum
Sand och grus (krosstenslagret)
Hela denna lagerföljd med en mägtighet ej öfverstigande 4 fot.

Ben af ... … … …
lågo öfverallt i lagerföljden inbäddade dock mest i det nedersta kolförande lagret. Jemte dessa ben träffades alldeles i närheten af Trissorna större och mindre Jernspik, ett fragment af en kam af ben med små jernnaglar, en knif af jern, några tunna hornliknande genomskinande fragmenter af ? ... … …
större och mindre rusor (?) af sand och aska sammanlödda af jernoxidhydrat från de vidliggande jernredskapen och i några af hvilka rusor *corpus delicti*, sjelfva jernspiken ännu fanns qvarsittande, andra rusor med tydliga märken af eldens åverkan, slagglupna och sammanbakade i 6 mindre njurformiga stycken, några små

aflånga stycken af brynstensskiffer, en annan liten skifferbit genomborrad med ett litet hål, ett litet stycke Harts, samt en stympad låg kon af Gotlands sandsten, genomborrad i midten och hvars öfra yta i synnerhet tillkännagaf dess fordna användande såsom brynsten för knifvar eller synålar (denna lilla kon var sannolikt från början använd såsom vanlig rund slipsten fastän genom ovårdsam nötning den blifvit konformig med tidens längd.) De ben och benfragmenter, som träffades invid eller i närmaste närheten till trissorna och de derbredvid liggande nyss uppräknade fynden, äro förvarade för sig sjelfva, för att efterse och bestämma huruvida deribland några menniskoben kunde vara till finnandes. Mig tyckes nemligen skäl vara till den förmodan, att en grafplats just här hade varit: dock fanns ej tecken till någon grafurna eller ens fragment deraf.

II). På samma höjdsluttning ett stenkast längre ned mot sjön, enl. afvägning 36 fot deröfver, funnes ibland samma jordblandning som föregående, inga trissor eller ingen stensättning endast en myckenhet ben af ... … … … … deribland äfven några korta tjocka horn af oxe eller tjur, men blott sjelfva qvicken.

III). I dalens midt nära södra ändan af Svarta jorden, men ännu på hög mark, gaf gräfning följande resultat.

Svarta jorden, sandblandad, med sparsamt inneliggande ben och kol, samt sparsamt hvit aska i ränder eller njurar 5,0 fot
Grof sand 1,0 –
Hvarvig lera 2,0 –
Hvarvig mergel till obestämdt djup – –
Bland benen här träffades äfven fina flera syllika ben (fogelben?) samt små fiskryggkotor.

På åkern här bredvid fanns en här mindre sten af 4 x 5 = 20 kvadrattums yta och 1 tum tjock af Gotlands kalkhaltiga sandsten (slipsten): af denna stenart är också (sannolikt) den konformiga genomborrade slipstenen, som träffades under N:o I omnämd i slutet af föregående sida.

IV). Nära N:o I samma resultat som den, men mindre mängd hvit och hvitgul aska, äfven här i mindre mängd: en trissa träffades, dock ej hel, och ej så stor som den i N:o I."

Efter denna genomgång av grävningsytorna, har Erdmann sin uppfattning om Svarta jordens karaktär klar:

"De hvita eller gula askränder, som vid gräfningarne på ett ringa djup under jordytan anträffas, ligga i flera lager det ena öfver det andra, skiljd af mellanliggande små lager af kolblandad svart jord med fina benskärfvor; sålunda utvisande, att den orsak, som åstadkommit alla dessa små lagers aflagring, flere gånger återkommit. Ehuru den svarta kol och myllhaltiga jorden allestädes är utbredd öfverallt på hela "Svarta jordens" areal och äfven benen allestädes deri förekomma utspridda eller inbäddade, till mer eller mindre mängd förstås på olika ställen, så kunna likvisst gräfningar här och där anställas, hvarest de hvita s. k. askränderna dels alldeles hela, dels till mycket ringa tjocklek äro närvarande. På det hela torde det icke vara mycket stridande mot sanningen att påstå, att dessa hvita askränder påträffas företrädesvis samlade jemte ett större öfvermått af inneliggande, underliggande eller öfverliggande ben, inom vissa begränsade större och mindre arealer uppå Svarta Jordens omfång, d. v. s. på det hela mera fläckvis utbredda. Dessa askränder påträffas i allmänhet ej närmare dagen än l fot, hvarföre de också i allmänhet fått och få ligga orörda af plogen.

Den uppfattning af de forntida förhållandena här på Björkön, som detta besök bibringat mig, är den att här på "Svarta jorden" varit en offerplats, och ingalunda hvarken någon stilla forntida begrafningsplats, ej heller att lemningarne af den med eld och brand förstörda fordna staden Birka äro att här söka. Om nu en offerplats verkligen här skulle vara till finnandes, så visar detta i alla fall tyckes mig, att en mera samlad befolkning här på ön eller någonstädes i närheten (månne Adelsön?) haft sina bopålar. De många hundrade ättehögar, som här på Björkön i närheten af "Svarta Jorden" förefinnas, äfvensom de många stensättningarna, vittna också i sin mon bekräftande om denna förmodan."

Nattkvarter togs hos Eric Stefansson i Björkö by. Nästa dag for de redan kl 6 med båt runt Björkö utefter den västra stranden för att studera geologiska formationer. Färden gick sedan över fjärden till Munsölandets västra sida, till Rastaborgs ägor och de besåg sandstensforma-

tioner. Efter detta skildes de åt och professor Erdmann återvände till Stockholm.

Tio år senare skulle Hjalmar Stolpe för första gången komma att besöka Björkö, och starta sin mångåriga verksamhet med de stora undersökningarna på ön.

Eva Hyenstrand

Noter

1. ed. Waitz, Hannoveræ 1884, p. 42.
2. Egendomligt nog saknas hela denna berättelse i den medeltida svenska öfversättningen.
3. så ännu Waitz.
4. Cit. arb., p. 32.
5. ibid, p. 41.
6. ibid, p. 32.
7. R. Geete's upplaga, Sv. fornskr. sällsk. Saml. H. 121, 1902, p. 31.
8. Rimbertus p. 59.
9. cit. arb p. 67–68.
10. Naturhistoriska etc. undersökningar II, p. 82. Stolpe daterar Adams arbete till tiden mellan 1072–1075. Ofvannämnda uttalande, som är gjordt af scholiasten, daterar han "näppeligen senare än 1080" (Björkö i Mälaren p. 24, jfr Naturhist. undersökn. II p. 83 not 4). Alltså mellan 1072 och 1080 skulle Birka ha "förstörts". På grund af Scholiastens uttryck "*quare nec tumulus sancti Unni potuit in vaniri*" synes mig emellertid förlägga *hela* uttalandet till Adalvards besök på Björkö. "Förstörelsen" torde då inträffat redan i början af 1060-talet. Någon säkerhet på grund af nämnda uttryck kan emellertid icke vinnas.
11. Civitas betecknar här *staden*, jfr ofvan hos Rimbertus.
12. Chronicon Corbejense nämner också Birka, men den anses vara en förfalskning. Likaså Annales Corbejenses.
13. Saxo nämner Birka ("Byrce") på ett ställe, Holders uppl. 1886 p. 339. Om orten "Bøcherør" p. 282, se nedan p. 00.
14. Den arabiska geografen Idrisi (el-Edrisi) som år 1154 på Sicilien skref ett stort och mycket berömdt geografiskt arbete uppges i detta ha bland Sveriges städer nämnt såväl Kalmar och Sigtuna som Birka. Det senare förekommer tre gånger under formen Birkage eller Brkagh. Denne "nubiske" geografs uppgifter nämnas första gången af Hadorph i nedan cit. arb. Utdrag af ifrågavarande punkt af Idrisis arbete finnes i Vallqvists diss. Göthlin praeses. "De Siter Bircae", Ups 1775 p. 27, not c. och stadsnamnen äro med de arabiska skrifttecken återgifna i Ol. Celsii Swea Rikes Kyrko-Historia ifrån år 828 til år 1000, Lund 1785, p. 246. Om Idrisi afsett Birka eller t. ex. Bergen borde förtjäna en närmare undersökning.
15. ofvan cit., p. 92, not.
16. "Tillkommen under perioden 1450–1457". H. Hildebrand, "Minne af riksantikvarien Joh. Bureus", Sv Akad. Handl. XXIII p. 199.
17. Scriptores I p. 242.
18. ibid II p. 24, 25.
19. L. Stavenow i Nord. Fam. bok.
20. Scriptores II p. 263.
21. Tillägget synes dock hämtadt ur Adamus' beskrifning om Birkas läge. Adamus eller någon som skrifvit af Adamus i denna punkt torde alltså varit känd för öfversättaren.
22. O. Montelius säger i sin artikel i Ny Ill. tidn. d. II 1872 (Hvar låg Ansgarii Birka?): "Under medeltiden tyckes man ganska allmänt – möjligen på grund af den ännu friskt lefvande traditionen – hafva ansett Birka vara detsamma som Björkön". Han stöder sig just på namnformer som Birk*ö*.
23. Langebek: Scriptores rer. danic. I p. 634. Langebek har i sin text "*ex breviario quodam Svecia, forte Scarense*" .
24. ibid p. 636.
25. H. Hildebrand, "Ett geografiskt arbete öfver Skandinavien från år 1532" i Geograf. Sektionens tidskr. 1872, not 2, p. 42.

26. ”Vid Mälarens nordsida. Var fordom en stor stad som kunde utrusta 14,000 män. Nu har den genom krigshändelser förringats till en bondby.” (H. H–d p. 43).
27. cit arb. p. 71.
28. cit. arb. p. 3, 62, 63.
29. ”Björköfyndet”, p. 1.
30. Utgifven af G. E. Klemming. Stockholm 1860, p. 82, äfven Scriptores I:2 p. 249.
31. Se härom Sjöborg, Samlingar III p. 29; Langebek, Scriptores rer. dan. I p. 444 not z; Vallqvist (praes. Göthlin), diss. ”de Situ Bircae”; Wiede, ”Hvar låg Ansgarii Birka?”; Schlyter, ”Om den gamla af Adamus Bremensis omtalade staden Birkas belägenhet” i Juridiska Afhandlingar II, Lund 1879 m.fl.
32. Hildebrand: Minne af Joh. Bureus p. 248.
33. MS i K. Bibl. F. a. 14^2.Se Hildebrand: Minne etc. p. 290.
34. ”Björköfyndet” p. 1.
35. Stolpe meddelar citatet i ”Björköfyndet", p. 1 efter Museum Wormianum, Lugd. Batav. 1655 p. 33. ”*Succinum in aqvis dulcibus lacus meler in Suecia, prope Insulam Biarco, a D., Jona Boreo inventum, nobilliss. vir D. Georgius Stiernhielm*”.
36. se not 34.
37. efter ”Sveopentaprotopolis – –” Holmiæ 1611 p. 84–85.
38. ”Förswänskat af Henrico Hammero 1612. Tryckt på nytt Åhr 1704”. $8:^0$ p. 69.
39. Tryckt 1700–1705, I p. 63 XII p. 21.
40. ibid. XII p. 22 ” – – – *ast etiam luculentissimis emporii ruderibus, quae per Melérum qvotidie navigantes, non sine admiratione contemplantur.*”
41. ibid. V p. 78. Som det första under rubriken ”*Catalogum omnium in Schondia Caenobiorum et in primis in Suecia Benedictinorum comprehendit*” står *”Byrcense,* DCCCXXXVI. *cum incertis pleraque annis”*. ibid. XV p. 8. står för samma år omtalat hur biskop Simon och Nitard skickades till Birka. ”*Byrcense ab üsdem coenobium inchoatur, Benedictinorumque, in Suecia primum*.”
42. ibid. XII, p. 123, 254.
43. MS. i K. Bibl.
44. Atlantican, Ups. 1679, I. p. 463. Fullständigt citat hos Stolpe i ”Björköfyndet”, p. 1, not 4.
45. ”Bidrag til den nordiske Ravhandels Historie” i K. Da. Vid. Selsk. Hist. og Philosoph. Afhandl. V, Kbhvn. 1836, p. 214. Det omtalade brevet skulle finnas tryckt i Deliciae epistolicae ed. I. P. Kohlius, Lips. 1731. p. 182. Varken Stolpe, som cit. arb. p. 4, not 5, anför Werlauffs uppgift eller undertecknad har kunnat komma över ifrågavarande bok.
46. Se t. ex. O. Montelius i Sveriges forntid. Text I, 1874, p. 7–9.
47. Samma som hos Bureus, se ovan.
48. Stolpe, i ”Björköfyndet” 1874, p. 1, antar att det var ”i början af 1680-talet”.
49. cit. arb. p. 1.
50. Redan förut avtryckt i sistnämnda arbete av Stolpe, p. 1–3.
51. Han säger dock: ”I förb:de Swarta åker” – – Jämför även kartan, som behandlas nedan, som visar att Hadorph kände de gängse lokala namnen.
52. Hadorph har felaktigt ”Wäster Norr”. Rättat av Stolpe.
53. Som Stolpe påpekar har han, liksom förut Messenius, icke sett mer än två öppningar i borgvallen. Detta är dock synnerligen förlåtligt, emedan den tredje öppningen är föga tydlig och för övrigt ännu i dag problematisk.
54. Av Peringskiölds anteckning å fynden framgår otvivelaktigt att det var vid n. porten.
55. I det efter Hadorphs död 1693 upprättade inventariet över Antiqv. Arkivets Saml. ”Inv. 1693–1837” i K. Vitt. Akad:s arkiv omtalas å första sidan ”En lijten Bärnsten, funnen widh Biörköön”. Välvilligt meddelande av Fil. kand. E. Wennberg.
56. ”*Celeberrinae Insulae Biörkö, In qua Regni Sveciae olim Metropolis. Accurata Geometrica delincatio Auctore Carolo Gripenhielm, Geogr. et Geomatricae practciae per Sveciam Directore primario*”. Den finnes återgiven i hel storlek av Stolpe i ”Björköfyndet” som särskild plansch. Stolpe ingår icke närmare på den, säger endast (p. 3) att fornlämningarna på denna karta icke äro så tydligt och riktigt utsatta som på den senare av Dahlberg, vilken återigen är sämre vad konturlinjerna av norra ön beträffar.
57. Förvarad i K. Lantmäteristyrelsen. Märkt i ena kanten med blyerts: ”And. Blom 1685”. Se kapitlet om öns nyare historia.
58. I folioband med originalritningar till Sueciaverket, märkt D. G. Nescher n° 82. Orsaken till denna förvaringsort förstås straxt. Den blev mig välvilligt anvisad av Greve C. M. Stenbock.

59. Efter en mig av fil. kand. E.Wennberg välvilligt meddelad notis ur det inventarium som upprättades över Antiqvitets Arkivets samlingar efter Hadorphs död 1693 ”item Biörköö Land Chartas Kopparplåt” var det en lätt sak att finna den.
60. Denne Reitz användes sedan i Sueciaverkets från dec. 1693 till o. m. aug. 1696 (Se Uppl. av Suecia 1900, text p. 73).
61. Av intresse kan vara att se hur Nescher överkom saker som ifrågavarande karta och hur ett sådant material under 1700-talet behandlades. Hans egen anteckning i samma folioband lyder: ”Efter Afl^{ne} Kammarskrivaren uti K. Krigs Collegio Hr. Sigfr. Lor. Gahm-Persson hafwer undertecknad köpt desse utmärkt Rare Hand-Tekningar. – – – Söndringa och kringspridda öfwerkom jag tid efter annan dessa Ritningar, alt efter som den trångbodda Gahmens digra gömmor påhittades, och efter hand genom försäljning uttömdes – – – –” 1795.
62. Kanske en antydan om att kartan är utförd efter 1687, emedan först år 1688 den nya instruktionen för lantmäteriet utkom, i vilken dylika noggranna detaljer påbjödos.
63. Själv lade dock G. handen vid en större karta över just Mälaren. Biogr. lex. 1875.
64. Anförd av Stolpe i ”Björköfyndet” p. 2, not. 2.
65. Manuskr. i K. bibl. B. II, fol. p. 219 ff. Utgöra samlingar till hans ”Monumenta Uplandica”, varav endast ett band utkom.
66. Sveopentaportopolis p. 16.
67. återgiven i ”Björköfyndet” p. 2.
68. Suecia antiqua et hodierna I, pl. 69. ”*Genuina delincatio geomatrica nobillissimae Insulae et Sedis Regiae veternunque Gothorum Biörköö in lacu celeberrimo Melero sitae hodiernam eius faciem et constitutionem accurate exhibens*”. Verket utkom till största delen 1710, åtskilligt dock även senare fram till 1716. Stolpe omnämner (cit. arb. p. 3.) kartan, men flyktigt. Jfr ovan p. 00 not. 00 [NOT 56]. Den har liksom föreg. karta sitt största värde i upplysningarna om gravfältens utsträckning vid denna tid samt i namnen på öns delar.
69. Text p. 6 och 40 i upplaga 1900.
70. Holländaren W. Swidde inkallades 1688 och arbetade uteslutande för Sueciaverket 1690–1697. Ibid. p. 73.
71. Genom Greve C. M. Stenbocks vänliga förmedling.
72. K. Bibl. Dahlberg till Örnhielm d. 10 okt. 1690. Utdraget har välvilligt ställts till mitt förfogande av fil. kand. E. Wennberg. Av ett yttrande i Palmskiöldska anteckningarna (se nedan p. 00) skulle möjligen kunna dragas den slutsatsen, att Dahlberg redan 1664 besökt Björkö, men det är ingalunda säkert.
73. Stolpe anser (Björköfyndet p. 3) att det gjordes först av J. Arenius.
74. En intressant uppgift, som kan få sin betydelse vid förklaringen av denna egendomliga plats.
75. Det är också oriktigt placerat.
76. ”1. *Vestigia et Rudera vetustissimae Sedis et Arcis Regiae en exelso monte cum ejustdem valle et triplici ingressu. 2. Planities, ubi olim urbs ipsa Biörköö aedificata fuit, nunc temporibus maxima sui parte in agros converta. 3. Lucus betulinus, in quo temporibus ethnicis Diis sacrificabant. 4. Colles et Tumuli sepulchrales veterum Gothorum, quibus olim viri Illustres et magni nominis condebantur, inter quos locum etiam habet Episcopus Uno. 5. Exelsa lapidum strues inter sylvas et nemora in altissimo monte congesta, quam vulgo Inges-graaf, hoc est sepulchrum Ingonis, appellant. 6. Pars Insulae, olim dicta Adelsöön, hoc est Nobilium Insula* – – –” etc.
77. I, pl. 5.
78. Texten p. 40.
79. I, pl. 6.
80. Texten p. 40.
81. Exerc. acad. de Birca I, av Joh. Mehmer (praes. F. Törner). Ups. 1727, 12^{0} p. 19–20.
82. Björköfyndet p. 4.
83. Mehmer, p. 20. ”*Narrabant mihi annojam praeterlapso incolae Bircae, et in Adelsö aetate provecti, et fide digni viri, aliquot ab hinc annis, quos dam, ignoti generis ac conditionis illuc Stockholmia venisse, qui, auxiliquam omnis generis divitiis oppletam clam asportarunt*”.
84. Stolpe tycks vilja identifiera denna grävning med den som enl. traditionen har gjorts i Inga grav, men det synes mig onödigt.
85. ”*Suspicantur ingentes adhuc ibi pluribus in locis sub terra reconditos esse thesauros, Sed de hoc fusius, quum de hodierna Bircae facie verba facturi erimus*.”
86. Björköfyndet p. 3.
87. Exerc. acad. de Fierdhundria (praes. P. Elvius) Ups. 1717. 12°.
88. Stolpe ibid. – ”*ex gleba, lapidibus, cespitibusque in modum circuli exstructus*”.
89. se not 88.
90. ”*hic altitudinis ulnarum sex vel ultra adhuc est*.”

91. Stolpe ibid. – *"pons utramque ripam, et insulae Bircensis et Alsnöensis conjunxit, cujus pontis pali in terram defixi adhuc cernuntur*". p. 36.
92. se not 91.
93. se not 91.
94. se not 91.
95. Han är alltså den första som något så när lokaliserar bärnstensstranden.
96. "*Succinum vel angulare, vel perforatum – –*" (p. 33).
97. Stolpe ibid. p. 4. – "*circa quosdam cumulos in modum circuli posuerunt lapides, alios ornarunt forma quadrata, alios triangulari, ad quosdam tumulos duos tantum erexerunt lapides.*" (p. 37) Då Stolpe synes identifiera "*ingentes lapidum acervi*" med "de stora stenmassorna vid stranden, som hopats vid upprensningen af båtstäderna" (not 5, p. 3) kan jag icke gå med därpå. Arenius avser nog rösen som finnas här och var. Jfr. Dahlbergs uttryck om "Inga grav", se ovan p. 00, not och framför allt Messenius.
98. citer. ovan.
99. Stolpe.
100. *Fateor esse incolas et accolas grandiaetate, qui nemus hoc betulinum se vidisse dicant et ostendant locum versus meridiem ubi quondam viquerit, quem Grönsön vocant*" (p.4).
101. Stolpe.
102. De utgöra nämligen slutkapitlet: "*Si juweniles hasce lucubrationes benigne acceperis, cetera, quae de Birca nostra adhuc multa dici possunt, utpote, quae – – – odes sacra, quae muniumenta et denique, quo casu ceciderit, conabor, Deo juvante, dicere, adjiciendo alia observatu digna, una cum accurata mappa Geographica*" .
103. Bidr. till den nord. Ravhandelns Historie. Da. Vid. Selsk. Hist. og Philos. Afhandl. 5. 1836 p. 214. "Det här nämnda brefvet från Serenius innehåller möjligen äfven andra uppgifter af intresse beträffande öns arkeologiska förhållanden, men jag känner endast det af Werlauff anförde citatet." (Stolpe).
104. enl. brev, förvarat i Östergården å Björkö.
105. Holders ed. p. 281–285. VIII.
106. Sagan är den om Snio Sivaldsson i Halland och Sveakonungens gemål. Se härom t. ex. Suhm: Historie af Danmark, 1782, I p. 371 ff. Roligast läses historien hos Sjöborg (III p. 38), som tar saken på allvar (Björkö "då den förnämsta badinrättning i riket") eller hos Vallmark (nedan cit. arb. p. 70 ff. Björkö "ett slags saltsjöbad, ty utan tvifvel hade hon för ett vanligt sjöbad ej behöft resa så långt").
107. Inledning til Geographien öfwer Swerige. 1741, p. 41.
108. Jämför längre ned Wallmark. Jfr även Locc. Descr. Suec. p. 91.
109. Inv. 433. Ak. protok. den 16 maj, § 4.
110. Finnes tryckt i första bandet av K. Landtbruks-acad. Annaler 1813, p. 234–239.
111. Född i Sthlm. 1785. År 1816 kapten och 1818 major i Generalstaben. Blev till slut landshöfding på Gotland.
112. nedan cit. arb. p. 12.
113. Topgr. "Björkö".
114. Om icke Hadorph, jfr. ovan.
115. enl. hans egna ord i sin beskrivning, p. 12.
116. Samlingar för Nordens fornälskare I–III, 1822–30. Björkö (-Adelsö) behandlas i det 1830 utgivna tredje bandet p. 11–45, pl, 30–37. Själva öbeskrivningen upptar sidorna 11–22.

Källor och referenser

Dahlberg, E. 10/10 1690. brev till Örnhielm, KB.

Dahlström, G. J. 1817. Manus, KB.

Peringsköld, J. Monumenta bd 3, KB.

Rannsakningar effter Antiqviteter 1667–1684, KB.

•••

Arenius, J. 1717. *Exerecitium academicum de Fierdhundria.* Uppsala.

Berzelius, J. 1813. Undersökning af en serdeles frugtbärande jord, som i urminnes tider icke blifvit gödd, från den såkallade Byvreten i Bystads gärde på Björkö. I *Kongl. Svenska Landtbruks-Academiens Annaler.* Stockholm.

Celsius, O. 1785. *Swea Rikes Kyrko-Historia, ifrån år 828 til år 1000.* Lund.

Dahlberg, E. 1900. *Suecia antiqua et hodierna.* Stockholm.

Geete, R. 1902. *Helige mäns lefverne: jämte legender och järtecken.* I Svenska Fornskrifts Sällskapets Samlingar, häfte 121.

Hadorph, J. 1687. *Björköarätten*.

Hildebrand, H. 1872. Ett geografiskt arbete öfver Skandinavien. I *Geografiska sektionens tidskrift*, bd 1, no 2.

Hildebrand, H. 1908. *Minne af riksantikvarien Johannes Bureus*. Sv. Akademiens Handl. XXIII

Langebek, J. 1772–1878. *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*. Köpenhamn.

Loccenius, J. [U.å.] *Brevis Descriptio Suetiae*.

Mehmer, J. 1727. *Exerecitium academicum de Birka.* Uppsala.

Messenius, J. 1700–05. *Schondia illustrata.*

Messenius, J. 1704. *Sveopentaprotopolis.* Stockholm,

Montelius, O. 1872. Hvar låg Ansgarii Birka? *Ny Illustrerad tidning* 3/2.

Montelius, O. 1874. *Sveriges Forntid: försök till framställning af den svenska fornforskningens resultat*. Stockholm,

Olaus Petri, 1860. *Olai Petri Svenska Krönika. utgiven av G E Klemming*. Stockholm.

Rimbert. 1884. *Vita Anskarii: accedit vita Rimbertii.* Utgiven av G. Waitz. Hannover.

Rudbeck, G. 1679. *Atlantica*. Uppsala.

Saxonis Grammatici. 1886. *Gesta Danorum.* Utgiven av A. Holder. Strassburg.

Schlyter, C. J. 1879. Om den gamla af Adamus Bremensis omtalade staden Birkas belägenhet. I *Juridiska Afhandlingar,* häfte II. Lund.

Selling, D. 1942. Ett nyupptäckt manuskript rörande Björkö. *Fornvännen*.

Selling, D. 1945. *Alexander Seton som fornforskare.* Vitterhetsakademiens handlingar, bd 59.

Sjöborg, N. H. 1822–30. *Samlingar för Nordens fornälskare*. I–III.

Stavenow, L. 1907. Ericus Olai. I *Nordisk Familjebok*, bd 4, sp 775–778. Stockholm.

Stolpe, H. 1873. Naturhistoriska och archaeologiska undersökningar på Björö i Mälaren del II. I *Öfversigt af Kongl Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar.*

Stolpe, H. 1874. *Björkö-fyndet. Beskrifuing öfver fornsaker från Nordens yngre järnålder funna på Björkö i Mälaren.* Stockholm.

Suhm, P. F. 1782. *Historie af Danmark*. Band I. Köpenhavn.

Tuneld, E. 1741. *Geographien öfwer Swerige*. Stockholm.

Vallmark, P. A. 1845. *En resa på Mälaren. Första häftet. Resan från Stockholm till Björkön och Dalarön.* Stockholm.

Vallqvist, O. 1775. S*itu Bircae in SvioGothia Emporii Nobilissirni.* Uppsala.

Werlauff, E. C. 1836. Bidrag til den nordiske Ravhandels Historie. I *Kgl Danske Videnskaps Selskabets Philosophiske og Historiske Afhandlingar, band 5.* Köpenhavn.

Wiede, L. C. 1876. *Nytt svar på den gamla frågan: Hvar låg Ansgarii Birka?* (tidningsartikel) [uppgift saknas].

Worm, O. 1655. *Museum Wormianum.* Amsterdam/ Leiden.

Bilaga 1

Utdrag ur J. Hadorphs företal till Bjärköarätten, 1687

Den Öö som ännu heter Biörköö ... hwarest än synes 1. En Fästning eller Skantz på höga Bergzklippan wid Siön, med sina Wallar och twenne Ingångar rätt öfwer Staden, så at Huusen in til Skantzberget räckt hafwa, som Plantan aff Biörköön vthwijser, dher iagh för några åhr sedan warit och alt granneligen beskådat, och där Skantz Portarne hafwa stått, har iagh strax låtit gräfwa, och en Portnagel widh pass ett Qwarter diupt funnit, som af hoos fogade Affrijtning på andra sijdan, Lit: B. finnes. Nock en skeppsnagel Litt: H. det har och en Coll. Antiquitatum Medledamoot Mon:r Johan Peringer effter mig nylig sökt, och både funnit Makan af en sådan Nagel Litt: D. såsom och en Höska eller spenne af Järn, som synes warit brukat till Portens igensättiade Litt: E.

Der nidan för Skantzberget har Staden legat, hafwandes på Wänstra sijdan Skantzen sig till wärn och stora Siön, hwarest Stadzbryggian warit, på dhe andra sijdor är bara Öön med oländig Strand, at koma til Lädz. Teckn til Stadzens grund, fins där ännu swartaste Kohlen aff upbrände Husen, hwarest nu Bönderne hafwa sin fetaste Åcker där deras hwijtaste och bäste Sädh wäxer, hwilken Kohlgrund lärer synas alt in til Werldenes ända, och aldrig förwandlas kunna. Och ehuruwäl dhe äro sönderkiörde i så många hundrade åhr, och liggia som Miöhl, doch behålla lijkwäl sin swarta Färg oc Natur, så at Hästar och Folck som dheruthi gå, blifwa aldeles swarte om Fötterne och Beenen, som wore dhe Kohl nyligast dijt komne, sammaledes deras Åkerredskap, och hwad som kommer wid denne Kohlgrund. Den öfrige deelen af Stadzens Grund som icke har warit bränd, hafwa Bönderne rögdt sigh til Åker, som den brukas i denne dagh.

I förb:de swarta Åker hafwer iagh gått öfwer en Tima och sökt at finna Lijknelser effter någon Metall, aldenstund Bönderne hafwa migh sådant berättat, och iag fann der sielf Ett stycke af Malm såsom Lit: A. uthwijsar, noch ett smalt bårtråstat Knifz- blad Lit: G. En rund Twålsteen som dhe fordom brukat Lit: C. En Skiepz Nagel är och der upfunnen af ber:de min Medarbetare Lit: H. Men der Stadzbryggan warit widh Siön Norr om Skantzen, der finnes ännu i Watnet stora Ekepålar, der af iag ett stycke afstötte Lit: F. af hvilka Pålar en Fogde några åhr sedan öfwer Föringzöön, det är Swartsiölandet, har en stoor deel låtit vpdraga, och sällia i Stockholm til Snickare, som Bönderna wiste berätta. Der synes och ännu widh Stranden Vngsgrundar af Huus som der stått, så och många wissa Kännemärke til samma Stadh, at ehvem som annorlunda will här om döma, han weet intet hwadh han säger, in til des han til Orten kommer, och medh Ögonen får sielfwa Sanningen beskåda.

Der finnes ännu dhe otalige Ättehögar, som Stadz Inwånarne hafwa warit begrafne vthi, hwilka liggia baak för en smal Sandåhs Wäster Norr om Staden, der synes och ännu skurne Wägar genom Åhsen som Lijken hafwa buritz igenom från Staden, at aldrig ära flere Högar på ett ställe i Rijket, det iagh någon tijdh kunnat märkia, som nu snart i 16 åhr alt Svea och Göta Rijket har igenom farit, der finnes och ännu mycket Bärnsteen i Stranden, som åhrligen vpkastas af Siöbottnen, hwilken förmenes wara af strandade Skiep i fordom dagar dijt kommen, ty i Hedendomen hafwer Folcket mycket brukat Bärnsteen på sin Kroopp både för prydnat på Halsen och vthan på Kläderne så och för Sundheet skull, doch mena somblige at den Bärnsteen växer der vtht Siön, och vpkastas åhr ifrån åhr, af hwilken Bärnsteen iagh några stycken hafwer förwarat, som iagh der i Siöstranden sielf vpsökt hafwer, och der aff här 3:ne stycke lit: I. K. L. vthwijsar.

Här af är nu bewijst, at Biörköö gambla Stad har legat hoos oss här uppe i Swerige, och allom så bekänd, som wårom Grannom det gambla Låtre som Dan först bygde på Zeland för Sigtuna hoos oss, som Oden först giorde sigh til Boställe, som nu öde ligger, så at Biörköö kan ännu aff alla misstrogna hoos oss igenfinnas och beskådas, som willia dem besichtiga, och Stadzens Belägenheet med toma ställen jämnföra. Men af hwad Orsak dhe gambla Swenske hafwa så långt

vpp afsijdes lagt denne Stadh ifrå alla Landz Wägar eller Siökanter på en så aflägsen Ort, det kan man icke annar Orsak finna til, än at dhe sökt der medh roligheeten och säkerheeten, ty widh samma Öö är ingen godh Hampn at liggia medh Skiepp och Farkostar, för stoor Storm af Biörköofierden, icke heller godh Strand at komma till Landz medh Farkostar, vthan allena widh Stadzbryggan der Skantzen ligger, så at dhe allena synas hafwa sökt här med som sades, sin Säkerhet, det och Adamus Bremensis stadfäster, så at Uthländske hafwa mycket dijt sökt för den skull, men åth Agnefit eller Stockholms Leden, hafwa dhe minst hafft sin Uth- och Insegling för osäkerheeten skull, men måst åth Tällie, som ligger allena halfanner Mijl ifrån Biörköö, hwarest dhe hafwa hafft sit niderlagh och öfwerfart, och mellan sigh och Tällie hafwa dhe hafft en stark Fästning på den tijden, at Fienderne ther icke framkomma måtte, nembl. Carlsholm mitt emot Lina Säterij, nästan en Fierdingzwäg ifrån Tällie, der ännu ett trångt Sund är iempte Fästningen, som än synes i denne dagh, hwarest dhe gambla hafwa läste Bomar hafft öfwer och under Watnet, at ingen måtte okunnigt der framkomma, och på det sätt syntes Tälge hafwa sin första vpkomst, och sedan tilwäxt af dem som ifrån Biörköö dijt flytt, tå Staden föröddes. Och således hafwa Biörköö-boerna hafft största Säkerheet å den sijdan, men mästa Osäkerheten ifrån Agnefit eller Stockholms vpfarten, hwar igenom Esterne, Finnarne och andra Siöfiender, hafwa inkommit och Mälaren skiöflat, som Historierne nogsampt förmäla. Såsom nu thenne Stadh har warit en stoor ock märkelig Hufwudstadh i Swerige, så har den och hafft sin egen Stadz-Rätt eller Stadhs-Lagh, äfwen som Lödöse har haft sin Rätt, Sigtuna sin, och Stockholm effter Biörköö vndergång fått dess Lagh. Denne Biörköö Lagh har nu långan tijdh warit oss förborgat, men Nampnet wäl bekant, ty Biörköö Lagz Nampnet fins offta sätt framman för wår nu öflige Stadz Lagh, af Orsak ar wår Stadz Lagh är dhe fläste wääl tagen af gamble Biörköö Lagen, och äre twenne Rum märkelige vthi denne Lagh.

Bilaga 2

Brevkoncept från J. Hadorph till C. Gripenhielm, 1687

Welborne hr Baron och director
Såsom iag fornummit hafwer att hr Baron hafwer tänkt låta landtmätare denna tijdh företaga sig Mälare Öijarnes reviderande, och nättare af tagande än för detta skiedt ähr, och jag nu denne tijd publicerar den gamble Biörköö lagh, hwar till iag och wille utsticka låta Biörköön sökiandes för den skuld gerna få en god Copia af dess afritning utfört g^{n} landmätare Contoiret, men som mig dher suarat är, att den planta som dher fins, är icke aldeles corret, uthan måste omrijtas, och att sådant skulle med flera öijar nu skiee i denne sommar: altså inkommer iag hoos hr Baron och directoren medh denna min tienstliga skrifvelse och bedher, att hr Baron och directoren täckes wara så godh och förordna någon snell karl, som detta fordersammast förrättar, hwar och iag sedan kunde en Copia bekomma, der iag medh alla tomma ställen af Gambla staden kunde få illustrera och utsticka låta, att dher medh wijsa thet samme gamble stadh hoos oss i Suerige legat, och icke som några danske uelat till andre orter förryckia. Och som detta länder till h. K.M^{tt}; tienst och fäderneslandsens heder så förmodar iag äfwen ha så mycket snarare bifall huar emoot iagh förblifwer

hr Baron och directorens
Skyldige Tienare J. H.
Stockh. 2 Junij 1687.

Bilaga 3

Förslag till kontrakt mellan Hadorph och E. Reitz, 1689.

Tillstår undertecknat att hafua till Kongl. M^{tt} tienst foranordnat medh Studioso Mons. Errick Reitz att utsticka Biörköö afrijtade tafla i koppar, huar till iag honom plåten uäl pollerat lefuerera skall, och dher före gifua i arbetzlön fyratijo otta daler Kopp^{mt}, medh dhet förordh, att han skall be^{te} Tafla så nätt och wäl utsticka som den rijtat

är och i ingen måtto den förwärra, i Stickningen, men så diupt och uäl den giöra, att dher af till 600 exemplar uäl tryckas kunna efter af Biörköö lagboken så många exemplar uplagde ähre att nu bete Studiosus för dette arbete skall sin ricktige betalning niuta, och han mig dher emoot försäkrar att Taflan efter detta Contract uäl förfärdiga eller stå för skadan det stadfästa vi bägge medh våra nampn härunder. Stockh. den 6 Martij 1689.

Bilaga 4

Utdrag ur J. Peringskölds "Swea och Gothernas Minnings-Märken". (KB)

"Men Biörköön, som af Inwånarna kallas Bylande (:thet är Stadzlandet:) och nu är ihopgrodt med en annan i Söderen belägen skogwuxen öö Grönsö benemd, begge knapt en ottendedehls mijl stoorr: hafwer fordom hysat □och burit Sweriges gambla hufwud Stad, af sin fordom stora handel kallader Birka eller Birköö, spisar och uppehåller nu allenast twå Skatte och Tree Frälse Bondegårdar, hwilka dock på söder sijdan ifrån rätta uhrgambla Bystadzplatzen upbygde äre. Sielwa Rummet där Staden fordom stått, behåller fuller ännu sitt gambla nampn kallat Bystaden, fast Bönderne den uprögt till en sköön fruchtbar åker" – – –

Vidare talar han om borgen, den "så kallade Borg", dit man plägade "taga sin tillflycht – – – och där om – – – tillsluta Borgarlukan eller Porten, effter hwilken iämwähl ännu effterdömen synas, föruthan det att iag åhr 1686 d. 6 Maij hafwer sielf wid Jordens upkastning, af Bondens Erich Anderssons tillhiälp, med en spade, uhti Ingången funnit både en råstig Järnnagel och Märla, med många Ekekåhl" – – –

Sist nämner han "De öfwer tusende så wähl kring Borgen och wid Söder udden Agnholmen, som på Nordost udden Kugghamn, och allt intill den så kallade Galgslätan och Offer Lunden, fordom upkastade Ättebackar och begrafningsplatzar, – – –".

Bilaga 5

G. J. Dahlström Anteckningar öfver Björkön i Mälaren år 1817. Avskrift i K. Bibl. efter origin. i Ups.

Björkön, belägen i södra Björköfjärden af Mälaren, är vid pass en half mil lång och skild från Adelsö, det närmast belägna land, genom ett smalt sund. En tredjedel af ön är skogbewäxt, och det öfriga, som icke är åker eller äng, är swedjat och således i öppen dag framställer det, som i något afseende är anmärkningsvärdt, och är såsom det för närwarande befinnes, följande:

Bystan, eller Swarta jorden.

Af Björkö storgärde: som sträcker sig från byn till sundet mellan Adelsö och Björkö, kallas den delen, som ligger närmast sjön, Bystan. Detta åkerstycke består af 11 1/2 tunneland swartmylla; hwilken är så fullkomlig, att den aldrig gödes, oaktadt det händt, att den blifwit flera år å rad besådd. Häraf torde man kunna sluta, att den till större delen utgöres af animaliska förrutnelser. Då man nedgräfwer wid pass en och en half aln, träffas öfwerallt under denna jord ett lager af menniskoben, hwaribland icke sällan brynstenar, som synas warit nyttjade, och åtskilliga sorter flintor. Under detta lager finner man reguliera stenläggningar, såsom efter gator, hwilka stenläggningar merändels sträcka sig utföre till sjön. – För twenne år sedan, då ett stenrös skulle borttagas för ett dike, som skulle framsträckas därigenom, fann man derunder ett fullkomligt benrangel efter en fullwuxen menniska, öfwer hwars hufwud låg liksom en rund skål, hwilken likwäl war så murken, att den genast sönderföll; – dock tycktes den wara gjord af någon metall liknande koppar. –

I den nedanföreliggande wiken är den stranden, hwarest bernsten hittas, hwilken uppwräkes af wågorne under starkare blåst af nordan. Denna bernsten, hwaraf man sällan hittar mycket på en gång, är dels arbetad i perlor, kors, flerkantige bitar, dels oarbetad i något större stycken. Från denna wik har förmodligen fordom gått

någon stenbro, som combinerat Björkön med Adelsö, emedan flera stenläggningar synas i stranden, samt wid lugnt och klart wäder synes åtskilliga rader af stora pålar i sjön, hwilka ofta fastna i böndernes notar, och synas wara af ek, hwilken af tiden och wattnet är så swart och hård nästan som ebenholtz. Dylika pålar upfiskadas äfwen understundom på Adelsöstranden, men jag har derstädes icke kunnat uptäcka några motswarande stenläggningar.

Borg-Skans.

Denna skans är det mäst bibehållna minnesmärke efter forntiden. Den är i längden 208 alnar. Wallen är wid pass 3 a 4 alnar hög från inre sidan. Den är belägen på en högd på westra sidan af Bystan. Ett berg, som är ganska högt och twärbrant, gör densamma otillgänglig från sjösidan och från de andra sidorne afhöll den höga wallen. Spår efter trenne ingångar på wallarne äro ganska tydliga, nemligen en norrut, en öster ut och en söder ut. Berget är så högt, att man från det samma har en utsigt öfwer tre mil. Man ser där kring sig Björkfjärdarne, Telge-wiken, som ligger på en knapp half-mils afstånd derifrån, och äfwen öppningen af segelleden till Stregnäs, Mariæfred och Enköping. Midt öfwer på andra sidan af swartmyllan synes äfwen lemningar efter en wall, som gått i en rät liniea ända till sjön. Äfwen denna är afbryten af många ingångar. Nedanför denna wall synes ett stycke derifrån en upgräfd damm, hwilken ännu höst och wår håller watten.

Ätte-högar

Nästan hela ön är betäckt med grafhögar. De ställen, hvarest de äro till större myckenhet, ses tecknade på kartan, och hwarest man äfwen igenfinner åtskilliga Brautastenar. Dock är märkeligt, att öster om det stora gärdet ligga twenne högar ensamne, hwilka äro de största, som man träffar på Björkön. Äfwensom mellan dem är en rundel af upresta stenar med en högre brautasten i medelpunkten. På åtskilliga ställen synes spår efter gräfningar i högarne, och på sednare åren har detta äfwen blifwit gjordt, men endast af lycksökare, hwilka ingenting funnit, utan snarare genom oförsiktighet förstört urnor och andra saker, som kunnat wara interesanta att hafwa i behåll. Högarne bestå, som wanligt, af sammanfördt grus och sten, och då man kommit närmare jordytan, är att litet hwalf af lagd sten, under hwilket urnan är satt. Man träffar nu mera sällan någon hel urna, utan under stenarne ligga bitarne, kol, ben och ofta perlor, flintor, kammar och stycken af åtskilliga förtärda metaller. Likwäl hittades för 2 år sedan en hel urna som såldes åt Riks-Archivarien Hallenberg.

Ingas Graf.

Midt uti Björkö-storskog är en ganska stor stenhög, på hwilken wäxer en stor tall. Denna hög kallas Drottning Ingas graf. En mycket gammal gubbe har berättat mig, att för längre tid tillbaka har en bonde i den så kallade Ingas graf hittat en kopparkista, uti hwilken legat ett benrangel efter en menniska, om hwars lif warit en bred gördel af guld. Denna gördel tillika med kistan har bonden tagit, och af den sednare låtit förfärdiga åtskilliga kopparkäril. Gördeln har dess dotter en söndag haft om lifwet i kyrkan, hwilket en af Carl XII:s Officerare wid namn Bergfeldt, som den tiden bott i Hofgården, fått se och af bonden tillhandlat sig denna gördel. Många resande hafwa besett denna grafhög, hwarföre den tallen, som wäxer midt i stenhögen, och några där omkring stående träd äro fullristade af namn.

Byn.

Björkö by består af 10 grannar, är ganska wäl bebyggd och har goda frugtträdgårdar. Såsom sällsynt i Mälaren bör anmärkas, att på Björkön wäxer ingen björkskog, utan endast några små buskar träffar man på några få ställen.

Den mindre kartan, öfwer hela Björkön, är copierad i dubbel Scala mot originalet af I. Forsell, Löjtnant wid armeens flotta, efter en karta öfwer mälaren, som är författad på Bergsrådet Friherre Hermelins bekostnad af några officerare wid nämnde flotta, som i slutet af förflutna decenniet afmätte och pejlade Mälaren. Denna noggranna och goda karta har likwäl ej ännu blifwit grawerad och utgifwen.* Den öfwer den märkwärdigaste delen af ön i wida större Scala,

har jag efter gjorda mätningar på stället i sommar författat, på det att föremålen må mera redigt åtskiljas, och som i anseende till läget, af hwad som finnes märkwärdigt, jag tror skall wara pålitlig.

På Adelsön wid Kyrkbyn, kallad Hofgården, äro ganska tydliga ruiner efter ett slott, troligt hwarest Magnus Ladulås wistades, som beläget på en hög udde har den skönaste utsigt. Ganska mycket af murarne är ännu qwar, som i anseende till tjockleken, de stora gråstenarne och det fasta murbruket, som nästan är förstenadt, tyckes ännu för några århundraden blifwa ett tydligt minnesmärke af en swunnen forntid. På åtskilliga ställen synes små hwalf, som gått in under jorden, och omkring ruinerne äro åtskilliga wallar, som liksom i trappsteg sluta sig mot sjön. –

Från denna udde sträcka sig in i viken nio små skär i en krokig linea wid pass 50 alnar från landet, på hwilka synes åtskilliga stenläggningar, och hafwa dessa förmodeligen tjänat till skygd för den innanför liggande hamnen.

Ganska tydliga minnesmärken efter 3ne Skansar finnes på Adelsö, af hwilka den första, som är störst, är belägen på Stenby ägor, ett Säterie tillhörande Capitainen Friherre Palmqvist. Denna skans är nästan 4kantig, hwaraf den wästra sidan är otillgängelig genom ett nästan lodrätt brant berg, men de öfriga befästade med en 4 alnar hög mur af gråsten, och dessutom den sidan, hwarpå ingången warit, en Courtine af 2 alnars högd. Dessa murar utgöra i omkrets 300 alnar. De öfriga 2:ne äro belägna på höga berg på Mälby och Hallsta ägor och äro nästan af dylik figur, upkastade af gråsten.

Nästan öfwer hela ön finner man ättehögar och besynnerliga stenläggningar efter forntiden. De märkwärdigaste högar äro likwäl wid kyrkan 3:ne, som äro nästan så wida och stora som de wid Gamla Upsala. Inga runstenar har man hwarken på Björkön eller Adelsön kunnat upptäcka, utom en bredwid ruinerne af det gamla slottet, hwarpå man finner otydliga spår efter runor. * En copia deraf åtföljer denna afskrift.

Iakttagelser på Björkö

[En redogörelse från 1925]

Gustaf Hallström

FÖLJANDE TEXT är med ett följebrev riktad till riksantikvarien ”…med iakttagelser rörande befästningar och huslämningar på Björkö samt med förslag till kommande fältarbeten därstädes”. (ATA dnr 2978, 1925.)

Rubriken ”Iakttagelser på Björkö” är redaktionens. I texten nämns bilagda kartor och skisser, och i för hand tillagda anteckningar i marginalen till det maskinskrivna originalet räknar förf. upp sex bilagor. Endast bilaga VI har återfunnits i ATA och återges nedan.

Red.

Under vandringar på Björkö den 20 september [1925] påvisades jag av min bror konstnären Gunnar Hallström å det starkt avsmalnande gravområdet väster om och nedanför södra delen av borgberget en stenrad, vilken av min bror antogs vara en huslämning, som ej tidigare skulle vara känd. Den hade framkommit under årets röjningsarbeten. Den framträder som en uppfylld terrasskant, begränsad utåt (västerut) av en slänt, bestående av grova block, som ligga i rak linje, parallellt med den ett stycke nedanför liggande strandterrassen. Gravar av flera slag ligga ovanför och nedanför terrasskanten liksom även på sidorna. Längden torde vara c:a 20 m. En svag antydan till hörn inåt (österut) syntes i södra ändan.

Som huslämning fann jag företeelsen något besynnerlig genom sin ensidighet och relativa smalhet samt därigenom att en större gravhög sköt in på den ovanifrån. Då vi fortsatte norrut syntes strax intill och i samma läge (dock obetydligt lägre) och riktning en alldeles likartad bildning, men bågformig, också bildad av blockstenar och utfylld som en terrass omkring 15 m. lång. Ej heller denna bildning kunde jag förklara som huslämning. Grav var det heller icke gärna.

Efter aktpågivande av läget och terrängen i sin helhet tror jag mig emellertid ha kommit fram till en mer plausibel förklaring av dessa fornlämningar. Jag tror att de äro rester av utanverk till den ovanför liggande borgen, att de alltså haft en fortifikatorisk betydelse. Vid en tid då vattnet gick 3–4 m. högre än nu låg stranden strax nedanför den strandterrass ned till vars kant gravfältet nu sträcker sig. En landstigning vore här mycket lätt och likaså en uppmarsch mot borgens svagaste parti, dess södra vallböjning. Jag tänker mig möjligheten av att man på den rätta höga brinken över den dåtida stranden anlagt några skyddsvärn för att ta emot ett första anfall. Dessa skyddsvärn behöva ej ha varit sammanhängande utan anlagts så att de kunnat hysa smärre grupper av försvarare. De ha utgjorts av träpalissader på utkanten av små plana terrasser, men stående innanför de grova stenarna i terrasskanten.

Följande denna tankegång fortsatte vi norrut fram till bergsidan och funno även där en tydlig om och oregelbunden rad av stenblock. Denna rad utgick från berget och löpte i riktning mot de två föregående. Markens lutning var här en annan, varför någon terrassering icke varit nödvändig. På bilagda kopia av fornlämningskarta över Björkö, utförd på 1880-talet av J. Nordstrand finnas de två förstnämnda stenraderna utmärkta sedan gammalt. Den tredje är antydd med rödkrita.

På e.m. beslöt jag, med minne av en del tidigare iakttagelser på nordöstra och norra sidan borgen, att fortsätta den fortifikatoriska tankegången och se om något genomtänkt system för utanverk kunde spåras för hela borganläggningen.

Jag uppsökte då först ”uppgången” från V. till planen framför norra borgporten. Denna plan ligger på 22,5 m. höjd över Mälarens yta samt dominerar hela stadsområdet. Det var alltså en viktig plats som man har all anledning förutsätta att man icke lämnat alldeles skyddslös för en angripande fiende. Under det att sluttningen från planen åt staden till (åt öster) är relativt obetydlig, är sluttningen mot väster och norr skarp och delvis går här berggrund i dagen. Dessa bergpartier ha dock icke den stupande karaktär, ej heller höjd, som borgberget, men här bildas i alla fall en av naturen själv relativt lättförsvarad glacis, vilken kan tänkas förstärkt i överkanten med palissader. Spår av stenrader för dylika kunna dock ej anträffas i markytan annat än på två ställen varom mera nedan. Från V. kommer man upp på denna platå genom en bred sänka mellan borgberget och nyssnämnda glacis, en sänka som smalnar av betydligt ju högre man kommer (jfr. bilagda skiss). Lägst nere (mellan den lilla stigen efter stranden och själva stranden) har marken ett utseende som ej är fullt naturligt. Det är möjligt att här kan vara en stor och bred utfyllnad. Dess höjd torde dock knappast uppgå till 3 m. ö. vattenytan.

Ungefär mitt i ”passet” stöter man på en oregelbunden terrasskant tvärs för sluttningen. Den går dock icke över hela sänkan utan endast dess norra del, där det sålunda bildas en jämn liten plan (14,5 m. över vattenytan) med insidorna stödda mot passets stigande partier och med bestämd avsats mot dess sjunkande. Denna plan är det som Stolpe kallade ”likbränningsplatsen” och bär nr 596 i hans utgrävningsprotokoll. Stiger man längre upp har man att passera en tydlig stenblockrad i sänkans längdriktning och efter dess högra sida, följande sänkans lutning. Möjligen avslutas den nedåt med en kort tvärrad i vinkel åt S. Vinkelrätt åt N mot denna lägre blockrads övre ända går en tydlig rad av större stenar tvärs över det här smalaste partiet av sänkan, som f. ö. slutar därstädes. Man är nu uppe på den något kullriga ”planen” norr om borgvallen.

Att dessa stenrader äro lagda av människohand i gammal tid är otvivelaktigt. Troligt är att man genom grävningar skall kunna få fram ännu mer av dylika anläggningar. Vid slutet av sänkan mot foten av borgberget tycktes mig som om här befintlig sten (större och mindre) kan tolkas som uppkommen genom upprensning av den nedre delen av den stigande sänkan eller uppgången.

Beträffande ”likbränningsplatsen” så kan ju dess funktion synas klar om man godtager Stolpes förklaring. Men denna har aldrig någonsin tilltalat mig riktigt. Orsaken till mitt tvivel har varit att närmaste gravfält – det uppe på planen ovanför – mest innehåller skelettgravar och att alltså de brända kvarlevorna av de döda skulle ha förts till längre ifrån bålplatsen belägna gravfält (det närmaste SV. och S. om borgberget). Platsens utomordentligt vackra läge med amfiteatraliskt stigande marker innanför för åskådande människohopar kan dock tänkas ha inverkat, men sådan plats skulle med fördel – och med mindre eldfara för staden – ha kunnat utväljas söder eller sydväst om borgen. Ett lika viktigt skäl mot teorien av bålbränningsplats är ju den att de flesta likbränningar under vikingatiden synas ha försiggått på den plats där sedan högen uppkastats. Rent principiellt synes mig också ett sådant tillvägagångssätt vara det enda riktiga, då därigenom hela bålets och alla den dödes rester in i det minsta komma att stanna på ett ställe, i samma grav.*

Den grävning Stolpe utförde å denna plats är tyvärr icke närmare omnämnd i hans anteckningar. Av några planskisser synes emellertid att han upptagit åtskilliga grävningsgropar av vilka den största varit ungefär 5 kvm. Bl. a. påträffade han här groparna efter ett stort antal i den ursprungliga marken nedslagna stolpar (jfr. bilagd kopia). Hans eget uttryck ”störar” passar icke, då de haft en grovlek av 10 –30 cm. Av en profilskiss (jfr. bilagd kopia) framgår att den ursprungliga marken här täcktes av ett mer än metertjockt lager, som underst består av ett hårt packat lager av aska, kol och bensmulor, vilket följes av ett tätt stenlager, omkring 2,5 fot mäktigt. Stenarna voro i allmänhet omkring en fot i genomskärning. Men även större och framförallt mindre sten i mängd förekom. Det brända lagret var 18–22 cm. tjockt och dess övre parti var till 4,5 cm:s djup alldeles vitt (aska antagligen), varefter följde ett svart parti, 3 cm. tjockt. Sedan följde tunnare (svarta?) skikt, som gingo i varandra. Det enda ställe där jag kan finna att Stolpe i sina tryckta uppsatser nämnt platsen, är hans Vägledning (p.14). Han säger där att lagret var utbrett över en yta av ungefär 50 kv. fot (c:a 5 kvm.) ”under lagret voro i sjelfva alfven urgräfda en mängd små hålor, påtagligen för störar, som antagligen haft till uppgift att hålla tillsamman veden under förbränningen”.

Huru det brända lagret skall förklaras lämnar jag t.v. därhän. Det är ju möjligt att här varit en bålplats, varpå ju också bensmulorna kunna tyda. Kanske också att stolparna höra tillsammans med detta lager. Men det tjocka stentäcket ovanpå brandlagret kan omöjligt tänkas höra samman med en bålplats, utan är synbarligen att betrakta som en utfyllnad i en eller annan avsikt. Att utfyllnaden är gammal visar fyndet av en bronsarmring alldeles på densamma.

Här krävas utförliga och noggranna grävningar över hela backen. Det synes mig påtagligt att utfyllnaden gjorts för något byggnadsverk, antagligast (om ock ej alldeles säkert) med fortifikatorisk betydelse. Möjligen har stolpverket ingått i denna anläggning. Detta byggnadsverk behöver ej ha bestått av annat än ett palissadverk byggt i vinkel, alltså riktat dels ned mot backen, dels mot den del av uppgången som var fri. M.a.o. den har dels bjudit motstånd mot ett anfall i fronten, dels i flanken på en stormande fiende.

Samma flankerande funktion har den palissad haft som jag tänker mig stödd på stenraden längre upp. Men t.h. i uppgången och längst upp är den korta tvärraden stenar rester efter det sista utanverket vid denna uppgång. Även här har alltså varit en vinkelanordning, men omvänd mot den föregående. Bilagda kartkopia visar anläggningens system.

Om min tankegång är riktig synes mig att här funnits ett ingalunda föraktligt försvarsarbete nedlagt, med god blick för de defensiva möjligheterna i terrängen. Över huvudena på försvarna innanför palissaderna, vilka väl böra tänkas ha kämpat med tunga handvapen, ha kastvapen kunnat slungas i mängder från de högre terrängpartierna, särskilt från borgberget, som reser sig ett 10-tal m. över stenraderna.

Man får icke alldeles frånse en annan möjlighet till förklaring av dessa lämningar. Det är ju möjligt att de äro rester av byggnadsverk med mer festivitasprägel över sig. Så har jag för ett 15-tal år sedan tänkt mig dem vid mina terrängundersökningar. Alltså ett slags – *sit venia verbo* – propyleer av blygsam och barbarisk art. Även godtagandet av en sådan tankegång kräver att undersökningar göras på platsen.

Som ovan nämndes finnas synliga lämningar efter försvarsanordningar efter kanterna av den höga och kullriga platån norr om borgen endast på ett ställe till. Det är då man kommer på platåns norra nedsluttning (mot nuvarande ångbåtsbryggan). Här finnas i själva brytningen mellan den sjunkande platån och en naturlig skarp brink (gammal strandkant?) en rad grova stenar i markytan. Denna stenrad utgår från nordvästra hörnet av svarta jorden i rak linje med svarta jordens norra begränsningslinje och går omkring 20 m. i västlig (SV) riktning. Här är en utmärkt plats för en försvarsanordning av palissadtyp. Möjligt är att man genom grävningar kunde finna stenraden fortsätta än längre åt SV och sedan S. på kanten av den här än mer branta brinken. Den senare blir här längre bort också

högre, emedan den norrut belägna tydliga strandterrassen nedanför nyssnämnda brink nu går ihop med denna. En landning här, nedanför denna högre strandbrink, var kanske allt för vansklig, varför ett palissadverk därovanför ej varit så behövligt. I norr (ovanför nuvarande bryggan) var den däremot mera påkallad, tack vare förekomsten av den lägre strandterrassen därstädes (jfr. den bilagda skissen).

Här ansluter sig nu också staden direkt till dessa ”utanverk” och jag antar att en palissad efter hela dess sjösida funnits. Som bekant är det en bestämd strandbrink som begränsar hela Svarta jorden åt detta håll. I början (räknat från det SV. hörnet) ses en snedrad stenblock som kanske också spelat en roll i den fortifikatoriska tankegången hos de gamla Birkaborna. Den ligger just där den bör ligga för att skydda den forntida smala strandremsan nedanför staden för ett anfall från den farliga udden (nuvarande bryggan). Röjningar här i själva strandbrinken nedanför Svarta jorden vore högligen önskliga, liksom även en del grävningar.

Jag kunde icke underlåta att besöka även den motsatta ändan av ”sjöfronten”. Förhållandena där ha alltid synts mig underliga. Den östra stadsvallen går här ned över den gamla strandterrassen. Svarta jorden, som aldrig når fram till denna östra vall, håller sig här nere på ett än längre avstånd än vanligt från densamma, så att här bildas en rätt stor svag grässluttning mellan åkerfälten och vallen. En grävning härstädes för att utröna Svarta jordens utsträckning (liksom även högre upp) vore av stort intresse. På denna grässluttning finnas ej heller så många synliga gravar och flatmarksgravar äro ej alls tillfinnandes. Det finns utom några gravhögar blott några väldiga stenrader eller rättare sagt stensträngar, som löpa efter nordostkanten av Svarta jorden vinkelrätt mot den gamla strandbrinken och sluta ungefär i denna på 5 m:s höjd över vattnet. Dessa stenrader bilda de figurer som synas på bilagd skiss.

Dessa lämningar ha alltid ådragit sig min undran. De kunna icke utan vidare förklaras som husgrunder, en förklaring vartill eljest den större figurens form inbjuder. Den ligger nämligen på alldeles för sluttande mark (i figurens längdriktning). Däremot torde dimensionerna, trots att de äro kraftiga, icke utgöra något hinder för huslämningsteorien. Längden av den större rektangeln är c:a 40 m. inre bredd c:a 15 m.

Jag anser snarast att här föreligga lämningarna efter ett komplex av byggnadsverk, i vilket då även ett och annat hus kunnat ingå – anlagt i försvarssyfte. Här skulle efter denna tankegång ett slutet starkt palissadverk ha funnits, möjligen kombinerat med något timmerverk, ”blockhus” eller dylikt. Kanske även här (jfr. vad ovan sagts om borgen) varit en uppfart från stranden och att särskild denna punkt därför blivit befäst. Att märka är att i Birka-tid en låg udde måste ha stucket ut i sjön just i stenläggningens riktning, vilken udde böjt av åt väster åtminstone i form av en bank, varigenom en liten hamn bildats, bättre skyddad än andra vikar på denna strand.

Mellan detta byggnadsverk och vallen är en så märkbar fattigdom på gravar, särskilt i ögonen fallande på denna del av ön där eljest gravarna formligt trängas med varandra, att man icke kan undgå att fråga sig om ej detta har någon bestämd mening.

Om man fortsätter i den stora stenläggningens längdriktning uppåt backen träffar man först omedelbart intill denna en dylik stenläggning i vinkelform med planering innanför samt omkr. 17 m. lä[n]gre upp yttersta ändan av en ganska egendomlig i huvudsak rektangulär låg terrass som skjuter ut direkt från östra stadsvallen. Denna terrass har jag själv alltid ansett utgöra lämningar efter något hus, men anser nu lika möjligt att den kan ha ingått i det system försvarsverk jag har skisserat. Hela längden av dylika på denna plats, räknat från vallen och ned till den gamla stranden är ungefär 115–120 m. med avbrott bara på ett ställe med c:a 17 m. Detta avbrott är emellertid räknat efter ytföreteelserna. En grävning här skulle kanske helt utfylla denna ”lucka”.

En undersökning av strandterrasskanten mellan det nyss beskrivna byggnadsverkets nederända och östra stadsvallens avslutning vore av intresse för att få konstaterat i vad mån här funnits någon palissad eller liknande anordning.

Otvivelaktigt skulle en noggrann undersökning av Birkamarken kombinerad med friläggande grävningar lämna till resultat åtskilligt fler företeelser av liknande slag som dem jag ovan berört. Detta såväl beträffande av mig nu genomgångna partier som andra. Bland de senare vill jag fästa uppmärksamheten vid ett område, där man genom grävningar kanske skulle få klarlagd ett av de mer gåtfulla problemen rörande Birkabefästningarna. Jag menar hur den östra stadsvallens fortsättning söderut gestaltat sig. Vallen tar slut där åkrarna börja och endast ett och annat impediment i åkrarna kan – om ock med stor tvekan än så länge – tolkas som rester av en förstörd befästningslinje. Den östra stadsvallen bör efter allt sunt förnuft att döma på ett eller annat sätt ha fortsatt sin båge tills den nått borgvallen. Material till en vall av samma och än större dimensioner än den nu synliga har ju funnits i överflöd. Varför har icke en sådan vall uppförts? Att den helt och hållet skulle ha förstörts och försvunnit anser jag uteslutet. Däremot är det möjligt att här i st.f. en vall gått ett kraftigt palissadverk. Dettas fundament kan dels ha förstörts, dels ligga under åkerns yta.

Ett annat och länge känt önskemål är att få själva de stora vallarna undersökta, såväl borgvallen som östra stadsvallen, för att få deras byggnad klarlagd i detalj samt klarhet i huru en eventuell överbyggnad varit beskaffad. Vallarna på Birka äro ju bland de mäktigaste fornlämningar vi äga i landet, men vi veta praktiskt taget föga om deras byggnad eller deras en gång varande utseende. Här och var – särskilt å östra stadsvallen – förekomma utvidgningar, som kunna ha utgjort underlag för smärre byggnadsverk, kanske blockhus eller torn av timmer. Där fann Stolpe ofta vid letande efter skelettgravar – vilka till icke ringa mängd också anträffades i vallen – lämningar efter båtar, som möjligen varit stjälpta över vallen till ett skyndsamt förstärkande av densamma. Allt detta är oklara, men intressanta frågor. Jag har på vidliggande kartkopior på ett par sträckningar av vallarna – borgen lika väl som stadsvallen – även överfört några av de tydligaste å originalkartorna befintliga i vallarnas överyta synliga stenarna. Av dessa partier ses hur dessa stenar ordna sig i ett par, stort sett parallella rader. Det synes mig som om man häri kunde se ett tecken till att man uppe på vallarna haft ett dubbelt, smalt palissadverk för försvararna – eller möjligen en långsträckt gång på vilken kanske en överskjutande överbyggnad vilat.

Det synes ej alldeles otroligt att östra stadsvallen är av yngre datum än de övriga befästningsanläggningarna. Vid sökande efter skelettgravar fann Stolpe nämligen på flera ställen skelettgravar under vallen utan att man i vallen själv kunde se spår av att gravar fanns därunder. Kanske här ligger förklaringen till varför vallen ej är större än den är. Den kanske aldrig hann bli färdig. Däremot är borgvallen av den art att den kan förutsättas vara ganska gammal, kanske rent av äldre än staden själv, om den också kunnat bli påbyggd och förstärkt senare. Hela dess anläggning visar på den typ av befästningar som var vanlig i Sverige redan under äldre folkvandringstid. I skydd av denna borg har staden kanske vuxit upp från en ringa början.

I allmänhet saknas ju lämningar efter den gamla stadens hus. Vad som ännu kan finnas i Svarta jorden ligger dolt under dess yta. Emellertid finnas efter insidan av östra vallen ett antal stenläggningar, som ha utseende som husgrunder (och uppfattas också så av Stolpe). Jfr. bilagda karkopia. Att skelettgravar anträffats i dessa betyder ingalunda att de från början avsetts som gravplatser. Det är nämligen uppenbart att markutrymmet för gravar till sist synes ha blivit så knappt att man placerade gravarna var som helst, till och med i vallen och i tidigare gravhögar för brända lik. Husgrunderna kunna även vara yngre än gravarna. Vad funktion dessa eventuella hus intill vallen haft undandrar sig givetvis vårt omdöme innangrävningar skett. Anmärkningsvärt är att de endast träffas på den inre sidan av vallen.

Åtminstone en säker hustomtning finnes på ön. Den ligger längst i norr i det s.k. Steffanssons hemland alldeles intill gränsen mot Kalvhagen. Jfr. bilagda kartkopia. Trots att Stolpe har den upptagen på sin karta, nämner han den icke så vitt jag kunnat finna med ett ord, varför jag drar den slutsatsen att han icke tänkt sig den som hus-

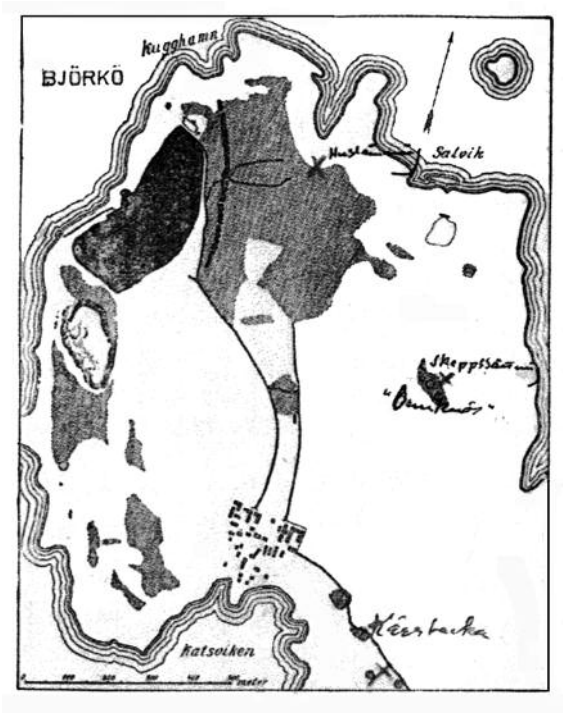

[FIGUR 1; HALLSTRÖMS BILAGA VI]

grund. Han borde eljest ha nämnt i den samband med liknande företeelser i sin Vägledning (p. 5). På grund därav blev det en angenäm överraskning då jag en gång för c:a 15 år sedan helt oförmodat stötte på den i den snåriga skogen. Den har nu blivit alldeles frilagd av den pågående röjningen och framträder som grunden till en präktig byggnad c:a 30 m. lång och 9 –14 m. bred med kraftiga block och plan utfyllning mellan dessa. En liten provgrop jag tog upp för många år sedan visade ett kraftigt kollager ända upp i överytan. En undersökning av denna husgrund har länge varit önskad och önskvärdheten därav stegras än mer genom den form husgrunden har. (Jfr. bilagda kartkopia). Av allt att döma äro nämligen långsidorna utbuktande, alltså av samma art som det lika stora huset i Bollnäs som undertecknad utgrävde för två år sedan. Den senare kunde icke klart dateras på grund av bristen på fynd. Husgrunden på Björkö bör förmodligen kunna pressas in i något av de århundraden Birka ägde bestånd som stad. Att här skulle föreligga grunden till Hergeirs kyrka, vilket min bror och jag diskuterat under många år, är naturligtvis något man ej nu kan yttra sig om. Namnet Korshamn på viken nedanför och benämningen ”kyrkan” på stenläggningen omkring 75 m. väster om hustomtningen kunna ju vara goda antydningar om möjligheten för riktigheten av en sådan tankegång. Det avsides läget långt från den f.ö. hedniska staden, skulle ju också kunna vara ett styrkande moment för samma teori. För min personliga del anser jag att husgrundens form, storlek och framförallt orientering N –S tyda på att vi här ha resterna av en större monumental byggnad av hednisk karaktär. Att ett kristet tempel på denna tid uppfört av Birkabor helt säkert skulle ha byggts i den form och den stilart som var vanlig på orten är visserligen ganska självklart, men orientering N–S hade nog icke gjorts.

Ett visst intresse har den smala dubbla stenläggningen som går från strandbrinken i norr nästan ända fram till byggnadens NV hörn. Den verkar nästan som en uppröjd stig.

Den strandhage vi nu befinna oss i, är den s.k. Kalvhagen. Där finnes den ovannämnda ”kyrkan”, vars två parallella stenrader omöjligt kunna ha utgjort grunderna till något hus (om icke ett större båtskjul). Stolpe drar även husteorien i tvivelsmål (Vägledn.p. 5). Platsen ligger f.ö. alldeles för lågt och för starkt sluttande för att i forntiden här skulle varit någon byggnad. Vad man kan tänka på är möjligen en uppdragningsplats för båtar eller en landningsplats med uppgång därifrån. En grävning här vore mycket lätt utförd.

Mellan denna ”kyrka” och den verkliga husgrunden, vilken beskrivits ovan, ligger nedanför strandterrassen en liten stensamling i en liten sänka. Min bror och jag ha diskuterat möjligheten av att här varit en källa, som blivit igenstenad. Om den event. källan haft användning under Birka-tid måste den ha legat i själva vattenbrynet, vilket ju icke är något ovanligt.

Även på andra ställen finnas fornlämningar, som kanske kunna tydas som rester efter forntida hus. Det vore av värde att dylika platser bleve upprensade för bättre översikts skull. Den största boplatsen av alla är emellertid Svarta jorden, där förr eller senare grävningar måste ske. Stolpe grävde här, framförallt 1871–4 och 1878, sam-

manlagt ungefär ¾ tunnland. Hans anteckningar äro dock så knapphändiga att vi veta synnerligen litet om beskaffenheten av denna märkliga plats. De massor av fynd Stolpe gjort här, bli icke fruktbringande förrän nya grävningar utförts för konstaterande av lagerföljd och ursprungliga profiler. Av vikt är även att få utrönt sträckningen i olika riktningar för stadsplatsen.

Som en sammanfattning av i det ovanstående antydda önskemålen för kommande fältundersökningar på Björkö kan sägas att dessa böra fördelas i fyra grupper, som alla ha ett inre sammanhang:

1. De synliga vallarna.
2. De av mig skisserade ”utanverken”.
3. Huslämningarna och därmed jämförliga företeelser.
4. Svarta jorden.

Jag föreslår att punkt 2 och 3 upptagas på nästkommande års P.M. för fältundersökningar.

Viktigare än annat vore emellertid att få till stånd en ny topografisk uppmätning av åtminstone hela den norra ön. Detta bör göras med höjdkurvor på varje meter och i så stor skala att kartbladen kunna användas direkt för detaljinläggning av fornlämningar. Kontrollerande markprofiler böra upptagas i olika riktningar. Jag har mig bekant, att det icke vore omöjligt att få detta arbete relativt billigt utfört, om Kungl. Lantmäteristyrelsen hit kunde förlägga de geodetiska övningarna för lantmäterieleverna. Jag föreslår att en hänvändelse göres till vederbörande med detta syfte.

Parallellt med dessa nu föreslagna fältarbeten på ön vore önskligt att upprensningar kring en del otydliga fornlämningar finge göras, så att dessa kunde framträda med större skärpa och tydlighet och åstadkomma en en gång avsedd verkan. Jag tänker på en del igenvallade stenkanter kring runda, fyrsidiga och tresidiga gravar m.m. Omedelbart öster om ”Ormknös”-gravfält ligger en av mig upptäckt skeppssättning. De flesta stenarna ligga fallna varför fornlämningen är svår att iakttaga. Med ej alltför stor kostnad skulle här ett monument kunna restaureras, som skulle bli ett värdefullt tillskott till de eljest ifråga om former en smula monotona fornlämningarna på ön.

Jag vill till sist bestämt avråda för grävningar av flera gravar på ön, åtminstone innan tidigare framgrävt material publicerats. Och även då böra dylika grävningar inskränkas till undantagsfall. Av vikt bleve då en gång att få undersökta de gravar av som jag tror äldre datum än staden, vilka befinna sig i Kärrbackaområdet öster om byn och möjligen även vid Ormknös.

Stockholm den 6 oktober 1925.

*) Ibland äro dock de brända bål- och likresterna på Björkö och annorstädes så obetydliga att man måste antaga en förbränning på annan plats (jfr. Stolpes vägledn. p. 14).

Aun – Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet
ISSN 0284-1347

…

20. Helena Knutsson. Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro. 1995.
21. Kent Andersson. Romartida guldsmide i Norden. III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper. 1995.
22. Else Nordahl. …templum quod Ubsola dicitur… i arkeologisk belysning. 1996.
23. Jutta Waller. Dräktnålar och dräktskick i östra Mälardalen. Kontinuitet och förändring under folkvandringstid och vendeltid. 1996.
24. Anders Kaliff. Grav och kultplats. Eskatalogiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. 1997.
25. Jacqueline Taffinder. The Allure of the Exotic. The social use of non-local raw materials during the Stone Age in Sweden. 1998.
26. Ann Segerberg. Bälinge Mossar. Kustbor i Uppland under yngre stenåldern. 1999.
27. John Coles (in association with Bo Gräslund). Rock Carvings in South-West Uppland, Sweden. Volume 1. 2000.
28. Leif Sahlqvist. Det rituella landskapet. Kosmografiska uttrycksformer och territoriell struktur. 2000.
29. Else Nordahl. Båtgravar i Gamla Uppsala. Spår av en vikingatida högreståndsmiljö. 2001.
30. Helena Victor. Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus. 2002.
31. Neil S. Price. The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia. 2002.
32. L.-G. Bergquist. En enkel till Himlingöje. 2005.
33. Svante Fischer. Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD). 2005.
34. John Ljungkvist. En hiar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. 2006.
35. J.-H. Fallgren. Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e.Kr. 2006.
36. Peter Lindblom. Vapnen i wreccornas tid, 150–500 e.Kr. Om de romerska auxiliarpilspetsarna och den västliga traditionens framväxt. 2006.
37. Gunilla Larsson. Ship and Society. Maritime ideology in Late Iron Age Sweden. 2007.
38. Julia Mattes. Frühe Kultbauten. Fakt oder Fiktion? Studien zur Archäologie sakraler Plätze in Skandinavien. 2008.
39. Karin Rosberg. Vikingatidens byggande i Mälardalen. Ramverk och knuttimring. 2009.
40. Åsa M. Larsson. Breaking and Making Bodies and Pots. Material and Ritual Practices in Sweden in the Third Millennium BC. 2009.
41. Thomas Eriksson. Kärl och social gestik. Keramik i norra Mälardalen 1500 BC–400 AD. 2009.
42. Daniel Löwenborg. Excavating the Digital Landscape. GIS analyses of social relations in Central Sweden in the 1st millennium AD. 2010.
43. Jutta Waller. Folkvandringstida kronologi i östra Mälardalen. Gravfynd från Uppland och Södermanland med dräktnålar som utgångspunkt. 2011.
44. Kristin Ilves. Seaward Landward. Investigations on the archaeological source value of the landing site category in the Baltic Sea region. 2012.
45. Lars Landström. Därför Uppsala. Utdrag, iakttagelser och resultat från studien Med Uppsala i centrum. 2012.
46. Örjan Hermansson. Det arkeologiska landskapet. Fornlämningsbild och bebyggelsehistoria i tre upplandska bygder under bronsålder och äldre järnålder. 2015.
47. Magdalena Fraser. People of the Dolmens and Stone Cists. An archaeogenetic investigation of megalithic graves from the Neolithic period on Gotland. 2018.
48. Erik Sörling. Fynden från Svarta jorden på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar. Katalog. 2018.
49. Fynden från Svarta jorden på Björkö från Hjalmar Stolpes undersökningar. Studier och äldre uppgifter. 2018.

Hjalmar Stolpes grävningar i ”Svarta jorden” på Björkö på 1870-talet resulterade i ett stort antal fynd. Denna volym innehåller dels ny forskning som baserar sig på fynden – med bidrag av Anne-Sofie Gräslund, Johan Callmer, Eva Hyenstrand och Gert Rispling. Dels återges här äldre opublicerade manuskript (med kommentarer) av Birka-forskaren Gustaf Hallström.

Skriften utges samtidigt med att Erik Sörlings katalog över fynden från dessa undersökningar för första gången publiceras.

UPPSALA
UNIVERSITET

ISBN 978-91-506-2716-9
ISSN 0284-1347

Fynden från ”Svarta jorden” på Björkö
Studier
Äldre uppgifter
Aun 49